

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОРЛОВА ЮЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 811.161.2+811.161.1+811.111]’44(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

АРХЕТИПНЕ І СТЕРЕОТИПНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ
КОНЦЕПТУ *ВІК ЛЮДИНИ* У СВІДОМОСТІ НОСІЇВ
УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ
10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. В. Орлова

Науковий керівник: Зернецька Алла Анатоліївна, доктор філологічних наук,
доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Орлова Ю. В. Архетипне і стереотипне відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації розроблено новий теоретико-методологічний підхід до реконструкції механізмів відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. Запропоновано нову комплексну методику аналізу лінгвокультурного концепту ВІК ЛЮДИНИ як архетипно-стереотипного ментального утворення. Виявлено архетипне підґрунтя концепту ВІК ЛЮДИНИ шляхом аналізу етимологічних версій походження слів-імен концепту та ключових номінацій на позначення вікових періодів та осіб за віком у трьох мовах. Розкрито етапи стереотипізації ціннісно-поняттєвих, ціннісно-образних та ціннісно-оцінних уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Представлено максимально повний набір архетипно-символьних ознак, соціокультурних стереотипів віку людини (нейтральних, позитивних, негативних), нумерологічної, кольорової, фітоморфної та зооморфної метафоризації номінацій вікових періодів та осіб за віком. Схарактеризовано закономірності та відмінності у відображенні архетипних та стереотипних уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Уточнено витлумачення таких понять, як архетип, інваріант / варіант архетипу, дихотомічна структура архетипу, символ, архетипна метафора,

стереотип, співвідношення ніж ними у сучасних лінгвоконцептологічних студіях та їх місце у структурі концепту ВІК ЛЮДИНИ.

Описано ключові архетипи та архетипні бінарні опозиції в теорії К. Г. Юнга, що мають безпосереднє відношення до проблематики даного дисертаційного дослідження: архетипи Дитина, Мудрий Старий / Мудра Стара, Молодий / Старий, Сильний / Слабкий, Добро / Зло, Верх / Низ, Праворуч / Ліворуч, Світло / Темрява, Матір / Батько, Чоловік / Жінка, Дерево Життя, Тварина.

Здійснено інтерпретацію поглядів учених щодо способів об'єктивації концепту ВІК ЛЮДИНИ в наукових картинах світу: логіко-філософській, історико-генетичній та біосоціокультурній, що відображають позамовну реальність у свідомості носія мови (Ю. Апресян, О. Карпенко, О. Образцова, З. Попова, В. Шапар).

Концепт ВІК ЛЮДИНИ розглянуто шляхом аналізу його вираження за допомогою мовних одиниць (лексичних, фразеологічних та паремійних) і проаналізовано такі складові у його структурі: етимологічно-історичний шар (відображає ядерно-концептуальні ознаки (А. Загнітко) та додаткові, сформовані протягом його розвитку), і активний шар, актуальний для сучасного носія мови (Ю. Степанов), представлений **ціннісно-поняттєвими, ціннісно-образними та ціннісно-оцінними стереотипами**, що менталізують даний концепт у свідомості носіїв мови (А. Корольова).

У результаті філософської легітимації *визначено* передконцептуальне підґрунтя концепту, представлене такими архетипами, як ЧАС (вік людини є персоніфікацією часу), ПРОСТІР, РУХ й архетиповими ситуаціями (зокрема, сезонно-календарної / релігійної обрядності), та сконструйовано його *прототипну модель*: переживання циклічного-лінійного часу (О. Шпенглер) як наслідок спостережень за онтологічно заданими параметрами буття: ритмічністю небесних явищ та природних циклів, поступово антопоморфізованих (О. Афанасьєв, О. Воропай, О. Герасимович та ін.),

прийняття християнства і нове сприйняття часу як есхатологічного процесу (Н. Арутюнова).

Визначено компоненти *вікового символізму* (І. Кон): нормативні критерії віку (*вікова періодизація*), аскриптивні вікові ознаки і стереотипи (вікові норми поведінки людини), символи вікових процесів (конфірмація), вікові обряди (жіночі та чоловічі ініціації), субкультури (моди, тедді-бої, стиляги, яппі, емо кідз та ін.) / контркультури (термін Т. Розака) (біт-покоління, хіппі, скінхеди та ін.).

У результаті огляду етимологічних версій походження ключових лексем на позначення віку людини в досліджуваних мовах *реконструйовано* спільні та відмінні первісні (архетипні) уявлення носіїв трьох мов про вікові періоди та осіб за віком і *встановлено* 12 (мотиваційно) ядерно-концептуальних ознак ключових номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ, що утворюють архетипну основу його творення у свідомості носіїв української, російської та англійської мов: “людина”, “тіло”, “сила”, “життя”, “природний час”, “природний простір”, “рух по колу”, “рух уздовж”, “припинення руху”, “фізична дія людини”, “фізичний стан людини”, “соціальний статус чоловіка”.

Виявлено трансформацію первісних архетипних значень ключових номінацій досліджуваного концепту в ціннісно-поняттєві уявлення, які стереотипізувалися у свідомості носіїв трьох мов у 19 інтегральних семах, на базі яких сформувалися 8 типів спільних стереотипно-концептуальних ознак: кількісно-часові, просторово-орієнтаційні, процесуальні, психо- / анатомо-фізіологічні, предметні, соціально-правові, соціокультурні, гендерні та одна відмінна – психофізіологічного типу врівноваженості / неврівноваженості – в англійській мові; 13 універсальних та 3 відмінні типи концептуальних зв’язків віку людини з іншими сферами в межах концептосфери ЛЮДИНА.

Реконструйовано ціннісно-образні уявлення про вік людини, що становлять 8 базових метафоричних моделей стереотипізації концепту ВІК

ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської лінгвокультур: РОСЛИНА → ЛЮДИНА; ТВАРИНА → ЛЮДИНА; НЕІСТОТА → ЛЮДИНА; РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ → ЛЮДИНА; НЕЖИВА ПРИРОДА → ЛЮДИНА; ДІЯ (у просторі) / ПРОЦЕС → ЛЮДИНА; ІСТОТА (МІФІЧНИЙ / РИТУАЛЬНИЙ / БІБЛІЙНИЙ / ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРСОНАЖ) → НЕІСТОТА (віковий період) / ІСТОТА (особа за віком); РІД ЗАНЯТЬ → ЛЮДИНА; 4 універсальні тематичні коди стереотипних метафор: природний (5 груп), біологічний (4), соціальний (6), культурно-історичний (10); *обчислено* кількісні показники тематичних груп метафоричних номінацій у трьох мовах (22 групи – в українській мові, 23 – в російській та 25 – в англійській).

Зафіксовано генетичну спорідненість між українськими, російськими та англійськими лексемами, а саме: розширення семантики українських, російських та англійських лексем на позначення віку людини за рахунок переосмислення, основу якого складає *натурморфна архетипна метафора: зооморфні* (зокрема орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні) та *фітоморфні* концептуальні ознаки склали основу номінації більшості вікових періодів та осіб за віком (30%) у зіставлюваних мовах. Ці ознаки визначено як такі, що належать архетипу ТВАРИНИ та ДЕРЕВА ЖИТТЯ.

Схарактеризовано ціннісно-оцінні уявлення носіїв трьох мов про вік людини, що утворюють 6 стійких універсальних аксіологічних доміант: освіта та виховання; наслідування поколінь; добрі розумові здібності / вдача; слухняність у дітей; здоров'я; наявність дітей, та 7 специфічних для слов'янської культури: повага до старших; здоровий та активний спосіб життя протягом усіх вікових періодів; дотримання моральних та релігійних норм протягом усього життя; наявність родини; власного будинку у молодого подружжя; кохання, й 1 етноспецифічна, характерна для свідомості носіїв російської мови: смиренність у молодих жінок.

Також *установлено* універсальний: “досягати успіху варто в молоді

роки” та специфічні ціннісні орієнтири – для слов’янської культури: “легше виховувати дітей заможній людині”, “виховувати дітей важка та відповідальна справа”, “погано старому чоловікові мати молоду дружину (або взагалі одружуватись), а молодій жінці старого чоловіка”, “старі люди потребують спокою, ведуть пасивний спосіб життя”; універсальні позитивні стереотипи: “діти – радість, щастя, кохання, багатство, веселе гомінке життя”, “молоді – енергійні, веселі, активні, здатні йти на ризик”, “молоді – активні, міцні, але недосвідчені / і розумні”, “молодість – благородна, молоді – непорочні”, “молоді мають надію на майбутнє”, “молоді – непримхливі”, “молоді мають добрі розумові здібності, потяг до знань”, “старість – досвід”, “літні люди – віддані, люблячі / терплячі”, “літні люди – веселі, молоді душею” і універсальні; нейтральні: “жінкам властиве приховувати власний вік”; негативні: “діти – тягар”, “молоді – недосвідчені, незрілі, наївні”, “старі – уперті”, “старість – нещастя, зло, хвороба, незахищеність, смерть”, “старі – дурні, жадібні, фізично слабкі, непривабливі, працювати не здатні, для суспільства не корисні”; “старим властиве згасання інтелектуальних здібностей, забудькуватість”, “літні жінки – балакучі”, “літні жінки – сварливі”, “літні жінки – непривабливі”; універсальні стереотипні опозиції: “молодість (сила) – старість (мудрість)”, “старі – досвідчені, добрі порадики / недосвідчені, дурні”; “старі – фізично слабкі / міцні”; “старість (досвід) – молодість (відсутність досвіду)”; негативні стереотипи слов’янської культури: “старі – інтравертні, спрямовані на минуле”; негативні стереотипи російської та англійської культур: “молоді – нахабні, розпечені, вибагливі”; етноспецифічні негативні стереотипи російської культури: “молоді / старі – збіднілі”, “молодим властивий мінливий характер”.

Ключові слова: концепт ВІК ЛЮДИНИ, архетип, символ, стереотип, метафоризація, ціннісні уявлення, свідомість.

ABSTRACT

Orlova Yu. V. Archetypical and stereotypical mapping of the concept HUMAN AGE in the consciousness of Ukrainian, Russian and English native speakers. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2019.

The thesis offers a new theoretical and methodological approach to the reconstruction of the concept HUMAN AGE in the minds Ukrainian, Russian and English native speakers. A new complex method of analyzing the linguocultural concept HUMAN AGE as an archetypical and stereotypical mental formation has been proposed. The archetypal basis of the concept has been determined by considering the etymology of the concept names and nominations of age stages and persons by age in the three languages.

The stages of stereotyping of axio-notional, axio-figurative and axio-evaluative images of the human age in the minds of Ukrainian, Russian and English native speakers have been revealed. The most complete set of archetypical and symbolic features, sociocultural age stereotypes (neutral, positive, negative), numerological, coloristic, phytomorphic and zoomorphic metaphorization of age stages and persons by age nominations has been identified. The similarities and differences in the mapping of archetypical and stereotypical images of the human age in the minds Ukrainian, Russian and English native speakers have been characterized.

There has been clarified the interpretation of such concepts as archetype, invariant / variant of the archetype, dichotomous structure of the archetype, symbol, archetypal metaphor, stereotype, correlation of them in modern linguoconceptual studies and their place in the structure of the concept in general and the concept HUMAN AGE in particular.

The key archetypes and archetypical binary oppositions in the theory of Carl Gustav Jung have been described, namely ones that are directly related to the problems of this thesis: the archetypes of Child, Wise Old Man / Woman, Young / Old, Top / Bottom, Strong / Weak, Good / Bad, Left / Right, Light / Dark, Mother / Father, Man / Woman, World Tree, Animal.

The methods of objectivization of the HUMAN AGE concept have been outlined in the scientific world mapping: logical and philosophical, historical and genetic, biosocial and cultural, reflecting extralinguistic reality in the minds of the native speakers (Yu. Apresian, O. Karpenko, O. Obratsova, Z. Popova, V. Shapar, etc.).

The concept HUMAN AGE has been considered by studying its realization through linguistic units (lexical, phraseological and paremiological) and analyzed the following components in its structure: the etymological and historical layer (reflects the essential conceptual features of the concept HUMAN AGE and additional, formed during its development, and an active layer, relevant for the modern native speakers (Yu. Stepanov), represented by axio-notional, axio-figurative and axio-evaluative stereotypes that support this concept in the speakers' consciousness (A. Korolova).

As a result of philosophical legitimation, the preconceptual basis of the concept was determined: the archetypes of the TIME (the human age as personification of time), SPACE, MOVE and archetypal situations (in particular seasonal-calendar / religious rituals), and its prototypical model: experiences of cyclic-linear time (O. Shpengler) as a consequence of observation the ontologically predetermined parameters of being: the rhythm of sky phenomena and natural cycles, gradually anthropomorphized (O. Afanasiev, O. Voropai, O. Gerasimovich), and the adoption of Christianity with a new perception of time as an eschatological process (N. Arutiunova).

The components of age symbolism (I. Kon) have been considered: normative criteria of age (age periodization), ascriptive age features and

stereotypes (age norms of human behavior), symbols of age processes (confirmation), age rituals (female and male initiations), subcultures (modes, teddy-boys, stylahi, yappi, emo kids, etc.) / counter-culture (term of T. Rozak) (beat-generation, hippies, skinheads, etc.).

By considering the etymology of the concept names and nominations of age stages and persons by age in the three languages there have been reconstructed common and distinctive initial (archetypical) images of the Ukrainian, Russian and English native speakers about the human age. There have been established 12 essential conceptual features of the HUMAN AGE concept key nominations, which form the archetypal basis of its formation in the consciousness of the Ukrainian, Russian and English native speakers: “human”, “body”, “strength”, “life”, “natural time”, “natural space”, “moving around”, “moving along”, “making no move”, “physical action of a man”, “physical condition of a person”, “the social status of a man”.

There has been identified the transformation of the initial archetypal ideas of the concept key nominations into axio-notional ideas, stereotyped in the consciousness of Ukrainian, Russian and English native speakers in 19 integral semes, on the basis of which 8 types of common stereotypical and conceptual features were formed: quantitative and temporal, spatial and orientational, procedural, psychological / anatomical and physiological, substantive, sociolegal, sociocultural, gender and one distinctive – psychophysiological type of balance / imbalance – in English; there has been also established 13 universal and 3 distinctive types of conceptual connections of the human age with other spheres within the conceptual sphere THE HUMAN.

The axio-figurative images about the human age, which constitute 8 basic metaphorical models of stereotyping of the concept HUMAN AGE in the minds of representatives of the Ukrainian, Russian and English linguocultures have been specified: PLANT → HUMAN; ANIMAL → HUMAN; OBJECT → HUMAN; RELIGIOUS BELIEFS → HUMAN; LIFELESS NATURE → HUMAN;

ACTION (in space) / PROCESS → MAN; CREATURE (MYTH / RITUAL / BIBLE / LITERATURE CHARACTER) → OBJECT (the age stage) / CREATURE (person by age); OCCUPATION → MAN; 4 universal thematic codes of stereotyped metaphors have been determined: natural (5 groups), biological (4), social (6), cultural and historical (10); there have been also done the quantitative calculations of thematic groups of metaphorical nominations in the three languages, reaching 22 groups in Ukrainian, 23 in Russian and 25 in English.

There has been recognized a certain genetic similarity among the Ukrainian, Russian and English lexemes that name the humane age, namely, the prototypical structure of the concept that has been defined as experience of the cyclic and linear course of time (the circling and moving along the straight line) and the expansion of the semantics of the Ukrainian, Russian and English lexemes that verbalize the human age concept by rethinking, based on a naturmorphic archetypal metaphor. These features have been identified as belonging to the archetype of the ANIMAL and the TREE of LIFE.

There have been characterized the axio-evaluative ideas of the Ukrainian, Russian and English native speakers, which is a set of 6 common axiological dominants: education and upbringing; generation heredity; good mental ability / good luck; obedience among children; health; having children, and 7 specific for the Slavic culture: respect for the elders; healthy and active lifestyle throughout all age stages; adhering to moral and religious norms all lifelong; having family; having own house by a young couple; love, and 1 ethnospecific, typical for the consciousness of the Russian speakers: humility for young women.

There have been also revealed the common: “it is necessary to succeed in young years” and specific axio-prescriptions for the representatives of the Slavic culture: “it is easier for a wealthy person to educate children”; “the old need a rest, have a quiet lifestyle”; “it's bad for an old man to have a young wife, and for a young woman to have an old husband”; common positive stereotypes: “children

are joy, happiness, love, wealth, cheerfulness”; “the young are energetic, funny, active, able to take risks“, have good mental abilities, motivation for learning, hope for the future”, “the youth is noble”; “the old are smart, wise, experienced; devoted, loving; patient; funny, young in heart / mind”; and common: neutral: “it is natural for women to conceal their age”; negative: “children are a burden”; “the young are inexperienced, immature, naive; bold, spoilt, critical”; “the old age is misfortune, evil”; “the old are loosing their intellectual abilities, are stupid, forgetful”, “the elderly women – talkative”, “the elderly women – grumpy and tearful”, “the elderly women – unattractive”; universal stereotypical oppositions: “the youth (strength) – the old age (wisdom)”; “the old are experienced, good advisers / inexperienced, stupid”; “the old are physically weak / strong”; “the old age (experience) – the youth (lack of experience)”; negative stereotypes of the Slavic culture: “the old – introverts, configured to the past”; negative stereotypes of the Russian and English cultures: “the young – impudent, spoiled, perverted, demanding”; ethnospecific negative stereotypes of the Russian culture: “the young / the old – are poor”, “the young have a changing nature”.

Keywords: the concept HUMAN AGE, archetype, symbol, stereotype, metaphorization, value representations, consciousness.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Орлова Ю. В. Особливості когнітивного поля “Вік людини” в англійській та українській мовах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*: зб. наук. пр. / за ред. С. Я. Харченко. Луганськ: Альма-Матер, 2006. № 12 (107). С. 25–32.
2. Орлова Ю. В. Концепт як базове поняття когнітивної теорії. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. пр. / за ред. С.Я. Харченко. Луганськ: Альма-Матер, 2007. № 5 (122). С. 42–48.
3. Орлова Ю. В. Просторово-часове вираження віку людини в семантиці англійської та української фразеології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*: зб. наук. пр. / за ред. С.Я. Харченко. Луганськ: Альма-Матер, 2007. № 11 (128). С. 93–97.
4. Орлова Ю. В. Порівняльний аналіз асоціативних полів “вік людини” в семантиці англійської та української фразеології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. пр. / за ред. С.Я. Харченко. Луганськ: Альма-Матер, 2008. № 5 (144). С. 173–177.
5. Орлова Ю. В. Мотивуючі ознаки концепту ВІК ЛЮДИНИ на матеріалі української, російської та англійської мов. *Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика та літературознавство*: міжвузів. зб. наук. ст. / відп. ред. В.А. Зарва. Донецьк : Юго-Восток, 2009. Вип. III. С. 110–116.
6. Орлова Ю.В. Структура денотативних сем концепту ВІК ЛЮДИНИ (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Лінгвістика*: зб. наук. пр. / за ред. В. Д Ужченко. Луганськ: Альма-Матер, 2009. № 2 (17). С. 86–93.
7. Орлова Ю. В. Лінгво-філософський аспект дослідження концепту ВІК ЛЮДИНИ. *Наукові записки* / за ред. О. Семенюка. Випуск 116. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: Вид-во РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 616–620.

8. Орлова Ю. В. Особливості вербалізації концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській лінгвокультурах. *Мова і культура*. Науковий журнал. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2013. Вип. 16. Т. IV (166). С. 549–555.

9. Орлова Ю. В. Концепт ВІК ЛЮДИНИ як предмет наукового міждисциплінарного дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки* / за ред. В.С. Курило. Луганськ: Альма-Матер, 2014. Ч. I. № 6 (289). С. 65–72.

10. Орлова Ю. В. Дефініційний аналіз мовних одиниць лексико-семантичних груп “Віковий етап” та “Віковий статус” в українській, російській та англійській мовах. *Trypillian Civilization Journal*, Alexandria. 2018. URL: [http:// www.trypillia.com](http://www.trypillia.com) (ISSN 2155-871X (Online)).

11. Орлова Ю. В. Социокультурные определения концепта ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА (на материале украинской, русской и англо-американской культур). *Трансформация социокультурного пространства в XXI веке: современные реалии культурные стратегии*: Материалы Всерос. науч. интернет-конф. с междунар. участием / науч. ред. и сост. О.Г. Беломоева, Е.В. Мочалов; сост. С.Б. Бахмутов. Саранск, 2011. С. 155–158.

12. Орлова Ю. В. Аскриптивные возрастные признаки и стереотипы. *Развитие науки в XXI веке*: материалы XV Международной заочной научно-практической конференции. Сборник статей / Харьков: научно-информационный центр “Знание”. 2016. Ч. 2. С. 55–60.

13. Орлова Ю. В. Стереотипізація концепту “ВІК ЛЮДИНИ” у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 20. Т. 2. С. 84–90.

14. Орлова Ю. В. Архетипічні образи в структурі концепту ВІК ЛЮДИНИ (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Наука та освіта в умовах трансформації суспільства* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тези доповідей. Дніпро: НБК, 2018. Ч.1. С. 95–98.

15. Орлова Ю. В. Образні аспекти дослідження концепту ВІК ЛЮДИНИ: вітальні та натурморфні концептуальні ознаки (на матеріалі українських, російських та англійських лінгвістичних словників). *Концептуальні шляхи розвитку науки*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Тези доповідей. Київ: МЦНД, 2018. Ч. II. С. 25–27.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.	18
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ АРХЕТИПНОГО ТА СТЕРЕОТИПНОГО КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ ЯК СТРУКТУРИ СВІДОМОСТІ НОСІЇВ РІЗНИХ МОВ.	34
1.1 Теорія архетипів як позачасових носіїв культурного буття людини	34
1.1.1 Ключові положення архетипової концепції К.Г. Юнга.	34
1.1.2 Теорія архетипу у лінгвокогнітивному висвітленні	40
1.1.3 Дихотомійна структура архетипної системи.	46
1.2 Архетип як культурне підґрунтя процесу стереотипізації	49
1.3 Концепт як архетипно-стереотипна структура свідомості	54
1.4 Концепт ВІК ЛЮДИНИ та його відображення у свідомості представників різних культур.	58
1.4.1 Лінгво-філософський та історико-генетичний аспект вивчення концепту ВІК ЛЮДИНИ.	59
1.4.2 Біосоціокультурний аспект вивчення концепту ВІК ЛЮДИНИ..	68
1.5 Аскриптивний аспект стереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській лінгвокультурах.	77
Висновки до розділу 1.	93
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ АРХЕТИПНОГО ТА СТЕРЕОТИПНОГО КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ.	96
2.1 Методологічні засади дослідження концепту в сучасній парадигмі мовознавчого знання.	96

2.2	Етапи і методи дослідження концептів з позицій лінгвокультурології.....	102
2.3	Комплексна методика для виявлення спільного та відмінного у архетипно-стереотипному відображенні концепту ВІК ЛЮДИНИ.	106
	Висновки до розділу 2.	110

РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТ ВІК ЛЮДИНИ ЯК АРХЕТИПНА СТРУКТУРА СВІДОМОСТІ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ.

3.1	Архетипна основа концепту ВІК ЛЮДИНИ за даними етимологічних словників	112
3.1.1	Етимологія слів <i>вік, возраст, age</i> – імен концепту.	112
3.1.2	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>час, время, time; життя, жизнь, life; рік, літа, год, лета, year</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ.	116
3.1.3	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>немовля, младенець, baby; дитина, ребенок, child, infant</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ	121
3.1.4	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>отрок, парубок, дівчина, жінка; мальчик, девочка, парень, девушка, мужчина, жєницина; boy, girl, adolescent, man, woman</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ.	123
3.1.5	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>юність, молодість; юність, молодість; youth</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ.	126
3.1.6	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>зрілість, зрелість, maturity</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ	129
3.1.7	Етимологія лексем-вербалізаторів <i>старість, старість, old age</i> концепту ВІК ЛЮДИНИ.	130
	Висновки до розділу 3.	134

РОЗДІЛ 4 КОНЦЕПТ ВІК ЛЮДИНИ ЯК АРХЕТИПНО-СТЕРЕОТИПНА СТРУКТУРА СВІДОМОСТІ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ.	138
4.1 Стереотипізація актуального / сучасного знання в структурі концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах.	138
4.1.1 Стереотипи поняттєвого компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах.	138
4.1.2 Стереотипи образного компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах.	159
4.1.3 Стереотипи ціннісного компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах.	179
4.2 Стереотипізація архетипних бінарних понять <i>Верх / Низ; Ліво / Право</i> в етимологічному шарі концепту ВІК ЛЮДИНИ.	192
Висновки до розділу 4.	195
ВИСНОВКИ.	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.	207
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.	239
ДОДАТКИ.	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

авест. – авестійська

алб. – албанська

АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови

амер. – американська

англ. – англійська

англ.-сакс. – англосаксонська

ант. – антонім

болг. – болгарська

В. – вік, возраст

відм. – відмінок

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови

ВФ – внутрішня форма

В. щ. – вік щастя

герм. – германська

гот. – готська

грец. – грецька (мова)

Д. – дитинство

д.-англ. – давньоанглійська

д.-в.-нім. – давньовірхньонімецька

д.-грец. – давньогрецька

д.-інд. – давньоіндійська

д.-іран – давньоіранська

д.-ісл. – давньоісландська

д.-прус. – давньопруська

д.-рус. – давньоруська

д.-слов. – давньослов'янська

див. – дивитись

дн. – день, дні

ЕСМТ – енциклопедичний словник медичних термінів

ЕСУМ – етимологічний словник української мови

жарт. – жартівливо

застар. – застаріле

захід. – західний

зб. – збірне

зн. – знахідний

знач. – значення

і-є. – індоєвропейське

іран. – іранська

ірл. – ірландська

ККС – концептуальна картина світу

КМ – концептуальна метафора

КМКС – культурно-мовна картина світу

КО – концептуальна ознака

КП – концептуальне поле

КС – картина світу

лат. – латинська

лит. – литовська

ЛО – лексична одиниця

ЛСВ – лексико-семантичний варіант

ЛСГ – лексико-семантична група

міс. – місяць

МКС – мовна картина світу

м. л. – молоді люди

мн. – множина

МС – модель світу

НаКС – наукова картина світу

напр. – наприклад

н.е. – нашої ери
НКС – національна картина світу
н / ф В. н. – неформальні вікові норми
одн. – однина
означ. – означення
осет. – осетинська
(пра)слов. – (пра)слов'янська
праі.-є. – праіндоєвропейська
перен. – переносне
преф. – префікс
пол. – польська
прикм. – прикметник
прим. – примітка
присл. – прислівник
р. – рік,
рр. – роки
розм. – розмовне
рос. – російська
с. – стереотип
санскр. – санскрит
сербохорв. – сербохорватська
син. – синонім
СКО – стереотипно-концептуальна ознака
сл. – сленг
СО – семантична ознака
СУМ – словник української мови
схід. – східний
СЧ – соціальний час
т.зв. – так званий

укр. – українська

ф.В.н. – формальні вікові норми

ФО – фразеологічна одиниця

цслов. – церковнослов'янська

чеськ. – укр. чеська,

шк. – шкільний

Ю. – юність

ЯЛ – ядерна лексема

A. – age

esp. – especially

OED – online etymology dictionary

Sb. – somebody

Sth. – something

ВСТУП

Дисертація присвячена вивченню архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Еволюція ідей у наукознавстві сприяла реактуалізації питань, пов'язаних із дослідженням розумової (Л. Виготський, В. Вундт, М. Жинкін, А. Кожибські, О. Леонтьєв, Дж. Міллер, Ж. Піаже та ін.), анатомо-фізіологічної (В. Бехтерєв, І. Павлов, І. Сеченов та ін.) та антропогенетичної сутності людини (Ф. Боас, Л. Вайсгербер, Я. Грімм, В. фон Гумбольдт, Є. Поліванов, О. Потебня, Е. Сепір, Е. Сміт, Б. Уорф та ін.), які так чи інакше є дотичними до проблеми взаємозв'язків традиційних дихотомій: *мова – мислення* (М. Болдирєв, Г. Брутян, Г. Колшанський, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, Е. Рош, Б. Серебренников, Л. Талмі, Ч. Філлмор та ін.), *мова – свідомість* (А. Бабушкін, Дж. Гріндер, Р. Ділтс, Р. Джекендофф, В. Красних, Н. Уфімцева та ін.), *мова – культура* (М. Алефіренко, А. Вежбицька, Є. Верещагін, С. Воркачов, В. Костомаров, К. Крамш, К. Леві-Стросс, В. Маслова, Г. Слишкін, В. Теля та ін.).

У сучасній когнітивній лінгвістиці ця дискусія перейшла у площину обговорення пошуків адекватних способів інтерпретації відображення у свідомості носіїв мов різних фрагментів навколишньої дійсності (Н. Арутюнова, Д. Лихачов, М. Піменова, З. Попова, Ю. Степанов, Й. Стернін, С. Тер-Мінасова, Р. Фрумкіна, У. Чейф, А. Ченкі та ін.). Окреме питання було порушено навколо такої одиниці відображення у свідомості людини явищ буття, як *лінгвокультурний концепт* (далі – ЛК), різноманітні аспекти аналізу якого (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Колесов, М. Красавський, Ю. Степанов, О. Шейгал та ін.) так і не вичерпали проблематики щодо визначення його структури, у зв'язку з чим лінгвоконцептологічні дослідження загалом набули “кризового стану” (С. Воркачов, В. Карасик, Л. Максимов, О. Селіванова). Перспективним

вирішенням цієї кризи стала спроба осмислити організацію ЛК як діахронно- (М. Алефіренко, Л. Дронова, В. Зусман, А. Корольова, Н. Коч, М. Красавський, С. Кримський, Д. Морель, Ю. Степанов, Н. Сукаленко та ін.) синхронного (А. Баранов, Є. Бартмінський, О. Вілінбахова, В. Красних, Л. Крисін, В. Кузнецов, М. Піменова, К. Рахіліна та ін.) ментального утворення.

Наразі архетипно-стереотипну природу ЛК почали обґрунтовувати в багатьох лінгвістичних студіях (В. Агеєва, М. Алефіренко, І. Богданова, Б. Брославська, О. Ваховська, О. Гринько, Є. Мазяр, О. Ноженко, У. Савельєва, Н. Стефанова, І. Тищенко та ін.), пов'язуючи його витoki зі змістом тих важливих для етносів понять, в яких накопичено їх соціально й культурно значимий досвід (О. Герасимович, О. Склярова, Ю. Степанов та ін.), і одним із яких є ЛК *ВІК ЛЮДИНИ* (Ф. Ар'єс, Р. Батлер, Дж. Біррен, Д. Бромлей, Є. Головаха, Дж. Дейзі, Е. Еріксон, І. Кон, О. Кронік, І. Мечніков, М. Мід, І. Севільський, Н. Смелзер, М. Стельмахович, Н. Хоув, З. Фройд, В. Штраус та ін.).

Безпосередньо способи і засоби концептуалізації уявлень людини про її вік досліджували на матеріалі англійської (О. Авдеєва, І. Беженар, Ю. Коновалова, З. Фоміна), російської (О. Абрамова, А. Ашхарова, В. Башкеєва, Ю. Литвиненко, Ф. Марзук, І. Салім'янова та ін.), казахської (Д. Єсиркеєва), української (О. Чорна) мов.

У зіставних працях залучалися до аналізу такі мови: англійська та українська (В. Климчук, А. Пожар), російська, українська та англійська (В. Матвеев), українська та англійська (В. Бігун), російська та англійська (О. Арсентьєва, Е. Діас, Ю. Зинов'єва, Т. Знаменська, Т. Костіна, І. Любіна), російська, англійська та татарська (Д. Салєєва), російська та італійська (К. Токко), російська та китайська (Ван Венцьзюань), російська та німецька (І. Калюжна, Н. Мелехова, Н. Попова), російської та словацька (Д. Кацкова), російська та французька (Н. Крючкова). Опрацьований матеріал ще раз

переконує у тому, що досліджуваний ЛК має складну шарову структуру, яка має бути досліджена шляхом реконструкції як глибоко діахронних архетипних уявлень етносів про вік людини, так і сучасних стереотипних.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається її спрямуванням на вивчення взаємозв'язків когнітивних і мовних структур, динамічних процесів концептотворення – від архетипів як універсальних і національних базових констант культури – до етнокультурних стереотипів, репрезентованих у різних мовних картинах світу. Обраний у роботі лінгвоконцептологічний підхід у поєднанні з методиками порівняльно-історичного і типологічного мовознавства є необхідним для реконструкції первісної семантики імен концепту ВІК ЛЮДИНИ та його вербалізаторів в українській, російській та англійській мовах, виявлення спільних та відмінних способів і засобів його репрезентації у зіставляваних мовах, що сприятиме забезпеченню об'єктивності результатів відображення характеристик віку людини у мовній свідомості представників кожної лінгвокультури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в рамках фундаментального наукового проекту, виконуваного за рахунок видатків фонду Державного Бюджету України “Германо-романо-слов'янський корпус аутентичних наукових текстів із лінгвоантропогенезу: розробка технологій нового покоління” (державна реєстрація № 0117U004901). Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу НПУ імені М. П. Драгоманова “Лінгвофілософські параметри дослідження мовних одиниць в контексті міжкультурної комунікації”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 24 листопада 2006 р.),

перезатверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 12 від 31 березня 2016р.).

Мета роботи полягає у реконструкції механізмів архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- сформулювати теоретичні положення дисертації, пов'язані з теорією архетипів і стереотипів в аспекті лінгвокультурології і лінгвоконцептології;
- розробити комплексну методику аналізу лінгвокультурного концепту ВІК ЛЮДИНИ у діахронному і синхронному аспектах;
- виявити архетипне підґрунтя концепту ВІК ЛЮДИНИ;
- проаналізувати походження слів-імен концепту ВІК ЛЮДИНИ та ключових номінацій на позначення вікових періодів у житті людини в етимологічних джерелах;
- розкрити етапи стереотипізації уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов;
- схарактеризувати закономірності й відмінності у відображенні архетипних і стереотипних уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Об'єктом дослідження є концепт ВІК ЛЮДИНИ як архетипно-стереотипне ментальне утворення, відображене у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Предмет дослідження становлять архетипні (діахронні) та стереотипні (сучасні) характеристики концепту ВІК ЛЮДИНИ, вербалізовані у лексико-семантичних і фразеологічних системах української, російської та англійської мов.

Джерельною базою дослідження є: Психологічна енциклопедія (упоряд. О. М. Степанов, 2006); Соціологія: короткий енциклопедичний словник (гол. ред. В. І. Волович, 1998); Юридична енциклопедія в 6 т. (гол.

ред. Ю. С. Шемшученко, 1998); Биологический энциклопедический словарь (гл. ред. М. С. Галяров, 1986); Педагогический энциклопедический словарь (гл. ред. Б. М. Бим-Бад, 2002); Популярная психологическая энциклопедия (С. С. Степанов, 2005); Социологический энциклопедический словарь на русском, английском, немецком, французском и чешском языках (гл. ред. Г. В. Осипов, 2000); Мифологический словарь (гл. ред. Е. М. Мелетинский, 1990); Философский словарь (гл. ред. И. Т. Фролов, 2001); Энциклопедический словарь медицинских терминов в 3 т. (гл. ред. Б. В. Петровский, 1982); Encyclopedia of Aging [Електронний ресурс]; Encyclopaedia Britannica [Електронний ресурс]; українські, російські та англійські етимологічні словники: Етимологічний словник української мови у 7 т. (гол. ред. О. С. Мельничук, 1982–2012); Етимологічно-семантичний словник української мови у 4 т. (за ред. Ю. Мулика-Луцика, 1979–1994); Этимологический словарь русского языка (гл. ред. М. Фасмер, 2004); Историко-этимологический словарь современного русского языка в 2 т. (П. Я. Черных, 1999); An Analytic Dictionary of English Etymology (ed. by A. Liberman, 2007); An Etymological Dictionary of Modern English (ed. by E. Weekley, 1967); Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]; тлумачні: Великий тлумачний словник сучасної української мови (гол. ред. В. Т. Бусел, 2005), Словник української мови в 11 т. (гол. ред. І. К. Білодід, 1970–1980); Толковый словарь русского языка (С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, 1997–2006); Толковый словарь современного русского языка (В. В. Лопатин, 2013); Толково-понятийный словарь русского языка (гл. ред. А. А. Шушков, 2003); Академический толковый словарь русского языка (гл. ред. Л. П. Крысин, 2016); Longman Dictionary of Contemporary English (2009), Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (A. S. Hornby, A. P. Cowie, 1989); Merriam-Webster's Online Dictionary, British English Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]; словники синонімів: Практичний словник синонімів української мови (С. Караванський, 2000);

Новый объяснительный словарь синонимов русского языка (гл. ред. Ю. Д. Апресян, 2004); Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений (Н. М. Абрамов, 2006); Словарь синонимов английского языка (П. П. Литвинов, 2010); Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms [Електронний ресурс]; English Synonyms and Antonyms (ed. by J. C. Fernald, 2010); антонімів: Повний словник антонімів української мови (В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз, 2008); Словник антонімів української мови (Л. М. Полюга та ін., 2004); Словарь антонимов русского языка (гл. ред. Л. А. Введенская, 1995); Толковый словарь антонимов русского языка (М. Р. Львов, 2016); Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms [Електронний ресурс]; English Synonyms and Antonyms (ed. by J.C. Fernald, 2012); епітетів: Новий словник епітетів української мови (С. П. Бибики та ін., 1998); Словарь эпитетов русского литературного языка (гл. ред. К. С. Горбачевич, 2001); Dictionary of Epithets and Terms of Address (ed. by L. Dunkling, 1991); фразеологічні: Фразеологічний словник української мови у 2 т. (В. М. Білоноженко та ін., 1993); Українські прислів'я, приказки і таке інше (М. Т. Номис, 1993); Большой фразеологический словарь русского языка (В. Н. Телия, 2009); Словарь фразеологических синонимов русского языка (гл. ред. В. П. Жуков, 1987); Англо-український фразеологічний словник (К. Т. Баранцев, 2005); English-Russian Phraseological Dictionary (гл. ред. А. В. Кунин, 1984); пареміологічні: Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок (В. М. Северинюк, 2014); Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток (М. М. Пазяк, 2002); Русские половицы и поговорки (гл. ред. В. П. Аникин, 1988); Большой словарь русских поговорок (В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, 2008); Oxford Dictionary of English Idioms [Електронний ресурс]; Cambridge International Dictionary of Idioms (М. Aerts та ін., 1998); Collins Cobuild Dictionary of Idioms; перекладацькі: Великий українсько-англійський словник (М. І. Балла, Є. Ф. Попова, 2007); Новый украинско-русский и русско-украинский словарь

(А. И. Петраковский, 2009); Англо-русский словарь (В. К. Мюллер, 1992); Большой англо-русский словарь в 2 т. (И. Р. Гальперин, 1979); фразових дієслів англійської мови: Cambridge Phrasal Verbs Dictionary (К/Virginia, 2006), Oxford Dictionary of Phrasal Verbs (P. Cowie, R. Mackin, 1993).

Фактичний матеріал дисертації становлять 3230 лексичних, фразеологічних та паремійних одиниць із семантикою віку людини (укр. 1030, рос. 1154, англ. 1046), вилучених із вищезазначених лексикографічних джерел.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи та прийоми дослідження: *метод діахронної інтерпретації етимонів і методика семантичних полів* – для коментарів походження імен зіставляваних концептів у кожній мові, а також для виявлення етимологічних версій їхніх синонімів (М. Толстой), *метод когнітивно-ономасіологічної реконструкції* – для визначення мотиваційно-концептуальних ознак досліджуваного концепту в зіставляваних мовах; *структурний метод*, зокрема його методики *дефініційного аналізу* – для уточнення семантичної структури лексем, що позначають ім'я концепту, та *компонентного аналізу* – для виявлення семної структури лексем-вербалізаторів даного концепту; *зіставно-типологічний метод* – для визначення закономірностей і відмінностей у формуванні архетипного та стереотипного відображення досліджуваного концепту в свідомості носіїв української, російської та англійської мов; за *tertium comparationis* у роботі обрано етимологічні, семантичні та концептуальні ознаки лексем-вербалізаторів концепту ВІК ЛЮДИНИ.

Культурно-семіотичний метод застосовано для аналізу мовних засобів вербалізації концепту (лексем, фразеологізмів, паремій) як знаків культури; *процедуру кількісних підрахунків* – для встановлення кількості семантичних ознак лексем-вербалізаторів досліджуваного концепту, типів його когнітивних ознак, типів концептуальних метафор, лексико-семантичних полів, з якими пов'язаний концепт ВІК ЛЮДИНИ.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що в роботі *вперше представлено* структуру концепту ВІК ЛЮДИНИ як архетипно-символьного і стереотипного утворення, відображеного у свідомості носіїв української, російської та англійської мов; *зафіксовано*: 1) спільне і.-є. походження імен концепту *вік, age* в українській (від **uei* “сила”, “дія”, **ueik-* / *uoik* “бути сильним”, **ueik-t-* / **uik-t-* “життєва сила”) та англійській мовах (від праїндоевропейського **aiw* “життєва сила, життя (тривале), вічність”) і відмінну – лише праслов’янську прамовну форму **orstь > *ord-to-* – для лексеми *возраст* – імені концепту в російській мові; 2) спільне походження ключових номінацій на позначення вікових періодів людини у трьох мовах: *юний, юный, juvenile, young*, укр., рос. *мужчина*, англ. *man*; у двох мовах: укр. *дитина, дівчина*, рос. *дитя, девочка, девушка*, укр. *маля*, рос. *мальчик*, укр. *парубок*, рос. *парень*, укр. *хлопець*, рос. *хлопец*, укр., рос. *отрок, молодість, молодость*, укр. *жінка*, рос. *женщина*, *зрілість, зрелость*; *старість, старость*, та відмінні – в українській мові: *немовля*; російській мові: *ребенок*; англійській мові: *baby, infant, child, boy, girl, young, adult, maturity, old*; *реконструйовано* архетипну (первісну) семантичну структуру ключових номінацій на позначення віку людини та їх синонімів у трьох мовах, яка сформована такими основними семами: ‘життєва сила / здоров’я’; ‘людина / тіло’; ‘дух / душа’; ‘воля / неволя’; ‘доля’; ‘ціле / частина цілого’; ‘сховище’; ‘рід / нащадок роду’; ‘мати / жінка’; ‘чоловік’; ‘герой’; ‘слабкий / безпомічний’; ‘маленький’; ‘працівник / служник / раб’; ‘простір / рух (по колу / уздовж)’; ‘ріст / верх’; ‘пора року / стан природи’; ‘вода’; ‘вічність’; ‘мовлення’; ‘стать’; *виявлено* трансформацію первісних архетипних значень імен досліджуваного концепту, які стереотипізувалися у свідомості носіїв трьох мов у 19 інтегральних семах, як-то: 1) ‘кількість’, 2) ‘рік’, 3) ‘тривалість’, 4) ‘життя’, 5) ‘період’, 6) ‘ступінь’, 7) ‘ріст’, 8) ‘розвиток’, 9) ‘розум’, 10) ‘зрілість’, 11) ‘духовність’, 12) ‘право’, 13) ‘відповідальність’, 14) ‘циклічність’,

15) ‘динамічність’, 16) ‘локалізація’, 17) ‘послідовність’, 18) ‘покоління’, 19) ‘старість’, на базі яких сформувалися 8 типів спільних стереотипно-концептуальних ознак: *кількісно-часові* (хронологічні, хронографічні та хронометричні ознаки віку людини), *просторово-орієнтаційні* (ознаки локалізації, місткості, розмірності вікових періодів), *процесуальні* (ознаки руху вгору / вниз / уздовж вікових процесів), *психо- / анатомо-фізіологічні* (ознаки (не)розумності, (не)досвідченості, (не)зрілості, сили / відсутності сили), *предметні* (ознаки віку людини як об’єкта почуття / відчуття), *соціально-правові* (ознаки правової (не)зрілості), *соціокультурні* (представлені формами звертання до особи чоловічої або жіночої статі дитячого / зрілого / похилого віку), *гендерні* (представлені бінарними опозиціями на позначення віку особи чоловічої або жіночої статі) та одна відмінна – психофізіологічного типу врівноваженості / неврівноваженості – в англійській мові.

Установлено 8 універсальних метафоричних моделей стереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської лінгвокультур: РОСЛИНА → ЛЮДИНА; ТВАРИНА → ЛЮДИНА; НЕІСТОТА → ЛЮДИНА; РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ → ЛЮДИНА; НЕЖИВА ПРИРОДА → ЛЮДИНА; ДІЯ (у просторі) / ПРОЦЕС → ЛЮДИНА; ІСТОТА (МІФІЧНИЙ / РИТУАЛЬНИЙ / БІБЛІЙНИЙ / ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРСОНАЖ) → НЕІСТОТА (віковий період) / ІСТОТА (особа за віком); РІД ЗАНЯТЬ → ЛЮДИНА; *визначено 4 універсальні лінгвокультурні коди* фразеостереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ з характерними для кожного з них тематичними групами метафоричних номінацій: природний (5 груп), біологічний (4), соціальний (6), культурно-історичний (10); *обчислено* кількісні показники тематичних груп метафоричних номінацій у трьох мовах, що сягають 22 груп в українській, 23 – в російській та 25 – в англійській мовах; *схарактеризовано* джерела **позитивних** архетипно-стереотипних уявлень носіїв трьох мов,

пов'язаних із концептом ВІК ЛЮДИНИ: “діти – радість, щастя, кохання, багатство, веселе гомінке життя”, “молоді – енергійні, веселі, активні, здатні йти на ризик”, “молоді – активні, фізично сильні, але недосвідчені / і розумні”, “молодість – благородна”, “молоді – непорочні”, “молоді мають надію на майбутнє”, “молоді – непримхливі”, “молоді мають добрі розумові здібності, потяг до знань”, “старість – досвід”, “літні люди, віддані, люблячі, терплячі”, “літні люди – веселі, молоді душею”; **нейтральних**: “жінкам властиве приховувати власний вік”; **негативних**: “діти – тягар”, “молоді – недосвідчені, незрілі, наївні”, “старі – уперті”, “старість – нещастя, зло, хвороба, незахищеність, смерть”, “старі – дурні, жадібні, фізично слабкі, непривабливі, працювати не здатні, для суспільства не корисні”, “літні люди – порочні, розпусні”, “старим властиве згасання інтелектуальних здібностей, дурість, забудькуватість”, “літні жінки – балакучі”, “літні жінки – сварливі та плаксиві”, “літні жінки – непривабливі”.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їхнього застосування у викладанні таких навчальних дисциплін, як “Порівняльна типологія мов” (англійської та української, англійської та російської, української та російської мов), “Загальне мовознавство”, “Теорія та практика перекладу”, “Лексикологія англійської мови” та ін. Зібраний фактичний матеріал може бути використаний у концептографічній практиці – при укладанні концептуаріїв української, російської й англійської лінгвокультур, зокрема такого фрагмента їх картини світу, як ВІК ЛЮДИНИ.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження апробовані на *п'яти* міжнародних конференціях: Міжнародній науковій конференції імені С. Бураго “Мова і культура” (Київ, 2013); VII Міжнародній науково-практичній конференції “Мова і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2013); XV Міжнародній заочній науково-практичній конференції “Розвиток науки в XXI столітті” (Харків, 2016); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Наука та освіта в

умовах трансформації суспільства” (Дніпро, 2018); III Міжнародній науково-практичній конференції “Концептуальні шляхи розвитку науки” (Київ, 2018); *одній* Всеросійській науковій інтернет-конференції з міжнародною участю “Трансформация социокультурного пространства в XXI веке: современные реалии и культурные стратегии” (Саранськ, 2011).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертації викладено у *п'ятнадцяти* публікаціях: у *дев'яти* статтях, надрукованих у фахових виданнях України; в *одній* статті – у періодичному виданні іншої держави; у *двох* статтях – у наукових виданнях України, що не є фаховими; в *одній* статті – в закордонному науковому виданні; у тезах доповідей *двох* міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (367 позицій, з яких 58 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (77 найменувань: 19 українських, 38 російських, 20 англійських). Повний обсяг дисертації – 257 сторінок, основний зміст викладено на 206 сторінках, у тому числі 7 таблиць, 8 рисунків.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, схарактеризовано методи дослідження та фактичний матеріал, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, указано форми апробації і структуру роботи.

У **першому** розділі “Теоретичні засади вивчення архетипного та стереотипного компонентів концепту ВІК ЛЮДИНИ як структури свідомості носіїв різних мов” уточнено витлумачення таких понять, як архетип і стереотип та їх місце у структурі концепту загалом та концепту ВІК ЛЮДИНИ зокрема. Розглянуто способи об'єктивації концепту ВІК ЛЮДИНИ в наукових картинах світу: логіко-філософській, історико-

генетичній та біосоціокультурній, що відображають позамовну реальність у свідомості носія мови (Ю. Апресян, І. Голубовська, О. Карпенко, О. Образцова, З. Попова, В. Шапар та ін.).

У **другому** розділі “Методологічна база для аналізу архетипного та стереотипного компонентів концепту ВІК ЛЮДИНИ” визначено методологічні принципи лінгвоконцептологічних досліджень, методи та прийоми, застосовані у попередніх дослідженнях, на засадах яких розроблено комплексну методику аналізу архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

У **третьому** розділі “Концепт ВІК ЛЮДИНИ як архетипна структура свідомості носіїв української, російської та англійської мов” встановлено архетипну основу досліджуваного концепту в трьох мовах і зафіксовано історично спільну та відмінну змістову основу його імен *вік*, *возраст*, *age* та ключових номінацій на позначення вікових періодів та осіб за віком в українській, російській та англійській мовах.

У **четвертому** розділі “Концепт ВІК ЛЮДИНИ як архетипно-стереотипна структура свідомості носіїв української, російської та англійської мов” визначено стереотипні уявлення носіїв української, російської та англійської мов про ВІК ЛЮДИНИ, відображених в актуальній структурі концепту, зокрема таких його складових, як ціннісно-поняттєва, ціннісно-образна та ціннісного-оцінна; розглянуто стереотипізацію бінарних опозицій Верх / Низ; Ліво / Право в етимологічному шарі концепту ВІК ЛЮДИНИ.

У **загальних висновках** представлено результати виконаного дослідження, окреслено шляхи та перспективи подальшого вивчення цієї проблематики.

У кінці роботи подано списки використаної літератури, лексикографічних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
АРХЕТИПНОГО ТА СТЕРЕОТИПНОГО КОМПОНЕНТІВ
КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ ЯК СТРУКТУРИ СВІДОМОСТІ
НОСІЇВ РІЗНИХ МОВ

1.1. Теорія архетипів як позачасових носіїв культурного буття людини

Поняття “*архетип*” міцно увійшло в парадигму сучасного наукового знання (О. Донченко, С. Кримський Т. Пуларія та ін.). Однак донині точиться дискусія щодо змісту цього феномена, за результатами якої сформувалися різні підходи до його витлумачення: *антропологічний* (Р. Бенедікт, Ж. Дюран, Дж. Фрезер та ін.), *психологічний* (В. Гегель, І. Кант, Р. Кетворд, Ф. Ніцше, К. Юнг та ін.), *літературознавчий* (В. Пропп, В. Топоров, Н. Фрай та ін.), *культурологічний* (Е. Мелетинський, М. Мід, Б. Парамонов, В. Шкуратов та ін.) та *лінгвістичний* (Л. Белехова, В. Мароши, Т. Топорова та ін.). В межах зазначених підходів архетип розуміють як: 1) колективне несвідоме (*психологічний архетип* у розумінні К.Г. Юнга); 2) базовий елемент культури, що формує норми духовного життя (*культурний архетип*, А. Забіяко, П. Флоренський); 3) *архетипний образ*, в якому втілено загальні для людства сюжети й мотиви (В. Топоров). У лінгвістичних студіях предметом дослідження архетипів є виявлення способів його *індивідуалізації*, в процесі якої архетипи піддаються лінгвалізації та отримують ім'я (В. Агєєва, Л. Белехова, З. Босик А. Слухай, Х. Старовойтова та ін.).

Попри міждисциплінарні напрями вивчення поняття “архетип”, загальне його розуміння потребує уточнення.

1.1.1 Ключові положення архетипної концепції К. Г. Юнга. Тенденція виокремлення в структурі суспільної свідомості неусвідомлених

елементів прослідковується в *соціально-психологічній традиції* (Е. Канетті, Г. Лебон, С. Лур'є, С. Московічі, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг та ін.) та представлена дослідженнями *співвідношення раціонального та ірраціонального* компонентів суспільної свідомості (К. Мангейм, Г. Маркузе, *колективних уявлень* (Р. Декарта, Е. Дюркгейм, М. Еліаде, І. Кант, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, В. Пропп, Е. Тейлор, К. Юнг, Дж. Фрезер, А. Шопенгауера та ін), *трансперсонального* (психологічні концепції С. Грофа, В. Козлова, В. Майкова, К. Уілбера).

Поняття “архетип” було введено в науковий та культурний обіг у 1919 році швейцарським психіатром та засновником аналітичної психології Карлом Густавом Юнгом як результат аналізу *колективного несвідомого* (термін К. Юнга) в межах теорії структури особистості (душі) (див. рис. 1).

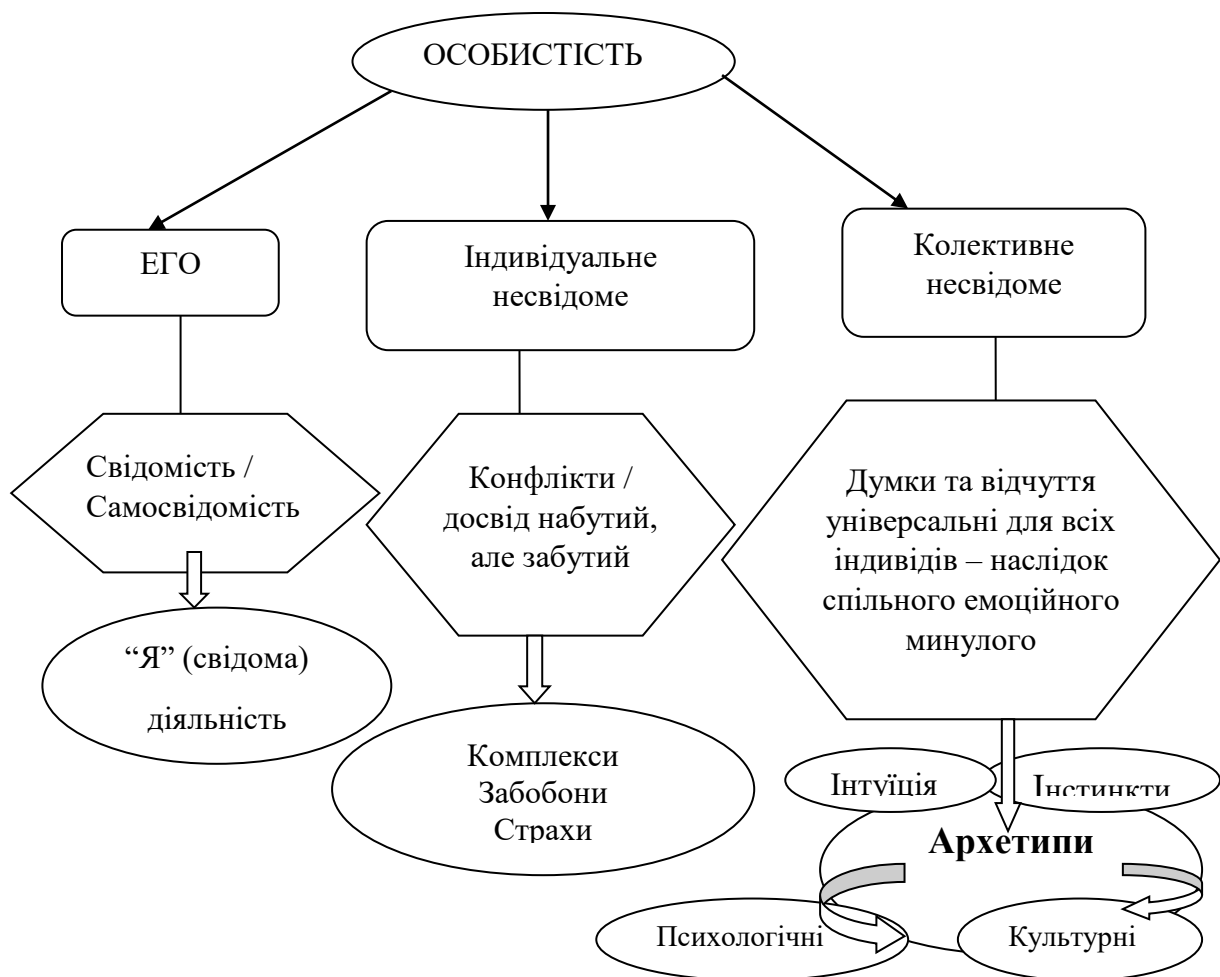

Рис. 1 Структура особистості за К. Г. Юнгом

Заразом К. Юнгом було сформульовано гіпотезу щодо колективного несвідомого. На відміну від засновника психоаналіза та дослідника явища *особистого несвідомого* в людській психіці З. Фройда [270], К. Юнг розділив *несвідоме* на дві сфери: *індивідуальне* (особисте) та *колективне*. За визначенням К. Юнга, колективне несвідоме продукує константні психічні формотворчі структури – *архетипи* (з давньогрецької *Ἀρχέτυπον* – прообраз, прототип), що пронизують собою майже всі форми (матеріальну, духовну) певної культури [295; 296] і відповідають онтологічному статусу “ейдосів” Платона та “схемам людського духу” П. Флоренського [27]. К. Юнгом було запропоновано такі визначення архетипу: “першообразна психічна діяльність людини”, “первісна мисленнєва форма для наступних утворень”, “когнітивний зразок, корелятом якого є інстинкт” [298, с. 156], “апріорна вроджена форма інтуїції”, що виникла, коли свідомість ще не еволюціонувала до рівня здатності формувати поняття, а лише сприймала процеси зовнішнього світу на рівні відчуття [298]. У доробках К. Юнга архетип витлумачено як зосередження цілого / загального, що передує конкретному / індивідуальному статусу архетипу в процесі його неминучого еволюційного розвитку і трансформації із категорії загальнолюдської в категорію етнонаціональну. Словами К. Юнга, архетип має виключно формальну характеристику, є позаісторичною, позаетнічною формою, позбавленою ціннісної сутності. Архетип набуває змістової характеристики як першообраз виключно за умов проникнення у свідомість, при цьому наповнюється матеріалом свідомого досвіду. Як зазначав К. Юнг, позасвідомість людини має властивість виносити на поверхню свідомості тільки образи близької та зрозумілої індивіду національної культури: усвідомлені індивідом культурні традиції та навички [295]. Отже, наявну інваріантність культурних феноменів різних часів та народів можна пояснити фактом існування архетипів колективного несвідомого, які поступово актуалізуються у людській свідомості в процесі культуригенеза [77].

Зазначимо, що К. Юнг розрізняє *інстинкт* та *архетип* за рівнем їх відтворення: *інстинкт* виявляється на фізіологічному рівні як форма вродженої поведінки, набір певних дій, які виникають при поєднанні внутрішнього функціонального стану організму – драйву – певного гормонального фону та активності центральної нервової системи, з певними факторами навколишнього середовища; *архетип* – на психологічному рівні як символічна форма відображення інстинкту в фантазіях та снах. Іншими словами, поняття “архетип” у юнгіанському трактуванні було введено для пояснення людської здатності в символічній, нерациональній формі відображати психологічний досвід (надособистий), витоки якого у первинних, вроджених структурах людського розуму [299, с. 156].

К. Юнг зауважує, що міфологічні образи та мотиви не є архетипами, оскільки архетип в його теорії постає виключно як базова схема для утворення таких втілень мотиву, які можуть варіювати [297, с. 156]. Важливим в теорії дослідника є акцентуація здатності архетипів до самопрояву через *культурні символи* як безпосередню реалізацію архетипу. Обов'язковим у розумінні поняття “символ” було визначено ототожнення його з міфом як одним з найважливіших чинників формування духовного світу людини й розвитку її найважливіших психічних функцій (А. Белий, О. Веселовський, С. Єрмоленко, Т. Космеда, О. Потєбня та ін.). Серед основних критеріїв виділення символів О. Свирідов називає ритуально-магічну і культурну зумовленість (виникнення символів пов'язане з появою перших елементів культури) та антропоцентричність (символізація задана людині через суспільство, підлягає його психологічним і соціальним настановам і самостійно активно їх виявляє) [208, с. 7]. Також суттєвим в теорії архетипів є бачення М. Еліаде архетипів як ідеальних зразків *сакрального* [294].

Спираючись на думку К. Юнга, можна казати про архетип як можливість людської поведінки, що визначається природою (є своєрідним

психологічним геном), передається з покоління в покоління (разом зі структурами мозку людини) як сутність, яку переживають і, відповідно, таку, що набуває комунікативної функції. Вродженою у цьому випадку називають тенденцію когнітивно та емоційно-поведінково реагувати на конкретні ситуації [301]. А сенс активізації архетипів полягає у можливості творення порядку з хаосу [78, с. 170–171].

Відповідно до припущень К. Юнга, архетипи можуть існувати у необмеженій кількості та взаємодіяти один з одним. В ряді архетипів описаних К. Юнгом базовими є: Персона, Тінь, Анімус, Аніма, Самість, Мати, Батько, Дитина, Герой, Сонце, Бог, Мудрий Старий / Стара, Світове Дерево. Розглянемо архетипи, у термінах К. Юнга, що мають безпосереднє відношення до проблематики даного дисертаційного дослідження.

Архетип *САМОСТІ* складає основу особистості, навколо якої зібрані інші (свідомі і несвідомі) елементи психіки. Оскільки, на думку Юнга, релігія є великою силою, що сприяє прагненню людини до цілісності і повноти, даний архетип є втіленням самого Бога у людині і функціонально являє собою архетипне прагнення скоординувати протилежні тенденції аби досягти інтеграції і гармонії всіх аспектів душі. Самість втілена у символі Мудрого Старця [17].

Архетип *МУДРОГО СТАРОГО* є психічною персоніфікацією того, що К. Юнг визначив як Дух чи Логос, що об'єктивується у численних формах, зокрема у якості втілення знання, мудрості, влади, що перевершує надлюдські здібності. Словами Юнга, даний архетип є особистістю, втіленням початкової енергії, яка сприяє особистісному росту, перетворенню або руйнуванню особистості. Даний архетип також може проявлятися в образі персоніфікованих тварин, що оберігають (тотемів).

Архетип *ДИТИНИ* є одним з ключових у ряді архетипів, що виділені К. Юнгом. Дослідник визначив в даному архетипі чотири феноменологічні ознаки: занедбаність, неподоланість, гермафродитизм, єдність початку

(божественного витоку) та кінця. Як один з найдавніших архетипів-персоналій даний архетип є персоніфікацією беззахисності, небажання приймати рішення та брати на себе відповідальність, потреба в захисті. Архетип дитини не є тотожним емпіричній дитині, а є символом глибин колективного несвідомого [174].

Архетип *МАТЕРІ* є амбівалентним архетипом “люблячої і страшної матері”. З даним архетипом асоціюються такі якості, як материнська турбота і співчуття, магічна влада жінки (як узагальненого образу), мудрість і духовність, будь-який корисний інстинкт або порив, все, що відрізняється добротою, дбайливістю або підтримкою і сприяє зростанню і родючості. У негативному плані архетип матері може означати щось таємне, темне: безодню, світ мертвих, таке, що є неминучим, як доля [338, с. 33].

Архетип *БАТЬКА* є узагальненим образом усіх отців минулого.

Архетип *ЖІНКИ* (“Аніма”) є чуттєвим образом бажаної жінки у чоловіка. Даний архетип, з одного боку, обумовлює тенденції сексуальних уподобань чоловіка, а з іншого – внутрішню психологічну жінку, що живе в душі чоловіка.

Архетип *ЧОЛОВІКА* (“Анімус”) є чуттєвим образом бажаного чоловіка, який, з одного боку, обумовлює сексуальні уподобання жінки, а з іншого боку, являє собою внутрішнього “психологічного” чоловіка в душі жінки [297].

Архетип *СВІТОВОГО ДЕРЕВА* за давньою міфологією поєднує в собі Всесвіт, життя і людину, створюючи єдине ціле в його нерозривному зв’язку минулого, теперішнього та майбутнього. [440, с. 143]. Дерево Життя є метафорою народження і смерті, росту й становлення людини як наймогутніший символ плодючості й уособлення життєвої енергії. Однак, є знаком приреченості всього живого, оскільки підпорядковане природному ритму: розквіт – плодоносність – в’янення – загибель. Спричиненню появи асоціації “дерево – життя” могли послугувати практична цінність,

довговічність деяких порід дерев, вічнозеленість і, відповідно, сформоване у людини обоження дерева [105, с. 229].

Узагальнюючи все вище згадане, сформулюємо ключові положення архетипової концепції К. Юнга. Відтак, *архетипи* або *психічні прототипи* 1) являють собою універсальні початкові вроджені психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого; 2) типові думки, уявлення, образи, що виникають у суб'єкта під впливом успадкованого колективного несвідомого; 3) завжди колективне явище, що притаманне цілим народам або епохам; 4) певний клас психологічних квінтесенцій, що спливають у свідомості та проявляються у поведінці у типовій ситуації як неусвідомлювана реакція на який-небудь об'єкт чи подію; 5) відображаються у сновидіннях у вигляді образів та ідей та в культурі у вигляді символів та повторюваних мотивів; 6) можуть мати необмежену кількість у колективному несвідомому; 7) наявні загальні для всього людства архетипи, що підтверджено дослідником шляхом аналізу міфів різних народів світу (Душа и миф); 8) наявність архетипів колективного несвідомого обумовлює функціонування когнітивної сфери людини; 9) є способом взаємодії свідомого та несвідомого; 10) є корелятами інстинктів; 11) змінюються під впливом культури, носієм якої є свідомість [296; 299; 300; 301]; 12) протиставляється поняттю “архетипний образ” як формі представлення самого архетипу у свідомості, адже архетипи не є елементами свідомості, але опрацьовуються свідомістю в процесі пристосування індивіда до дійсності [303, с. 451].

Спираючись на теорію архетипів К. Юнга, ми висновуємо, що архетипи є елементами колективного несвідомого і складають основу таких психічних процесів, як сприймання, переживання, розуміння, поведінка, визначаючи їх типи.

1.1.2 Теорія архетипу у лінгвокогнітивному висвітленні.
З часом поняття “архетип” набуло широкого історико-культурного смислу. У

руслі досліджень *когнітивної семантики* Дж. Лакофф та М. Джонсон визначили поняття “когнітивного несвідомого” (cognitive unconscious), схарактеризувавши його як властивість людської психіки (mind) формувати передконцептуальні (довербальні) структури думки (*психологічні архетипи*) шляхом гештальтного сприйняття предметів явищ об’єктивної реальності через тілесну, чуттєво-наочну й сенсорно-моторну взаємодію людини з оточуючим світом [337]. Л. Белехова, здійснивши критичний огляд результатів наукових експериментів Дж. Лакофф та М. Джонсон у галузях психології та нейрології, зазначає, що більшість мисленнєвих операцій людина здійснює автоматично (не усвідомлюючи їх), але не через пригнічення інстинктів несвідомого (так їх тлумачив З.Фройд), а тому що вона оперує ними поза рівнем когнітивного усвідомлення, не додаючи ніяких зусиль до їхнього розуміння. Це відбувається завдяки тому, що частина поняттєвої системи людини, її розум сформовані ще до рефлексійної стадії її розвитку, до осмислення людиною своєї самості (self) [32, с. 7].

Сучасною дослідницею Н. Медведевою було описано тринадцять критеріїв визначення архетипу у широкому розумінні. Основоположними в контексті даного дослідження ми визначаємо такі:

- архетип, відображений у свідомості, має концепт та символ (можливо, не один);
- архетип є цілісною, амбівалентною структурою, обов’язково має позитивний і негативний аспекти; однобічний образ (лише позитивний, або тільки негативний) не може бути архетипом;
- архетип повинен мати риси, що пов’язують його з життям як процесом чи елементами такого, бо не буває “відірваних від життя” архетипів;
- архетип значно впливає на емоції людини, за сприятливих умов, здатний породжувати думки й імпульси [165, с. 4–5].

В широкому науковому дискурсі архетипами тепер називають універсальні способи організації індивідуального людського досвіду [75], що обумовлено властивістю архетипу проходити процес суб'єктивації – переосмислення через національну призму, який неодмінно пов'язаний з мовною адаптацією. Повторювані образи кожна культура піддає лінгвалізації, створюючи нові актуалізовані. Національна суб'єктивація архетипів виявляє трикомпонентну *структуру архетипу* [91] (див. рис. 2).

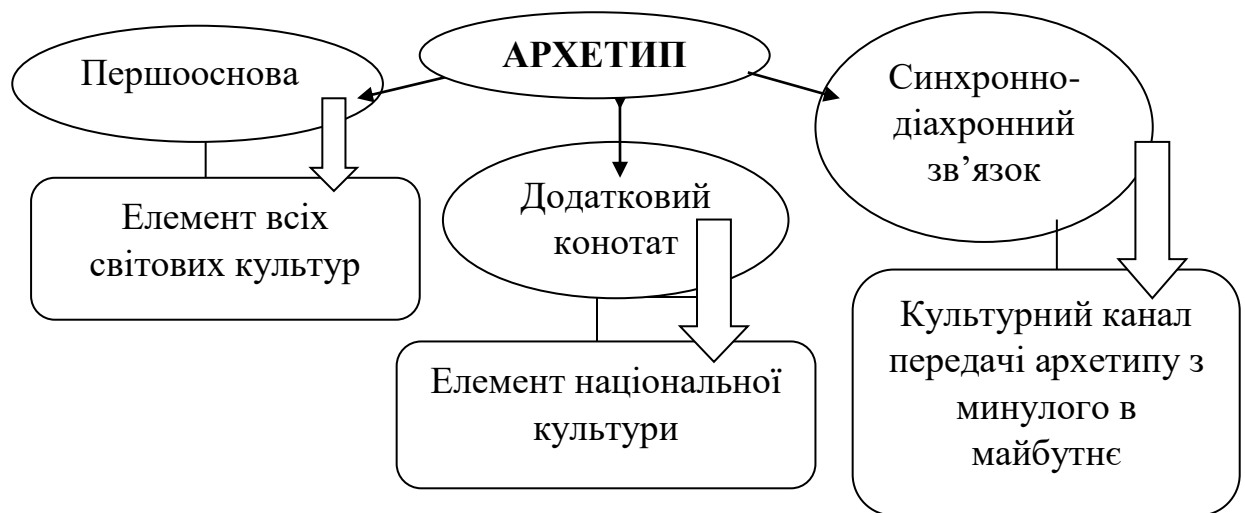

Рис. 2 Структура архетипу

З одного боку, архетипи є біологічно зумовленими моделями поведінки в теорії К. Юнга (або патернами, термін М. Еліаде) [313], з другого – символічним зображення цих патернів, стійкість яких визначається метафоричністю мислення. Не випадковим є поява в роботі ряду дослідників (Е. Будаєв, Е. Мелетинський, М. Осборн, А.П. Чудинов) поняття *архетипних метафор* – образи природного циклу, світла і темряви, хвороби і здоров'я тощо [309]. Е. Мелетинський наголошує на метафоричному, символічному характері архетипів, які можуть впливати на дії людини, як це простежено в діях предків, і пов'язані з важливими, ініціативними моментами і станами з життєвого досвіду: народження або смерть, основні етапи життєвого шляху (наприклад, дитинство, старість) [166]. Всі ситуації, що викликають інтенсивну емоційну реакцію, наприклад, небезпеку для тіла або душі,

повторюючись стають джерелом виникнення *архетипних мотивів*. Існує низка *архетипних символів, ситуацій, ідей і фігур*, які, в силу постійного переживання їх людством, набули характеру психічних структур і майже у всіх людей викликають подібну реакцію. Такими є *архетипові фігури*: мати, батько, дитя, дівчина, правитель, священнослужитель, лікар, учитель, чотири (четвериця) основні жіночі і чоловічі архетипи (порівняймо: чотири святі істини концепції буддизму, чотири касты в Індії, Трійця – не повна четвериця) – фізично і сексуально привабливі чоловік або жінка, фатальна жінка і романтичний чоловік, мати з дитиною і діловий чоловік, мудрий старець і мудра стара тощо; та *архетипові ситуації*: народження, досягнення статевої зрілості, залицяння, статевий зв'язок, шлюб, смерть тощо [3].

Одним із перших проблему філософського осмислення архетипів української культури порушив видатний філософ сучасності С. Кримський [124; 125], що витлумачує архетипи як наскрізні для історії, інваріантні щодо часу культурні структури, праформи, які характеризують *соціокультурний розвиток* людства. Такими універсальними архетипними символами дослідник вважає формулу троїстості буття, символіку протилежностей (світла і тіні, верху і низу, солярного і хтонічного, плоті і духу та ін.), розумного порядку (софійності) і хаосу, довершеності кола і невизначеності лабіринту тощо [275]. С. Кримський виділяє в українській культурі архетипи ПРИРОДИ, СОФІЇ, СЛОВА.

У дохристиянську добу найважливішими для слов'ян визначено архетипи АНІМИ, АНІМУСА, БИКА (оленя, тура, вола), ВОГНЮ, ВОДИ, ВОРИТ, ГОРИ, ДЕРЕВА (лісу), ДИТИНИ, ЗМІЇ, КАМЕНЯ, КВІТКИ, МОСТУ, МІСЯЦЯ, СОНЦЯ, ПОЛЯ, СТІНИ (тину, паркану), ТІНІ, ХРЕСТА і ПТАХА [275].

Ключовим є питання *типології архетипів*, представлена такими його типами: *психологічний* та *культурний* (Л. Белєхова, О. Бриняк, Л. Колесникова, Г. Лозко, К. Юнг).

Психологічний архетип схарактеризовано як форму, можливість репрезентації змісту, а його зміст – передзнанням, отриманим у результаті емоційного досвіду, психофізіологічний компонент людини, її пренатальна свідомість. До психологічних архетипів віднесено такі: САМІСТЬ, ЕГО, ТІНЬ, ДУХ, АНІМА, АНІМУС, МАТИ / ЖІНКА, СВІТЛО, ТЕМРЯВА, ВОГОНЬ, ВОДА, ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, МОРЕ, ОРІЄНТАЦІЯ, РЕГЕНЕРАЦІЯ / ТРАНСФОРМАЦІЯ.

Культурні архетипи є смислообразами, що закарбували загальні базові структури людського існування і постають як “неуспадкована пам’ять колективу” [154]. Культурними архетипами є: архетипи ТРІЙЦІ, МАДОННИ / БОГОМАТЕРІ, ПЕРСОНИ / МАСКИ, ГЕРОЯ / ТРІКСТЕРА, ВІЧНОГО МАНДРІВНИКА, СВІТОВОГО ДЕРЕВА, СВІТОВОГО ЯЙЦЯ, МУДРОГО СТАРОГО / СТАРОЇ, ЖИТТЯ, СМЕРТІ. М. Іванова вбачає в архетипах “організуючий початок” певного народу в динаміці. Зважаючи на це, дослідниця виокремлює *архетип РОЗВИТКУ*, пояснюючи це тим, що колективна свідомість певного народу як єдиної системи спрямована до розвитку. Цим розвитком керують приховані патерни колективного несвідомого. Такий погляд обґрунтовує актуальність теми архетипів в сучасній науці і зумовлює необхідність пошуку архетипів в глибинах етносів [165].

Розрізняють *універсальні* та *локальні архетипи* в залежності від історії їх розвитку та застосування як готових зразків. До універсальних архетипів можна віднести основні концепти, з якими “працює” людство протягом всієї історії свого існування. Серед таких І. Каліта називає архетипи СЕНС БУТТЯ, ПРАВДА, КОХАННЯ, бінарні опозиції ДОБРО / ЗЛО, ЧОЛОВІК / ЖІНКА, БАТЬКИ / ДІТИ, ЖИТТЯ / СМЕРТЬ [91].

Локальними є архетипи, дія яких обмежена часом та / або простором, на зразок архетипу *Homo Sovieticus*, який пішов “з культурної сцени” [220].

В архетипах існує *інваріант* та *варіант*. Інваріант – це незмінне і повторюване. Інваріантне ядро реалізується у вигляді варіантів у різних комунікативних ситуаціях. Наприклад, інваріантом є архетип ГЕРОЯ, який передстає у різних іпостасях в різних культурах [103].

Внаслідок тривалого еволюційного розвитку архетип із категорії загальнолюдської стає категорією національною, що зумовлено декількома причинами. На думку О. Сліпушко, розвиток архетипу з часу формування нації обмежується певною мірою її рамками. Архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної *ментальності* [220]. Так, дослідниця виокремлює декілька критеріїв, які впливають на розвиток архетипу:

- ландшафт, географічне середовище, в якому живе нація;
- походження нації (напр., європейська вона чи азіатська);
- характер релігії;
- риси національної ментальності.

Усі ці чинники визначають особливості архетипу і впливають на специфіку його реалізації як психічного обличчя нації.

Вартою уваги є *класифікація архетипів*, запропонована італійським психоаналітиком Р. Ассанджиолі, що виокремлює:

1. Природні символи: земля, вода, повітря, небо, сонце, місяць, зорі, туман, дощ, дерево, гора т.д. (на думку Р. Ассанджиолі, два останні є найважливішими серед природних символів) та символи світла (схід, захід сонці, промені світла); символи темряви (сутінки);

2. Символи тварин: лев, тигр, змія, ведмідь, вовк, бик, козел, олень; птахів: голуб, орел; домашніх тварин: кінь, собака, яйце; людські символи: батько, мати, дідусь, бабуся, дитина, син, донька, брат, рука, серце;

3. Символи, що створені людиною: дорога, міст, фонтан, дзеркало, дім, стіна, сходи, двері [166].

Отже, архетип може бути відображений у свідомості. Відображений у свідомому архетип має концепт або символ. Архетип здатний до суб'єктивації і, відповідно, лінгвалізації, створюючи нові актуалізовані образи. Так, архетипи можуть бути спільними для певної групи націй як першооснова, однак вони мають риси відповідної національної ментальності, що обумовлене релігійними, психологічними, географічними та расовими критеріями. Стійкість архетипних образів визначається метафоричністю мислення.

1.1.3 Дихотомічна структура архетипної системи. В культурології під архетипом розуміють певну точку як початкове (перше) протиставлення, на тлі якого постають *бінарні опозиції*. Архетипні поняття (універсальні архетипи), що відомі всім культурам, сприймаються як структурні (бінарні) опозиції – *дихотомії* [71; 277, с. 5–6]. Ці опозиції можуть бути просторовими: небо – земля, верх – низ; кольоровими: білий – чорний; соціально-категоріальними: чоловік – жінка, батьки – діти, старший – молодший (не тільки у віковому значенні), добро – зло, життя – смерть; часові: літо – зима, день – ніч і т.д. [185]. Бінарні опозиції є *архетипною системою* або першоформою, а процес генерування архетипної системи з певної точки початкового протиставлення є *архетиповою схемою*. М. Еліаде характеризує даний процес як проєкцію фіксованої точки – “центру” і порівнює з процесом створення Всесвіту [292]. *Бінарні опозиції* – такий тип відносин, в якому немає переходів між двома протилежними полюсами. Це зумовлене особливостями дихотомічного мислення людини, здатністю до категоризації, зокрема здатністю категоризувати на протилежні пари. Не випадковою в цьому сенсі є визначення Ю. Лотманом природної мови як первинної моделюючої системи. Архетипи також структуровані подібним чином [155] на *фізичні* (Світло / Темрява, Кольоровий / Білий), *просторові* (Верх / Низ, Право / Ліво, Центр / Периферія), *біологічні* (Молодий / Старий,

Здоровий / Хворий, Сильний / Слабкий), *психологічні* (Чесний / Злодій), *соціальні* (Багатий / Бідний) та *культурні* (Рай / Ад). Проте, можливим є такий тип відносин, в якому є перехід між двома протилежними полюсами – *континуумні опозиції* [103, с 27–30]. Проаналізуємо ключові бінарні опозиції (М. Іванова, Х. Кафтанджигев, С. Кримський).

Просторовий архетип ВЕРХ / НИЗ; ПРАВО / ЛІВО є антропоморфним і визначається біологічними причинами: будовою тіла людини та її біологічними особливостями (зокрема, розташування найважливіших органів у верхній частині тіла, наявність). Дана опозиція є оцінною з точки зору моралі (поняття висока та низька мораль, праве діло, правий суд, права рука у значенні “добрий, відданий, близький помічник”. Це визначає оцінні категорії для простору та інших явищ. Наприклад, у християнстві є такі традиції: плювати через ліве плече аби не сталося лиха (бо зліва – нечиста сила), не спати на правому боці аби не нашкодити янголу-охоронцю (який – справа). У слов’янських культурах “не з тієї ноги встати”, англійській “не з того боку ліжка” (англ. *get up on the wrong side of the bed*) означає уранці ступити лівою ногою на підлогу (встати зліва від ліжка) і тому перебувати весь день у поганому настрої [386]. Відповідно сучасним нормам етикету жінка в слов’янській та англійській культурах має знаходитись зліва від чоловіка (в публічних місцях, під час весіль та похорону), що є наслідком кореляції архетипу Жінка з архетипною опозицією НИЗЬКИЙ / ЛІВИЙ.

Архетип СВІТЛА / ТЕМРЯВИ пов’язаний зі сходом та заходом сонця. В церквах на східній стіні (бо там сходить сонце) представлені сцени спасіння, західній (як протилежній східній) – сцени кінця світу. Побутує наївне знання, що трави варто збирати на сході сонця; сонячні промені знищують нечисту силу, при цьому, символом настання кінця злих сил є кукарікання півня. В слов’янській міфології Світлі Боги уособлюють весну, життя, родючість (*Жива* – богиня весни в міфології західних слов’ян, Мара,

Морена, спільнокореневе з “морок”, “мор”, “смерть” – богиня ночі, зла, ненависті, смерті) [400; 441].

Разом із тим, символізації набули і базові універсальні кольори [103; 440]:

- 1) *білий* – символ святість, божественна енергія;
- 2) *золотий* – вічності, величі, досконалості (символ Небесного Ієрусаліму; золотий німб Святих, розпис золотом ікон як символу цілісності Всесвіту; золотий колір не має опозиції);
- 3) *зелений* – життя;
- 4) *червоний* – жертвність; сили;
- 5) *синьосірий* – чистоти;
- 6) *жовтий* – тепла, любові;
- 7) *помаранчевий* – Божої благодаті, що домінує над матеріальним;
- 8) *рожевий* – дитинства;
- 9) *чорний* – гріха, злочину, відсутності благодаті, віддаленості від Бога, порожнечі;
- 10) *сірий* – мертвості (рос. мертвости).

Архетип МОЛОДОГО / СТАРОГО в європейських культурах втілює ідею добра та зла. В християнській ідеології світ рятують немовляти, оскільки вони невинні. В американській культурі високо цінюється молодість та молодь. Старість асоціюється зі смертю і має негативне значення. Даний архетип формує стереотип “старість – погано, старий – поганий”. Однак, це не відповідає реальності, і вік людини не визначає її моральних якостей.

На архетипи мають вплив і статеві ознаки. Опозиція ЧОЛОВІК / ЖІНКА є гендерно обумовленою: чоловіки сприймають жінку як зло, жінки чоловіків так само через відчуття безпорадності та страх перед фізично значно сильнішим чоловіком [103, с. 21].

Отже, однією зі стрижневих ознак архетипу є його дихотомічна структура. Ключовими є архетипні бінарні опозиції СИЛЬНИЙ / СЛАБКИЙ,

ДОБРО / ЗЛО, які актуалізуються за допомогою конкретних опозицій: фізичних, просторових, біологічних, психологічних, соціальних.

1.2 Архетип як культурне підґрунтя процесу стереотипізації

Архетипи є виявами родової пам'яті [422], формальними зразками поведінки, на основі яких можуть формуватись конкретні, наповнені змістом образи – стереотипи свідомої діяльності людини [68], якщо архетипи послужили підґрунтям формування даної схематизованої й усталеної структури колективної свідомості представників різних груп, зокрема етнічних [212, с. 302].

Термін “стереотип” (грец. *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) введено в науковий обіг американським соціологом У. Ліппманом. На думку У. Ліппмана, людина має чітке уявлення про більшість речей ще до того, як безпосередньо зіткнулася з ними в житті. Такі уявлення-стереотипи формуються під впливом культурного оточення індивідуума [339, с. 81]. Стереотипи формуються зі стійких уявлень, закладених релігіями, національним досвідом та фольклорними традиціями.

Схарактеризуємо їх:

забобон – віра в існування надприродних сил, у долю, ворожіння, віщування і т. ін., в основі якої лежать первісні релігійні уявлення, дохристиянські вірування [428];

закон – те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління, обов'язкове для неухильного виконання; загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки; основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності, що впливають із самої суті справи (СУМ);

норма – звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін.; установа міра, розмір чого-небудь (СУМ);

звичай – загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу і т. ін.; традиційний порядок відзначення яких-небудь подій, свят і т. ін., пов'язаний з виконанням певних дій і використанням відповідних атрибутів, предметів і т. ін.; усталений, звичний спосіб, манера дії, поведінки кого-небудь; звичка; ввічливість, пристойність у поведінці, манерах, дії; правила достойної поведінки, прийняті в певному середовищі (СУМ);

канон – правило чи догмат із питань віри або виконання релігійних обрядів і т. ін., установлені найвищою церковною владою як закон; перен., книжн. твердо встановлене правило, усталена норма (СУМ);

Традиція – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління // передача досвіду, звичаїв, культурних надбань із покоління в покоління; звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось (СУМ).

У. Ліппман зазначає, що стереотипи передаються з покоління в покоління і сприймаються як даність, реальність або біологічний факт. На думку дослідника, стереотипам властиві повторюваність, незмінність (якщо в основі стереотипу лежить об'єктивна реальність), спрощеність та оціночність. При цьому, стереотип може бути правдою, частково правдою, чи взагалі не відповідати дійсності [25, с. 17].

Вирізняють дві важливі ознаки стереотипу – *детермінованість культурою* та *спосіб економії фізичних зусиль* особистості і, разом із тим, її мовних засобів [25, с. 12; 311]. Зі слів В. Телії, *стереотип* є своєрідною константою мовної картини світу, оскільки через ці імена в концептуальній моделі фіксуються ті побутові уявлення, які зафіксовані певною мовою [249, с. 46]. Мовними стереотипами є судження щодо певних явищ / об'єктів позамовної дійсності, стійкі вирази і порівняння, повтори, оксюморон, протиставлення, гіпербола, мовні кліше, що містять описові та оцінні ознаки

такого явища / об'єкта і є результатом освоєння дійсності крізь призму наявних архетипних моделей пізнання дійсності [214]. Іншими словами, стереотипи виконують функцію регулятора процесів пізнання та сприйняття і активуються задля акумуляції й передачі значимої соціокультурної інформації в процесі соціалізації та інкультурації.

С. Андрєєва зауважує [440], що в когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці термін “стереотип” варто розуміти як *стереотип ментальний* (мисленнєвий), що є змістовою одиницею мови та культури і корелує з картиною світу. Когнітивні теорії акцентують на потребі людей класифікувати, адже це спрощує спосіб сприйняття навколишнього світу. Люди мають здатність до обробки інформації про навколишній світ, тому вони використовують *когнітивні узагальнення* (до яких належить і стереотипи) для того, щоб максимально зменшити навантаження на мислення. Схеми (або, як їх прийнято називати у когнітивній лінгвістиці, – структури представлення знань про дійсність), що відображають знання про самих себе, про інших та їх суспільні ролі, з часом закріплюються у свідомості носіїв конкретної мови і визначають спосіб обробки інформації та формування суджень про себе (*автостереотипи*) та інших (*гетеростереотипи*). Сфери стереотипізації відображають спосіб життя, побутові та культурні уподобання. У етнокультурній стереотипізації значну роль відіграє орієнтація за національною ознакою [204, с. 174]. Отже, стереотип є родовим поняттям і існує у вигляді *стандарту* – ментальний образ позамовної соціально-психологічної реальності, та *норми* – має вербальну оболонку.

Відповідно до сприйняття стереотипів Н. Григорів схематично поділяє їх на чотири типи: *зразок* – “такий, який повинен бути”; *реальність* – “такий, який є”; *міфічне зображення* (уявне) – “такий, який може бути”; *зображення ідеологічне* – “такий, який може і повинен бути” [68].

Дослідницею моделей репрезентації стереотипів у російській мові О. Вілінбаховою запропоновано поділ стереотипів на *філософські, психологічні, соціологічні та лінгвістичні* та сформульовано два підходи до дослідження стереотипів у лінгвістиці [53]:

1) стереотип як інструмент лінгвістичного дослідження, що передбачає звернення до стереотипів для пояснення мовних фактів на різних мовних рівнях (Ж.-К. Анскомбр, А. Головачова, Ж. Клебер, Б. Фраден);

2) стереотип як об'єкт лінгвістичного дослідження, що передбачає лінгвістичний опис та аналіз конкретних стереотипів на матеріалі даних мов (Є. Бартмінський, Л. Крисін).

Розрізняють *стереотипи поведінки, соціальні, етнічні, національні, когнітивні стереотипи* [204, с. 173]. Під *стереотипами поведінки* розуміють стійкі форми поведінки, що регулярно повторюються [164, с. 3]. *Соціальні стереотипи* як образи етнічних груп відображають ідеологічні й психологічні зразки духовного світу різних груп. Аналізуючи зміст даних стереотипів, можна з'ясувати розуміння правильного і хибного, неправдивого, помилкового у цьому змісті, визначити соціальні фактори, що сприяють формуванню стереотипів, функції у детермінації спілкування між соціальними групами та індивідами [305, с. 134].

Етнічні стереотипи, як різновид соціальних, – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, що характерні для представників певних етнічних спільнот [80, с. 173]. У етнічних стереотипах, як правило, зафіксовано оцінки зазначених якостей. Крім цього, в змісті етнічних стереотипів можуть бути присутні й рекомендації щодо ставлення до людей певної національності. Відповідно, *вікові стереотипи* як різновид соціальних стереотипів і зміст вікової ідентичності особистості відображають особливості сприйняття людьми представників власної та інших вікових груп [52].

Національний стереотип є таким, що пов'язаний із національним характером, проте не ототожнюється з ним. Поняття *національний характер* є родовим, значно ширшим за своїм змістом і містить таку видову категорію як *національний стереотип* [204, с. 174].

У когнітивній лінгвістиці стереотипи розглядають як: 1) відкладені в пам'яті слова і концепти, при цьому стереотипний компонент може фіксуватися в конотаті й денотаті значення слова (Г. Патнем, О. Селіванова); 2) відбитки особливостей соціальної реальності у свідомості мовця [291, с. 34–35]. *Когнітивний стереотип* пов'язаний з мисленням і корелює з національною концептуальною картиною світу. Цей стереотип, на думку Ф. Бацевича, є когнітивно-психологічним утворенням, схематизованим і однобічним образом явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на невеликій (часто одній) кількості рис оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими) для всього класу явищ, речей тощо; суб'єктивним поняттям поточного мислення і мовлення, невід'ємною складовою мовної картини світу [27, с. 339].

Т. Семашко називає стереотип *лінгвокультурною моделлю* у вигляді структурованих фонових знань незалежно від того, усвідомлює це індивід чи ні. Значення слова, при цьому, дослідниця визначає як форму існування свідомості, що утворює базу творення стереотипу.

Складовими стереотипу А. Свіцова визначає базові структури мислення, інваріантні утворення, властиві емоційно-афективним та ціннісно-смісловим сферам індивіда [26, с. 10].

Робочою дефініцією терміна стереотип обрано наступне лінгво- й етнокогнітивне витлумачення, запропоноване М. Шутовою. Зазначені ідеї щодо тлумачення терміну “стереотип” дослідниця поділяє на три варіанти:

1) відносно стійке, узагальнене уявлення про світ або низка характеристик (зокрема і хибних), які, відповідно до суспільної думки, властиві представникам свого власного культурного і мовного простору;

2) культурно-детерміноване уявлення про світ, яке формується у свідомості носіїв мови як ментальний образ і має вербальну оболонку;

3) родові поняття – інваріант, який включає стандарт (немовний варіант) і норму (мовний варіант); уявлення одного етносу, однієї нації про себе і про культуру іншої нації в цілому: загальні поняття, норми мовної поведінки, категорії, розумові аналогії, упередження, моральні та етикетні норми, традиції, звичаї, обрядодії, діловий етикет тощо [291, с. 37].

Відтак, стереотипізація є пізнавальною операцією, а стереотип є когнітивним узагальненням для зменшення навантаження на мислення і корелює з національною концептуальною картиною світу і є невід’ємною складовою мовної картини світу. Стереотипи фіксують як позитивні, так і негативні оцінки. Дослідження мовної фіксації стереотипів уможливорює всебічне пізнання побутування етносу та його ціннісних настанов. У когнітивній лінгвістиці стереотипи розглядають як відкладені в пам’яті слова та концепти.

1.3 Концепт як архетипно-стереотипна структура свідомості

У лінгвістичному висвітленні останнім часом намітилися тенденції визначення *архетипу* як архетипного концепту” (В. Карасик), “родового способу концептуалізації дійсності” (І. Смірнов), “антропологічної константи” (Д. Данов), концепту-архетипу (В. Агєєва, О. Гринько, А.Трофімова), “архаїчно глибинного концепту” (Ю. Степанов), “архетипного лінгвокультурного концепту” (У. Савельєва) та *стереотипу* як “лінгвокультурного концепту” (О. Галкіна), зважаючи на те, що у структурі концепту відображено архетипні (архаїчні, але донині актуальні) образи (О. Бриняк, О. Донченко, Л. Колесникова, Г. Лозко, А. Пінтова та ін.) осмислення явищ буття і сучасні узагальнення про фрагменти національних картин світу – стереотипи (С. Андрєєва, О. Бешлей, Н. Григорів, В. Сергієнко

та ін.).

Як зазначає Ю. Степанов, *концепти* є базовими ословесненими елементами культури такого логічного ряду: сутність – найменування її в ментальному просторі – формування концепту культури. Дослідник аналізує концепт в культурологічному аспекті і пропонує вживати в лінгвістичній теорії та теорії культури синтетичне поняття “константа культури”, яка є “концептом, що існує постійно або...тривалий час” [236, с. 76]. Аналізуючи співвідношення між членами метамовної тріади *архетип – константа – концепт*, науковець зауважує, що глибинна інваріантна природа архетипу обумовлює його позначення як своєї константи, що представлена базовим стійким концептом [236, с. 84–85]. Константність / інваріантність архетипу передбачає розширення ментальної первинної моделі і обумовлює понятійно-образну еволюцію архетипу, його варіативність в культурі / літературі (А. Большакова). В процесі реалізації за певних умов та в умовах певних культур архетипи вербалізуються [37, с. 10]. Так, архетип отримує основне ім'я і починає набувати додаткових смислів, що актуалізуються через унікальне лексико-семантичне поле, членами якого можуть бути різні частини мови. Вони розкривають сутність імені архетипу та вербалізують додаткові смисли. З таких позицій дослідниця В. Агеева визначає архетип як структуру, що може мати різне наповнення залежно від соціуму й індивідуальних особливостей психіки людини.

Основи типологічної подібності *імені – концепту – архетипу* втілені у формулі “концепт є замісником нам в процесі думки невизначеної безлічі предметів одного і того ж роду” (О. Аскольдов), тобто всі вони заміщають одиничним ім'ям сутності безлічі її варіативних проявів. О. Аскольдов вбачає у функції заступництва найсуттєвішу ознаку природи концепту [20].

Разом із тим, Ю. Степанов затверджує тезу про надіндивідуальну природу концепту і його зв'язок з колективним несвідомим. Дослідник зазначає, що охарактеризовані ним в словнику концепти, є певним чином

колективним несвідомим сучасного російського суспільства. Концепт містить не тільки описово-класифікаційні, але й чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики і використовується для позначення двох когнітивних сутностей: первинного уявлення, що сформулювало інваріантний узагальнений образ і стимулювало появу слова (*предметно-образний концепт*), та ключового слова етнокультури – імені концепту, того концепту, який виник у процесі мовленнєвомисленнєвого мислення і є базовим елементом етномовної свідомості [285].

М. Северинова зауважує, що *національні архетипи* виступають у ролі соціальної пам'яті, мають незмінну, позачасову структуру, де першообрази постійно розвиваються та набувають нових вербалізованих смислів [41]. Ієрархічну систему мовних одиниць, що мають спільне значення і відображають систему понять культури, називають *лінгвокультурологічним полем*, на яке спирається *концепт* (В. Воробйов, А. Большакова).

В. Агєєва робить припущення, що архетипним є той концепт, у структурі якого наявні архетипи, які перебувають у різних зв'язках і відношеннях [2]. До *архетипних концептів* А. Трофімова та В. Агєєва відносять такі: ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, СИЛА (руйнівна, очисна, об'єднувальна), ВОДА, ВОГОНЬ, ПОВІТРЯ і ЗЕМЛЯ як першостихії. У якості самого архетипу можуть виступати різні мовні одиниці і структури – цілісні лексеми, основи, корені, морфеми, детермінативи, фонеми [3]. Так, у своєму дослідженні А. Трофімова дійшла висновку, що у структурі концепту ВОГОНЬ виокремлюються такі архетипи: 1) людина; 2) життя; 3) смерть; 4) небезпека; 5) руйнівна сила; 6) об'єднувальна сила; 7) очисна сила [262, с.19]. Оскільки вогонь сам по собі є першостихією, що відносить його вже до архетипів, то його багаторівнева структура відображає як давні, міфологічні уявлення представників архаїчної свідомості, так і сучасні конотації вогню, характерні для різних етнокультур.

Наразі М. Алефіренко визначає *архетип* як *метаконцепт* (первинний концепт) – інваріантне ядро ментальності народу, що видозмінюється відповідно до конкретної історичної ситуації, набуваючи при цьому додаткових смислів. Дослідник називає архетипи базовими концептами, які задають координати для сприйняття та осмислення світу і є первинними “ментальними утвореннями” (Ю. Степанов) з фундаментальними властивостями [5].

Структурними елементами образ-схеми *культурного архетипу* виступають ключові концепти. *Культурні архетипи* виступають у ролі спонтанно діючих стійких структур обробки, зберігання та репрезентації колективного досвіду. Серед них можна виділити *універсальні* та *етнокультурні архетипи*. Універсальні культурні архетипи забезпечують наступність та єдність загальнокультурного розвитку (Л. Белехова).

У свою чергу, для передачі та збереження етнічної традиції архетипна основа менталізації трансформувалась у стереотипи, під якими розуміємо культурно-детерміновані уявлення або моделі поведінки, що виникають в умовах адаптації до повторюваних, а також нових життєвих ситуацій (М. Алефіренко, Ф. Бацевич, У. Ліппман, Т. Семашко), фіксуються у свідомості носіїв мов як ментальні інваріантні образи (А. Свіцова, Н. Уфимцева), що специфічно вербалізуються в конкретній лінгвокультурі (Ж.-К. Анскомбр, Є. Бартмінський, Л. Крисін, Г. Патнем, М. Шутова) (рис. 3).

Отже, у сучасних лінгвоконцептологічних розвідках намітилися тенденції до розгляду концепту як архетипно-стереотипного ментального утворення, що характеризується наявністю складної шарової структури, яка має бути досліджена шляхом реконструкції як глибоко діяхронічних архетипних уявлень етносів про вік людини, так і сучасних стереотипних.

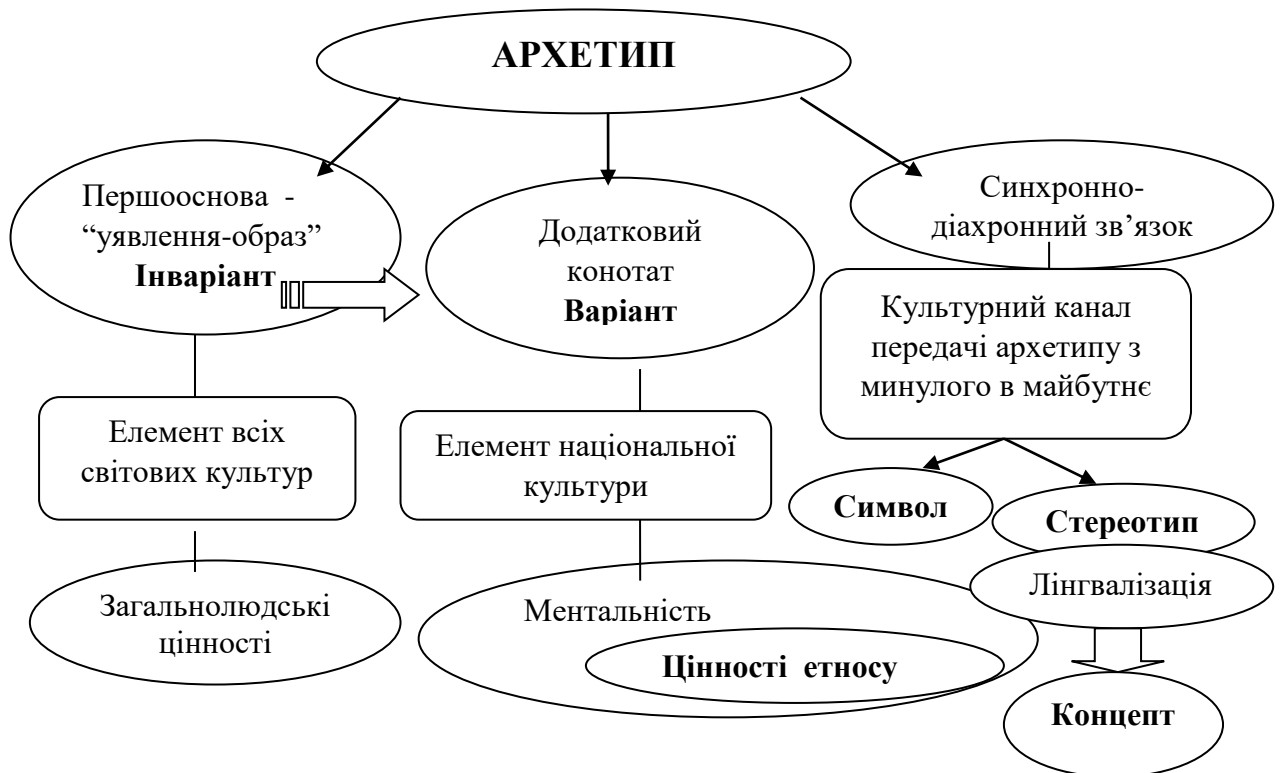

Рис. 3 Схеми трансформації архетипу в стереотип і концепт

1.4 Концепт ВІК ЛЮДИНИ та його відображення у свідомості представників різних культур

Наразі сьогодні наявні численні праці з вивчення віку людини як міждисциплінарного наукового поняття, в яких вік людини постає предметом нелінгвістичних праць: *філософських* (А. Гуревич, Д. Лихачов, Л. Черновата ін.), *соціологічних* (Є. Головаха, І.Кон, О. Кронік та ін.), *етнографічних* (З. Болтарович, О. Воропай, М.Г. Стельмаховичта ін.), *медичних* (Л. Виготський, Р. Батлер, Н. Смелзер, З. Фройд, Robert. P Lamm, Richard T. Schaefer та ін.), *психолого-педагогічних* (Дж. Біррен, Е. Єріксон, Ж. Піаже та ін.).

Враховуючи інтердисциплінарний характер концепту ВІК ЛЮДИНИ, у даному розділі розглянуто способи об'єктивації концепту ВІК ЛЮДИНИ в наукових картинах світу: логіко-філософській, історико-генетичній та біосоціокультурній, що відображають позамовну реальність у свідомості

носія мови (Ю. Апресян, О. Карпенко, О. Образцова, З. Попова, В. Шапар).

1.4.1 Лінгво-філософський та історико-генетичний аспект вивчення концепту ВІК ЛЮДИНИ. Утвердилося уявлення, згідно з яким жодна сфера буття або діяльності не може залишатися поза філософським пізнанням. Філософському осмисленню підлягає божественна, природна та соціальна різновиди реальності. Усі підсистеми соціальної реальності – особистість, соціум та культура – мають пройти процедуру філософської легітимації [46, с. 191].

Д. Лихачов, Ю. Степанов відзначають, що процес наївно-мовної концептуалізації віку у германців та слов'ян ґрунтується на синкретизмі понять ЧАС (І. Кант, Ф. Ніцше, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.) та ПРОСТІР (Р. Декарт, А. Ейнштейн, І. Кант, Г. Лейбніц, Ньютон, Піфагор, Платон та ін.), основними топологічними властивостями яких є *тривалість і локалізація об'єкта* [435]. Те, що уявлення людини про час її існування набуває форми просторовості визначено закономірним: цей зв'язок зумовлений нерозривністю двох фундаментальних категорій як ключових фізичних законів існування будь-якого об'єкта (І. Кант). О. Чуприна констатує, що номінація категорії часу у давніх мовах відбувалась переважно за асоціацією з фізичними діями у просторі [284], оскільки людина існує як компонент простору.

Враховуючи специфіку досліджуваного нами явища, по-перше, розглянемо топологічні властивості даних категорій, щоб у подальшому з'ясувати, які з них є частиною мовної семантики поняття віку людини, по-друге, звернімось до філософських, фізичних, міфологічних та релігійних аспектів даних категорій.

ЧАС – категорія для позначення тривалості існування та послідовності змін станів матеріальних об'єктів (фізичних тіл), “нескінченний рівномірний потік тривалості” (І. Ньютон); *ПРОСТІР* –

категорія для позначення протяжності і структурності матеріальних об'єктів (фізичних тіл), “нескінченна...розмірність”, “вмістище матеріальних об'єктів” (І. Ньютон). У філософії та науці ЧАС та ПРОСТІР, разом із РУХОМ та СИСТЕМНІСТЮ, є найважливішими формами буття, що своїм гносеологічним статусом визнані категоріями об'єктивної реальності і виражають основні аспекти існування реальності у людському відчутті. Час та простір є природними механізмами, що задані людині зовні і є загальною умовою існування всієї дійсності явищ [205, с. 78; 108]. Час і простір не є субстанціями. Вони характеризують сутність відносин: ЧАС – сукупність відносин, що виражають координацію явищ, які наслідують одне одного, ПРОСТІР – сукупність відносин, що виражають координацію співіснування об'єктів.

Комплекс загальних топологічних властивостей часу та простору можна класифікувати наступним чином: реальність, об'єктивність, універсальність, спрямованість, вимірність, однорідність. До специфічних топологічних властивостей простору можна віднести *протяжність*, *ізотропність* (усі напрямки рівномірні), *тривимірність* (багатовимірність), *зворотність*, *однорідність* (перенос системи відліку не впливає на результати вимірювання) та *непреривність*. Серед специфічних топологічних властивостей часу можна назвати прямо протилежні властивостям простору *незворотність* та *одновимірність*, а також *односпрямованість* та *послідовність*. Специфічними властивостями часу є також *конкретні періоди існування* тіл від виникнення до переходу в якісно інші форми, *одночасність подій*, яка завжди відносна, *ритм процесів*, *швидкість зміни станів*, *темпи розвитку*, *тимчасові стосунки* між різними циклами у структурі систем [380; 435].

Метричні властивості часу та простору дані людині безпосередньо у сприйнятті і є основною частиною людського світовідчуття. Відчуття часу та простору надані людині безпосередньо через здатність спостерігати

послідовність змін станів матеріальних об'єктів, фіксувати тривалість процесів і визначати її у часових одиницях виміру (година, доба, рік), а також протяжність та порядок співіснування у одиницях виміру та просторових відносинах (глибше, вище і т.д) [19, с. 111].

Для семантичної філософії А. Кожибські є характерною точка зору, згідно з якою природа (тваринний світ) складається тільки із систем, що організовані у просторі (англ. *the space-binders*), люди ж здатні утворювати, систему не тільки просторово організовану, але і організовану у часі (англ. *the time-binders*), оскільки вони мають відношення до культури. Принциповою різницею між двома типами живих істот (людини і тварини) є розташування цих істот у своєрідній ієрархії зв'язків про відношенню до часу і простору [328, с. 11]. Таким чином, сфера часу обмежується лише виявами людської особистості. Час постає у якості простору людського розвитку [162]. Просторовість часу обумовлена неподільністю причинно-наслідкових відносин на ранніх етапах розвитку мислення. Про це свідчить аналіз історичних форм розвитку мови і ранніх етапів розвитку мислення в онтогенезі. “Просторове” розуміння часу знайшло своє відображення у багатьох давніх мовах, де більшість часових понять первинно були просторовими: лат. *orbis* “окружність, коло”, “земна куля”, “світ”, “річний колообіг”, “рік” [13]. Незважаючи на той факт, що час на відміну від простору нематеріальний і недоступний органам чуття, “людина має відчуття часу, і воно породжене сприйняттям змін у світі, основним джерелом якого є космічний час – добові зміни та зміни пір року” [13, с. 51]. При цьому, людина не обмежується пасивним відношенням до часу. Вона не просто сприймає і фіксує час, але й використовує його для упорядкування подій за часовою шкалою: фіксує події – *хронометрично* (тривалість подій), *хронографічно* (визначення точного часу), *хронологічно* (послідовність подій), перетворюючи ці події за допомогою датування у факти і надаючи їм

визначеності. Під таким кутом зору час постає як параметр вимірювання явищ і подій, їх тривалості, частотності і швидкості.

У західній філософії з іменами М. Гайдеггера, Е. Гуссерля, П. Сартра пов'язаний глибокий переворот у розумінні часу не просто як фізичної умови людської життєдіяльності, а як внутрішнього організуючого фактора, що визначає для суб'єкта цілісність його життєвого процесу. Час належить не тільки зовнішньому світу (прояв буття з точки зору дійсного, минулого, майбутнього), але і внутрішньому світу людини, коли час стає елементом непереламності в його долі, що не піддається волі людини. Людина не тільки пізнає час, але і переживає його [284, с. 103].

Час у сучасному суспільстві характеризується трьома параметрами: величиною (тривалістю), змістом та структурою. В його змісті сконцентровані уявлення, що належать фізичному, духовному, повсякденному, науковому, вербальному та акціональному світам. Концепт ЧАС має внутрішню структуру, відображену у мовній формі та зовнішню структуру, що демонструє зв'язки концепту з іншими категоріями: *астрономічний час, індивідуально-психологічний та соціальний* [203, с. 285–286].

Зовнішні зв'язки концепту ЧАС реалізуються у трьох явищах: у переході від одних понять до поняття часу, у переході від поняття час до інших понять і в синкретизмі поняття часу і іншого поняття, коли в певному контексті час і інше поняття виражаються нерозривно. В. Гак, аналізуючи зовнішню структуру поняття “час” [61, с. 128], зазначає, що при звуженні його значення, воно починає позначати час людського життя, або мовою філософії *ЕОН* – “життєвий шлях”, час в образі життя людини і інших живих істот [284].

В. Карасик надає концепту ЧАС статус соціопсихологічного утворення, який виступає орієнтиром буття, і відноситься до складних концептів, що усвідомлюються і переживаються у єдності з більш конкретними поняттями,

зокрема вік людини або, так званий, *біологічний час* та поняттями вікових етапів, як то: дитинство, молодість, зрілість, старість, що є темпоральними проміжками [27, с. 285, 387]. За визначенням В. Вернадського підстави для вивчення біологічного часу як власне часу біосистем, що зумовлений специфікою просторової середовища їхнього функціонування і закономірностей розвитку живої природи, виникли в період розвитку еволюційної теорії, генетики, фізіології.

З точки зору філософії вік людини є фактом спрямованості уваги на “течію часу” життя людини (life span), яке в психології та інших суспільних науках складається з подій та етапів, що характеризуються змінами фізіологічного, психічного характеру та функціями у суспільному житті [255, с. 17].

Ведучи мову про час людського життя, важливим стає розгляд *категорії соціального часу* (далі – СЧ) (В. Афанасьєв, М. Ахундов, А. Гуревич, Н. Ліствіна, В. Молчанов, Ю. Молчанов, В. Яковлева). У філософії СЧ визначається як *колективний перцептуальний час*, універсалія культури, зміст якої складає основу концептуального часу, що конститується у феномені історії як усвідомлена процесуальність соціального життя. Соціальний час є основною, атрибутивною формою суспільного буття. Найважливішою особливістю СЧ є його зв'язок з діяльністю людини. Час суспільства постає своєрідною організацією процесів на соціальному рівні, основу яких формує суспільно-історична практика [145, с. 121].

Найбільш архаїчні уявлення про соціальний час як мірі людського існування пов'язані з онтологічно заданими часовими параметрами буття і виникли на базі ритмічності небесних явищ і їх тісного зв'язку з сільськогосподарськими процесами. Стародавні слов'яни і англосакси здійснювали поділ року на дві частини: зиму (зимове сонцестояння – Коляда) та літо (літнє сонцестояння – Купала). Відповідно до припущень О. Воропай

з розвитком сусідських стосунків, слов'яни запозичили від німців *тричастинний поділ року* (зиму, весну і літо), і тільки пізніше рік почав ділитися у слов'ян на чотири частини: зиму, весну, літо й осінь. На підтвердження того, що тричастинний поділ року не прийшов відразу, дослідниця зазначає, що в старих писемних пам'ятках зустрічається слово *пролїтіє*, тобто *передліття* “час напередодні літа” [59].

Метафоричне мислення (алегоричне), поступово антропоморфізуючи абстрактні поняття, природні явища, закріпило концептуальний зв'язок між різними виявами віків життя людини і природними явищами. Відтак, з'являється градування вікових періодів за чотирьохчленною формулою: дитинство – ранок – весна, юність – ранок – весна, зрілість – день – літо (осінь), старість – вечір – осінь (зима) (Н. Арутюнова, Е. Мелетинський, М. Осборн та ін.).

Одним з основних відкриттів К. Юнга є психологічне значення числа чотири (*символізм четвериці, кватерність*) і його співвіднесення з символізмом психічної цілісності. *Архетип четвериці* характеризується К. Юнгом як вічна, структурна субстанція, яка забезпечує відчуття стабільності та спокою. Чотириактний природний ритм психічно забезпечує стабілізуючу орієнтацію, дозволяє відчутти статичну вічність. Образу четвериці як такому, що виражає загальність психічного у його структурному, статичному, вічному аспекті, протиставляється *образ Трійці* – усіченої четвериці) (рос. Троицы, грец. Тріади), що виражає психологічний досвід в його динамічному, еволюційному та часовому аспекті. Жіночі (тріади материнських богинь в Давній Греції, кельтській та тевтонській міфології, богиня Трівія у римлян) та чоловічі тріади (Отець, Син, Святий Дух) відносяться до динамічних процесів розвитку у часі [261].

Поняття “четверица” до вікових періодів застосовував античний філософ Піфагор, ототожнюючи їх з чотирма порами року. Піфагор порівнював їх з вічними, незмінними явищами природи – стихіями. Періоди

життя людини (за Піфагором) і їх переваги мають в основі вчення про ідею вічного повернення. Важливою стає ідея традиційної культури про неминуче закономірне наслідування одного вікового періоду іншим, коли вони в природному порядку змінюють один одного на кшталт змінам пір року (літо – осінь, зима – весна) та змінам періодів доби (ранок, день, вечір, ніч) [27, с. 388–389]. Кожен період життя людини (як і все на Землі) за Піфагором вимірювався математичними символами (числами) і мав тривалість 20 років. Числа дозволяли, на думку філософа, визначати характеристики космічного порядку [121].

Класифікація часу, створена антропологами та культурологами, передбачає наявність *концептів циклічного і лінійного часу*, що домінують над іншими численними поняттями часу (“пульсуючий”, “спіральний” (О. Шпенглер), “історичний”, “літописний” і ін.).

Циклічне уявлення вважається первинним і найбільш архаїчним. Уявлення про циклічність часу, про завершеність циклу та про повторюваність циклу є характерними для всіх народів світу [175]. Так, походження рос. *время* від і.-є. кореня із значенням “обертатися” (рос. “вращаться”) відображає архаїчні уявлення про час як про “колооберт”. В основі образу часу лежить рух обертання, що в культурології отримало назву “циклічний час” [239, с. 117]. Такий різновид просторово-часового колооберту відображений в дв.-рус. мові у словах, що походять від того ж і.-є. кореня “обертатися” (рос. “вращаться”): рос. *верста*, дв.-рус. *вьерста* позначає рос. “возраст”, звідси рос. *сверстник* (“одного возраста”), рос. *поколение* (“одного кола”) [239, с. 121], англ. *turn* (укр. *оберт*) *of life* “перехідний вік”.

Уявлення про циклічність часу є універсальними з декількох причин. По-перше, воно має позамовний, позапсихологічний характер і пов’язане за походженням з циклічними явищами природи: схід і захід сонця, вмирання та народження місяця, змінами діб та пір року. По-друге, є

концептуалізованими в аграрних культурах. Рік, взагалі час – не порожня тривалість, а заповнена деяким конкретним змістом. У аграрному суспільстві календар відбивав послідовність сільськогосподарських сезонів. Так, у скандинавів травень іменували “часом збирання яєць”, жовтень – “місяцем забою худоби”, грудень – “місяцем злучки худоби”, літо – часом “між плугом і скирдуванням” [43, с. 149].

Відзначимо, що сприйняття часу було антропоморфним. Так, первинне значення дісл. слова *öld* – “час, століття”, похідне – “людський світ, люди”. Слово *svim – veröld* (англ. *world*), походить від *verr* – “людина” і *öld* (OED). З антропоморфністю часу пов'язано частково і таке явище як людські жертвоприношення, які можна знайти у багатьох народів світу в той період, коли час був недобрим для них, і вони приносили в жертву свого вождя.

В аграрному суспільстві час регулюється природними циклами, і це визначило структуру свідомості людини, яка спостерігала за розвитком природи виключно завдяки ритмічності кругового руху у природі. Ця повторюваність почала складати основу духовного життя, оскільки справжню реальність мали акти, що регулярно повторювались та були освячені традицією сакрального ритуалу. Для цього періоду людства властивим було *міфологічне сприйняття часу*, його персоніфікація. Це породжує пантеон богів-уособлень часу в багатьох культурах світу: у слов'янській міфології: сонце-немовлята *Коляда*, сонце-юнак *Ярило*, сонце-муж *Купайло*, сонце-мудрий старий *Сварог*; давньогрецькій: *Еон* (бог вічності), *Хронос / Кронос* (бог емпіричного часу, теперішнього, минулого та майбутнього), *Кайрос* (бог щасливої миті), давньоримській: *Янус*, *Евум*, *Секулум* [400].

Якщо замкнений цикл року чи добовий цикл є виключно природними явищами, то поділ цих циклів на часові відрізки та періоди є властивістю розуму сприймати це через досвід людини. Свідомість і мова тільки

фіксують і позначають природні явища, але подальше дрібніше членування року, доби вже залежить від свідомості людини і фіксування у мові. Ці уявлення, як і мова, національно орієнтовані, пов'язані з культурою певного етносу і змінюються у процесі історичного розвитку.

Можна говорити про універсальні природні витoki сприйняття життя людини як певного замкненого циклу. Безперервний рух у просторі породжує у мовній свідомості семантичну асоціацію з вічністю та божественним початком [284; 343]. Близькість циклічного образу часу і образу життя людини характеризується його повторюваністю, подібністю у різних людей, а також наявністю у ньому певних фаз або етапів, серед яких і вікові.

При дослідженні формування поняття “вік людини” з характерними для тієї чи іншої культури уявленнями про час було встановлено, що *концепт хронологічного віку* постає на досить пізній стадії соціогенезу. Суттєвим аспектом часу був рахунок поколінь. Архаїчна свідомість сприймала життя як циклічний процес. Суб'єктом циклічного віку був не окремий індивід, а колектив (рід, плем'я, громада). Носії безписемних культур не знали свого індивідуального хронологічного віку і не надавали йому важливого значення. Для людини тієї епохи цінність складало знання колективного віку та факту їхньої приналежності до певного вікового класу, а не приналежність до певного періоду абстрактної хронологічної шкали. Подібна ситуація фіксується антропологами і в наші дні, коли вікові стадії обмежуються двома періодами, наприклад, хлопець та чоловік, і перехід від однієї вікової категорії до іншої залежить не від біологічного віку, а від добробуту родини, оскільки ритуали посвяти (*ініціація*) потребують значних витрат [114].

Лінійні уявлення про час виника пізніше як наслідок прийняття християнства та вченням Біблії про прихід і смерть Месії, початок та кінець Всесвіту. Цей період характеризується новим сприйняттям часу як есхатологічного процесу. Поняття часу відділяється від поняття вічності:

вічність сприймається як атрибут Бога і не може вимірюватись часовими відрізками, а земний час як такий, що має початок та кінець і обмежує тривалість історії людства [292].

Історичний час має структуру з двох головних епох – до народження Христа та після нього. Час стає лінійним та незворотнім і спирається на три моменти – початок, кульмінацію та завершення життя людства. В кельтській міфології лінійний час втілений у *Триаді* жіночої природи (дівчинка, мати, стара) і часу (минуле, сучасне, майбутнє) (С. Аверінцев, А. Гуревич, М. Бердяєв).

Незважаючи на те, що розуміння часу змінилося докорінно, “векторність” часу у християнську добу не позбулася циклізму. Прикладом циклізму у християнському розумінні часу є річні церковні свята.

Проведений аналіз елементів наукового логіко-філософського та історико генетичного знання доводить, що *прототипною моделлю* досліджуваного концепту є переживання циклічно-лінійного ходу часу як кругового обертання та руху вздовж прямої лінії, що сформувалось у результаті еволюції людської свідомості в умовах відповідних історично-суспільних обставин.

1.4.2 Біосоціокультурний аспект вивчення концепту ВІК ЛЮДИНИ. У поєднанні з такими соціальними чинниками, як раса, національність, клас та гендер вік людини створює своєрідну систему соціальної ієрархії.

Для більш детального дослідження змісту поняття “вік” І. Кон пропонує три системи відліку, в яких наука описує вік людини:

– *індивідуальний розвиток*, представлений в поняттях “онтогенез”, “життєвий цикл”, “течія життя”, “життєвий шлях”, “біографія”, визначає в якості одиниць поділу їхні базові складові (“стадії розвитку”, “віки життя” і т.д.) і похідні (“вікові властивості”);

– *соціальна структура суспільства* і пов'язані з віком *соціальні процеси*, що визначають такі одиниці поділу, як “вікова стратифікація”, “вікові страти”, “вікові групи”, “вікові когорти”, “покоління”, “віковий розділ праці”;

– *уявлення про вік у культурі* (те, як вікові зміни і властивості сприймаються представниками соціально-економічних та етнічних груп) [109]. Напрямом дослідження в цій системі є *вікові стереотипи* та *вікові обряди*.

Такий підхід до аналізу віку людини в науці є підтвердженням того, що у сучасній концептуальній картині суспільства вік є *біосоціокультурним феноменом*.

З точки зору індивідуального розвитку людини із закладеною в неї філогенетичною програмою можна говорити про виділення ряду універсальних *вікових процесів* (зріст, созрівання, розвиток, старіння), у ході яких формуються відповідні *вікові властивості* (розбіжності), і це складає основу *вікової періодизації*. Вікові процеси і вікові властивості набувають узагальнюючого характеру у поняттях *вікових стадій* (фаз, етапів, періодів) або *стадій розвитку* (дитинство, перехідний вік, зрілість, старість та ін.). Вікові процеси демонструють, як формуються вікові властивості і яким чином (поступово, різко) відбувається перехід від однієї вікової стадії до іншої [439].

Американський соціолог та антрополог Р. Бенедикт стверджує, що вікова періодизація стосується тільки тих культур, у яких існує розрив у нормах, що пред'являє суспільство до дитини та дорослої людини [225, с. 187]. Середньовічне суспільство не визнавало специфічних ознак дитячого віку. Дитину сприймали як зменшену копію дорослого, й усі якості, що мала дитина до періоду дорослості, сприймалися як дефекти особистості, що зникають з часом [65, с. 88].

Вік людини як категорія соціального та культурного життя має тривалу історію. Ще в первісному суспільстві і на період 19 – поч. 20 ст. існував розподіл людей на *вікові класи* (*age groups / sets*) (діти – дорослі, молоді – старі і т.д.) за віковими властивостями, що визначали права, обов'язки та правила поведінки членів соціуму [435, с. 278].

У традиційному суспільстві перехід від однієї стадії розвитку до іншої (частіше від юності до зрілості) супроводжувався певними обрядами, так званими *жіночими* та *чоловічими ініціаціями* (ініціаційні ритуали) (англ. *initiation ceremonies / puberty rites*), що були важливим етапом соціалізації особистості і яким була властива специфічна система символів. Обрядова діяльність була знаковою і сприяла засвоєнню молоддю соціокультурного і духовного досвіду, морально-етичних цінностей народу, трудової етики та філософії життя. У світовій, зокрема укр., рос. та англ. культурах, історично склалися певні *форми соціалізації поколінь*. На переконання М. Стельмаховича, *соціалізація* в її загальному розумінні є процесом перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення в суспільне життя як активної та дійової сили. Інакше кажучи, суть соціалізації полягає у репрезентації найвищого щабля розвитку, біологічної та психологічної адаптації людини до навколишнього середовища (М. Стельмахович, С. Черепанова).

Так, в античних державах (у давніх греків та римлян) була прийнята урочиста церемонія *оголошення повноліття* і занесення до списку громадян в період виповнення 17–20 років. У семітських народів поширеним був (і лишається донині) релігійно-містичний обряд “обрізання”. У європейців обрядом переходу до зрілості та самостійності була *аколада* (посвята у лицярі). У слов'ян – ціла система обрядів *вікової ініціації*, які супроводжували людину з самого дитинства [293]. Серед таких обрядів можна назвати такі *чоловічі ініціації*: обряд підстригання волосся (давній язичницький обряд “пострижин”, “постриження”) після досягнення дитиною

семи років (коли мінялися зуби) (М. Грушевський), а також при посвяті молоді у зрілий стан (тоді ж юнаки відбували обряд першого гоління) та садіння хлопчиків на коня у три роки (імітація старого садіння на коня, князівство, ватажківство), що символізувало перехід від періоду немовляти до дитинства; отримання дитячої зброї, початок виховання батьком, виконання чоловічої роботи. З “пострижинами” пов'язаний звичай, за яким хлопчику вручали “плащ-отроковище”, що символізувало перехід у вікову групу отроків, а *Богині Рожаниці* (в слов'янській міфології істоти жіночої статі, що визначали долю дитини при народженні) приносили жертву – пшоно, кашу, мед [90].

Обрядами жіночих ініціацій у слов'ян були плетення коси у віці 6–7 років, навчання рукоділлю у дівчат і символізували перехід від дитинства до отроцтва. Участь у масових гуляннях молоді, вечорницях, ведення хороводу (колом) були необхідними компонентами переходу від отроцтва до юності та дорослості. Символом переходу до етапу дорослості була участь у молодіжних товариствах – *дівочих* та *парубочих* (“коронування”) *громадах* (вступ до парубоцтва і дівоцтва), де обирали старшого серед парубків, що називали отаманом, подекуди Березою, як і старшу серед дівчат [59].

Сучасною формою соціалізації молоді є *повноліття* – набуття прав, обов'язків і відповідальності громадянина та людини [59].

Вартим уваги є той факт, що до поч. ХХ ст. в Україні існувала певна соціально-вікова ієрархічна структура стосовно хлопців та дівчат: до 10 років – *хлопець* (мав обов'язки пасти гусей і телят), від 10 до 12 – *хлопчище* (допомагав батькові), від 13 до 16 – *підпарубок* (працював нарівні з батьком), після 16 років – *парубок, легінь* (в Карпатах) (працював самостійно); до 10 років – *дівча*, від 10 до 13 – *дівчина*, від 13 до 16 – *дівчище*, після 16 років – *дівка* [127]. Для дівчат період від 15 до 25 років (до заміжжя) вважався найголовнішим. В цей період вони звалися укр. *славницями* (рос. *славница*) і мали демонструвати себе гарними та роботящими аби вийти заміж [269]. В

уявленнях народу необхідність брати шлюб визначалась суспільною потребою у народженні дітей та вихованні їх “як продовжувачів роду, які мають берегти, примножувати та транслювати родинну звичаєво-обрядову культуру наступним поколінням” [75]. За етнографічними даними до початку ХІХ ст. в Україні, Росії та Белорусії побутували цікаві форми спілкування між дітьми-підлітками (однолітками): *посестринство* та *побратимство*. Згідно з давнім звичаєм братання, укладався союз між однолітками через обмін жменьками землі. Разом із тим земля символізувала силу клятви. Ритуал посестринства здійснювався ранньою весною. Дівчата плели вінки, водили хороводи навколо берези, цілували одна одну через вінок та давали клятву посестринської вірності [113].

Земля як природний компонент та її символіка посідає особливе місце в культурі багатьох народів світу. Це пов'язане з віруванням в те, що матеріалом для творення людини, зокрема дитини (укр. *люди – діти землі, із землі прийшли, у землю й підемо*), був саме цей природний матеріал. В обрядах земля виступає евфемізмом жіночого лона. На кшталт жінці, вона виношує в утробі та народжує зернину-дитину [90]: укр. *зародок* 1. “зачаток рослини в насініні”; 2. “організм у перший період свого розвитку, що живиться за рахунок материнського організму” [АТСУМ], укр. *пустоцвіт, пуста верба* “неплідність жінки”, рос. *зародыш* “человека и животных, а также у высших семенных растений: организм на ранней ступени развития, живущий за счет материнского организма либо питательных веществ в яйцеклетке” [Ожегов]; англ. *bud* 1. “a small lateral or terminal protuberance on the stem of a plant that may develop into a flower, leaf, or shoot”; 2. “child, youth” [Merriam-Webster], *the fruit of womb* “дитина”. На весіллі обсіпання молодят зерном символізувало достаток і дітонародження [231, с. 16]. Варто зазначити, що ставлення до дітей мало різні прояви в певних соціальних умовах. Відтак, за твердженням З. Болтарович, навіть на початку ХХ ст. в Україні побутувала думка, що селянин більше дорожить конем, ніж

дитиною [35, с. 16]. Так само, за спостереженням Г. Коноваленка, смерть дитини не була такою втратою, як смерть дорослої людини, особливо чоловіка і батька: укр. приповідки: “як умре дитина, то мала щербина, а як тато або мама, то велика яма” (І. Франко), “склянок і дітей ніколи нема досить: склянки б’ються, а діти мруть”, “умерла дитина, та й кумівство пропало” (Є. Грицак) [75]. Наведені приклади можуть засвідчувати прагматичний підхід селян до повноти структури сім’ї в певних соціальних умовах, які сприяли формуванню бачення члена родини як, передусім, суспільно-корисної, працездатної особи.

На сучасному етапі відносини між віковими групами продовжують відігравати важливу соціокультурну роль: визначати типи суспільства, серед яких *постфігуративне* (діти переймають досвід у своїх попередників), *конфігуративне* (діти та дорослі переймають досвід у своїх однолітків), *префігуративне* (дорослі вчать у своїх дітей) [108, с. 13], складати основу процесу спадкоємності культури наслідування (рос. “поколенческий” підхід у соціології) [228], бо кожен віковий період характеризується засвоєнням певного культурного досвіду та, так званої, *соціальної культури* – специфічного виду суспільної культури, яка визначає сутність соціального життя людини, правила та норми її поведінки, вікові стереотипи: стереотип мас-медіа сер. 40-х – кін. 50-х років ХХ ст. в Америці *The Beats, The Beat Generation* (укр. “розбите / втрачене покоління”, бітники, біт-покоління) – соціальний прошарок молоді з асоціальною поведінкою, символ революції американського норову *The Hippie / Hippy / The Love Generation / The Flower Children* (укр. покоління квітів, діти квітів) – міжнародний молодіжний революційний рух, найяскравіший прояв контркультури, символ сексуальної та психоделічної революції в сер. 60-х – поч. 70-х років ХХ ст. [320]

Внаслідок глобалізації змінився характер інформатизації суспільства, відповідно, змінились його соціальна структура, віковий розподіл праці та *первинна соціалізація* (англ. *anticipatory socialization*) – процес засвоєння і

подальшого розвитку індивідом соціокультурного досвіду: трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що нагромаджуються і передаються від покоління до покоління, а також процес включення індивіда в систему відносин і формування у неї соціальності [435, с. 527]. Зазначені умови призвело до змін у змісті таких вікових понять та стадій розвитку, як “дитинство”, “юність”, “молодь”, “молодість”, “старість”, які набувають значення у контексті соціальних відносин у суспільстві і змінюються разом з ними (Е. Гідденс, І. Кон).

Тезу про *історичний характер вікових періодів* висунув Л. Виготський. Це положення передбачає насамперед врахування соціальних умов у процесі змін вікових етапів розвитку. Заслуговують на увагу у даному разі дослідження Ф. Ар’єса, Е. Гідденса, І. Кона, М. Мід, які проаналізували формування *вікових етапів* (англ. *age-graded stages, age grades*) в традиційних і сучасних культурах. Ф. Ар’єс щодо формування та змін у змісті поняття “вік людини” висноував про таке: в період до н. е. поняття вікового етапу було науковою категорією на кшталт ваги чи швидкості, належало системі пояснень фізичних явищ і вимірювалося числовими показниками (*символіка чисел*). З VI ст. віки життя були прийомом опису біології людини через приховані зв’язки внутрішньої природи, і тільки з XVI ст. поняття “вік” як кількість років, що прожила людина з моменту народження, стає особливо актуальним у зв’язку з усвідомленням важливості документів серед освічених прошарків населення [17].

З розвитком суспільства вікові категорії все далі диференціювались і індукували навколо себе систему специфічних показників. Було проаналізовано зміни у віковій парадигмі у діахронічному аспекті [17; 18; 27 ; 65;] з метою порівняння наявності / відсутності тих або інших віків життя та їх актуальності у житті традиційних та сучасних суспільств з характеристикою тих соціальних (та інших) умов, які визначали значущість вікових етапів у різні історичні періоди (див. додаток 1, табл. 1).

Наголосимо, що вікова періодизація, що членує життя людини на часові відрізки, які якісно різняться, існував не завжди. *Хронологічний вік* не завжди відігравав першочергову роль у періодизації прийнятої окремими культурами. Так, І. Кон зазначає, що д.-рус. слово *отрок* (“той, що не має права говорити”) мало значення “раб”, “слуга”, “робітник”, “княжий воїн” і позначало і дитину, і підлітка, і юнака. Тому “дитинство”, “отроцтво”, “юність” не є поняттями, а є образами, зміст яких амбівалентний [108]. Необхідно відзначити, що смерть стала зв'язуватися зі старістю тільки з розвитком медицини лише в XVI–XVII ст. До цього моменту високій рівень смертності спостерігався і серед молоді від епідемій та хвороб. Реформа охорони здоров'я проголосила здоров'я однієї з чеснот, при цьому нездорові і літні люди стали автоматично засуджуватися.

Сучасне суспільство має чітку вікову градацію, основним критерієм якої є *соціальна ситуація* та *життєві події* (англ. *life events*). Кожна з культур, представлених в роботі, має свій “віковий розклад” (англ. “social clock”, ам. “personal biography” [354, с. 106], на який індивід, що належить до цієї культури, орієнтується у процесі життя (англ. *life course, lifespan*), і на основі якого він сам і його оточення визначають свій індивідуальний розвиток (*соціогенетичний підхід*).

Поняття “віковий розклад” передбачає співвіднесення хронологічного віку з певними подіями в житті. Ці події за своєю природою є: 1) *біологічними* (поява вторинних статевих ознак); 2) *психологічними* (розвиток здібностей); 3) *соціальними* (закінчення школи, вступ до вищого навчального закладу) [234].

Крім того, існує *суб'єктивний вік* особи; йдеться про вікову самосвідомість, на скільки років людина себе почуває, як вона сприймає свій вік, чи вважає вона себе молодою або старою, дитиною або дорослою людиною; суб'єктивний вік залежить від напруженості, наповненості життя подіями і міри самореалізації особи [439].

Існує й особливий прошарок *вікових норм* (“формальних”), які є здобутками традиційної культури, законодавства та адміністративного апарату. У цьому сенсі, відзначає І. Кон, періодизація життєвого циклу (англ. *life course / cycle*) не є виключно описовою, а і ціннісно-нормативною. Виходячи з цього, існують дві системи тлумачення віку: *традиційне*, за яким вік є послідовною зміною соціальних статусів (“дошкільник”, “школяр”, “повнолітній”, “пенсіонер”) у процесі життєвого шляху, і *сучасне*, що передбачає вимірювання віку людини в певних одиницях часу від моменту народження до певного моменту у часовому континуумі [114].

В *антропології* у залежності від характеру номінації віку розрізняють *вік абсолютний* (календарний, хронологічний, паспортний) та *умовний*. *Абсолютний вік* є поняттям кількісним і виражається кількістю часових одиниць (хвилин, днів, років), що відокремлюють момент виникнення живого організму (чи іншого об’єкта) до моменту його вимірювання: теперішнього чи будь-якого іншого певного моменту часу. При цьому фактори розвитку організму не враховуються.

Поняття “умовний вік”, або “вік розвитку”, “біологічний вік”, характеризує вік людини як етап в процесі фізичного та психологічного розвитку. Виникає це поняття як результат спостереження за індивідуальними особливостями розвитку організму і внаслідок встановлення відмінностей цих індивідуальних особливостей від середніх показників розвитку організму на певному віковому етапі [439].

Отже, встановлення умовного віку є елементом періодизації, спробою структурувати час, виділити певні хронологічні відрізки часу. Якщо об’єктом постає людина, то можна вести мову про такі відрізки часу, що представлені віковими періодами. Таким чином, вік людини, зокрема кожен віковий період, є не тільки інваріантними стадіями розвитку людини і демографічними категоріями, але й культурно-історичним феноменом, який можна зрозуміти лише з урахуванням *вікового символізму* – системи уявлень

та образів, “в яких культура сприймає, осмислює та легітимізує життєвий шлях індивіда” [109].

Віковий символізм є підсистемою культури і складається з кількох взаємопов'язаних елементів:

1) *нормативний критерій віку*: прийнята культурою вікова термінологія, періодизація життєвого циклу із зазначенням тривалості та завдань його основних етапів;

2) *аскриптивні вікові ознаки та вікові стереотипи*: риси та якості, що приписані культурою особам даного віку і постають для неї нормою;

3) *символізація вікових процесів*: уявлення про те, як відбувається ріст, розвиток і перехід індивіда від однієї вікової стадії до іншої;

4) *вікові обряди*: ритуали, через посередництво яких культура структурує життєвий цикл і оформлює взаємовідносини вікових класів, груп і т.д.;

5) *вікова субкультура*: специфічний набір ознак і цінностей, за якими представники даного вікового прошарку усвідомлюють та утверджують себе як “ми” на відміну від усіх інших вікових спільнот [109].

1.5 Аскриптивний аспект стереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській лінгвокультурах

У даному параграфі увагу зосереджено на визначенні віку людини в суспільних науках та визначено вікові категорії, періоди та їхні межі.

У *соціології* оперують поняттям “вік людини”, що має таке визначення: [429, с. 42–43]:

1. Час, що минув з моменту народження (виникнення) до даного моменту існування системи;

2. Період (визначений відносними хронологічними рамками) у фізичному, психологічному та соціальному розвитку, зокрема, *раннє*

дитинство, В. дошкільний, підлітковий, та представлене такими категоріями: В. біологічний (рос. В. биологический, англ. *biological* A.) – визначається станом обміну речовин та функцій організму порівняно з середньостатистичним рівнем розвитку, що є характерним для всієї популяції даного хронологічного віку; шлюбний (В. брачный, англ. *marriage, marriageable / marital* A.); культурний (рос. В. культурный, англ. *cultural* A.); середній (медійний) (рос. В. средний, медианный, англ. *middle / median* A.); ментальний (рос. В. ментальный, англ. *mental / intelligence* A.); працездатний (рос. В. рабочий, англ. *working life / A.*); соціальний (рос. В. социальный, англ. *social* A.) – вимірюється шляхом співвіднесення рівня його соціального розвитку (напр., оволодіння певним набором соціальних ролей) з тим, що є статистично нормальним для його однолітків; фертильний (рос. В. фертильный, англ. *fertile* A.); підлітковий подовжений (рос. В. подростковый продлённый, англ. *adolescence / juvenile prolonged* A.); віки життя (рос. возрасты жизни, англ. *stages of life*) (укр. вік немовляти, рос. младенчество, англ. *babyhood*, укр. дитинство, рос. детство, англ. *childhood*, укр. отрочество, рос. отрочество, англ. *adolescence*, укр. юність, рос. юность, англ. *youth*, укр. молодість, рос. молодость, англ. *youth(fulness)*, укр. зрілість, рос. зрелость, англ. *maturity (adulthood)*, укр. старість, рос. старость, англ. *old age*); вікові класи (рос. возрастные классы, англ. A. sets / classes) – соціальні угруповання за віком, частіше серед чоловіків, що формують основу соціальної організації і виконують церемоніальні, соціополітичні та економічні функції; вікові групи (когорти) (рос. возрастные группы, когорты, англ. A. groups) – соціальні об'єднання, що орієнтовані на віковий критерій й утворюють основу соціальної організації, наприклад, групи дошкільників, молодших школярів, старшокласників, групи середнього та зрілого віку; в Англії вікові групи “до 5” (*the under-5s*), “після 65” (*the over-65s*); в Америці вікова група “молоді старше 19 років” (англ.

posts) [335], соціально-вікові й одночасно демографічні групи: “діти”, “підлітки”, “дорослі”, “молодь”, “старі” [391, с. 11].

У медичній термінології поняття “вік людини” має два наступні значення [438]: 1. Тривалість часового проміжку від моменту народження до теперішнього або будь-якого іншого відзначеного періоду часу, який визначається кількістю років, що виповнилося в останній день народження; 2. Конкретна стадія біологічного та соціально-психологічного розвитку особистості; у цьому значенні виступає синонімом вікового періоду.

У ЕСМТ за першим значенням виокремлено: *В. анатомо-фізіологічний, біологічний* (рос. анатомо-физиологический, англ. anatomical, physiological A.) – сукупність обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосовувальних можливостей організму, станом обміну речовин та функцій організму порівняно з середньостатистичним рівнем розвитку, що є характерним для всієї популяції даного хронологічного віку; *календарний* (рос. календарный, англ. ontogenetic / life A.) – визначається за датою народження – кількість місяців, днів, років від моменту запліднення або появи на світ; *кісний* (рос. костный, англ. carpal / skeletal A.) – за станом кісного скелету досліджуваного об’єкта на основі рентгенологічних даних; *морфологічний (соматичний)* (рос. морфологический / соматический, англ. growth A.) – за морфологічними ознаками: вага (англ. weight A.), зріст (англ. height A.), стан зубів (англ. dental A.), ступінь закостініння скелету (англ. bone A.), розвиток вторинних статевих ознак (англ. sex A.), стан волосяного покриву, ступінь еластичності і зморщеності шкіри; *призивний* (рос. призывной, англ. A. for military service, call-up A.), встановлений законом В., по досягненню якого чоловіче населення має нести обов’язкову військову службу; *В. психічний (Біне-Симона)* (англ. psychological A.), визначає співвіднесення рівня психічного (розумового, емоційного і т.д.) розвитку даного індивіда з відповідними нормативними, середньостатистичними показниками (характеризує рівень інтелектуального розвитку дитини

(коефіцієнт розумового розвитку) і визначається за допомогою тесту Біне-Симона, який передбачав поділ системних підрахувань розумового розвитку на вік біологічний (ЕСМТ).

Відповідно до другого визначенням В. постає синонімом (син.) назви вікового періоду. Розрізняють (ЕСМТ): *В. грудний* (син. ясельний, молодший) (рос. *грудной, ясельный, младший*, англ. (*early*) *infancy, babyhood* (не є медичним терміном) – В. від 1 місяця (міс.) до 1 року (р.); *дошкільний* (рос. *дошкольный*, англ. *preschool A.*) – 3–7 р.; *переддошкільний* (рос. *преддошкольный*, англ. *toddler*) – 1–3 р.; *дошкільний* (рос. *дошкольный*, англ. *preschool A.*) – 3–7 р.; *препубертатний* (рос. *препубертатный*, англ. *prepubertile A.*) – В. шкільний молодший від 7 до 12–13 р.; *шкільний* (англ. *school A.*) – 7–16 (18) р., тобто до моменту закінчення школи; *підлітковий* (пубертатний, старший шкільний) (рос. *подростковый, пубертатный, старший школьный*, англ. *pubertile A.*) – відповідає періоду статевого дозрівання; від 12 до 16 р. у дівчат, 13–18 р. у хлопців; *юнацький* (рос. *юношеский*, англ. *teenage years*) – 16–20 р. у дівчат, 17–21 р. у хлопців [Т.1, с. 217); *зрілий* (рос. *зрелый*, англ. *mature A.*) – 20–55 р. у жінок, 21 до 60 у чоловіків; *репродуктивний* (рос. *репродуктивный*, англ. *reproductive A.*) – В., протягом якого зберігається здатність організму до продовження роду; *похилий* (рос. *пожилой*, англ. *middle-aged (elderly) years*) – від 55–до 75 р. у жінок, 60–75 р. у чоловіків; *старечий* (рос. *старческий*, англ. *senile A.*) – від 75 р. і більше.

За даними ЕСМТ також виризняють: *В. плоду* (рос. *возраст плода*, англ. *ovulation / fetal A.*) – тривалість існування зародку або плоду з моменту овуляції, вираховується кількістю діб, тижнів або місяцями; *фертилізаційний* (рос. *фертилизационный*, англ. *fertilization / conceptual / copulation / insemination / true A.*) – тривалість існування зародку або плоду з моменту запліднення, вираховується годинами, добами, неділями або місяцями. У

медичній галузі оперують терміном *пресбіатрія* (англ. *presbyiatrics*) – вчення про хвороби старечого віку.

З точки зору *психосексуального розвитку* виділено такі вікові періоди: *пренатальний* (англ. *prenatal / prebirth*) – період до народження; під час цього періоду відбувається морфологічна та фізіологічна диференціація гонад, геніталій та структур мозку; *парапубертатний* (англ. –) (1–7 р.) – період формування статевої самосвідомості; *препубертатний* (англ. *prepubescent, prepubertal A.*) (7–12 р.) – період формування стереотипу статевої поведінки; *пубертатний* (англ. *adolescence, puberty A.*) (13–18 р.) – період активного сексуального розвитку організму, формування платонічного, еротичного та початкової фази сексуального лібідо; *перехідний період становлення сексуальності* (англ. –) (16–26 р.) – визначається початком статевого життя; *період зрілої сексуальності* (англ. –) (26–55 р.) – визначається входження в умовно фізіологічний ритм статевої активності; *інволюційний* (англ. *involutional; parastatic*) (51–70 р.) – період, що характеризується зниженням статевої активності, регресом лібідо до рівня еротичного та платонічного [274; 456].

У психології та педагогіці тлумачення віку залежить від тлумачення розуміння природи психічного розвитку людини. Відомо про дві кардинально протилежні точки зору, що пов'язані з уявленням про вік. Згідно з першою, вікові стадії є етапами психічного (*психогенетичний, психодинамічний, когнітивно-генетичний підходи* (А. Адлер, Дж. Келлі, З. Фройд)) і фізіологічного (*біогенетичний підхід* (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Дж. Уїггенс)) розвитку. Протилежна їй точка зору, що склалася у науці, заперечує існування поняття “вік”, оскільки розвиток розглядається виключно як поступове нагромадження знань і навичок [443]. *Персонологічний підхід* (К. Зайцева, Г. Маррей) параметризує кожен віковий період як якісно особливий етап психічного розвитку, визначеного згідно з

відповідністю між рівнем розвитку відношень з навколишніми і рівнем розвитку знань, здібностей та анатомо-фізіологічних особливостей.

Вік як предмет дослідження *психолого–педагогічних наук* має чотири значення і трактується у фаховій літературі так: 1. Часові характеристики розвитку індивіда в онтогенезі в окремі періоди його життя ; 2. Категорія для позначення часових характеристик індивідуального розвитку; 3. Період розвитку людини, що характеризується сукупністю специфічних закономірностей формування організму та особистості [416]; 4. Якісно особливий етап, якому відповідає ряд змін, що визначають своєрідність структури особистості на даній стадії розвитку [418, с. 157].

У ряді довідників та енциклопедій з психології В. визначається також: 1) обмежена у часі міра розвитку індивіда; 2) змінна темпоральна величина [414; 415; 416; 417], що характеризується сукупністю фізіологічних (явища росту, загально соматичного та статевого дозрівання), психічних (нервово-психічне дозрівання) змін та змін соціального статусу.

У царині психології В. є багатозначним поняттям, що співвідноситься, з одного боку, з психологією та поведінкою людини, враховуючи засвоєння соціальних ролей, з іншого, з фізіологією її організму і позначає рівень його розвитку в роках, місяцях і т.д. [404, с. 67]. Відповідно розрізняють такі категорії В.: *психологічний* (рос. *психологический*, англ. *psychological A.*) – умовна оцінка в роках (або місяцях чи днях) рівня психічного розвитку людини (термін А. Біне – Т. Симона). Перша спроба системного аналізу даної категорії належить Л. Виготському, який визначав “соціальну ситуацію розвитку” ключовою характеристикою цієї категорії (ЕСМТ); *розумовий* (рос. *умственный*, англ. *intelligence A.*) – психологічна характеристика рівня розумового розвитку; *щастя* (рос. *В. счастья*, англ. *the A. of happiness*) – умовно названий віковий етап, коли людина відчуває себе найбільш щасливою: у англійській культурі виокремлюють два В. щ. – 15 р. – період надій та сподівань та 70 р. – період цілковитого задоволення від досягнень

свого життя та добробуту близьких; *читання* (рос. *В. чтения*, англ. *reading A.*) – типовий *В.*, коли дитина, що нормально розвивається, має починати читати; *еквівалентний* (рос. *эквивалентный*, англ. –) – рівень або стадія розвитку будь-якої психічної ознаки; *соціальний* (рос. *социальный*, англ. *social A.*) – стадії активного включення індивіда у соціальні відношення та засвоєння ним соціальних ролей; *фізичний* (хронологічний) (рос. *физический* (хронологический), англ. *chronological A.*) – вік людини, що виражений у часових одиницях (роках, місяцях, днях), що минули з моменту народження людини [418, с. 67–68].

В англо-російському словнику з психології [405, с. 18–19] ми віднайшли ряд додаткових вікових термінів, які можна співвіднести з такими категоріями, як: *інтегративний В.* (англ. *organismic A.*) – визначається за багатьма анатомо-фізіологічними та психологічними показниками, період прискореного розвитку (англ. *maximal growth*); *В. психічний (освітній) – віковий розвиток емоцій* (англ. *emotional A.*), *вікові шкільні успіхи* (англ. *educational A.*), *В. шкільний* (англ. *school A.*), *нормальний В.* для певного класу в шкільній системі (англ. *normal A.*), *В. дитини, що починає говорити* (англ. *talking A.*); *В. ментальний – тестовий В.* (англ. *test A.*), *максимальний В.* під час застосування тестів (англ. *maximal A.*); *В. медичний – базальний В.* (англ. *basal A.*) – один з показників застосування тестів.

В англо-американських культурах найпоширенішими віковими періодизаціями є періодизації Дж. Біррена та Д. Бромлей, що враховує соціально-педагогічний критерій дорослості, прийнятий в цих культурах, і складається з таких вікових етапів: 1. Раннє дитинство (англ. *early childhood*) – 2 р.; 2. Передшкільний вік (англ. *preschool age*) – 2–5 р.; 3. Дитинство (англ. *childhood*) – 5–12 р.; 4. Юність (англ. *adolescence*) – 12–17 р.; 5. Рання зрілість (англ. *early maturity / adulthood*) – 17–25 р.; 6. Зрілість (англ. *maturity / adulthood*) – 25–50 р.; 7. Пізня зрілість (англ. *late maturity / adulthood*) – 50–75 р.; 8. Старість (англ. *old age*) – 75 і більше р. [225]

Біологічне та соціальне дозрівання детермінують *юридичний вік*, який має подальшу вікову класифікацію (англ. *age segregation*) у межах юридичної термінології. У *правознавстві* вік людини визначається як: 1. Період часу від народження людини до будь-якого моменту відліку; 2. Характеристика певного періоду життя людини, що відображає анатомо-фізіологічний стан її організму [447, с. 471]. В. представлений в конституційному (конституційний В.), трудовому, громадському (укр. В. дієздатності, рос. В дееспособности, англ. *age of capacity*, укр. В. правоздатності, рос. В правовой дееспособности, англ. *age of legal competence, age of capacity, legal age*), сімейному, кримінальному праві.

У *трудоному праві* В. є умовою трудової працездатності громадянина, його трудовою дієздатністю та умовою доручення певних посад та виконання певних робіт (до 18 років) [447, с. 471]. У рамках *кримінального права* виокремлюють В. кримінальної відповідальності, В. загальний, знижений, підвищений, В. сексуальної згоди (рос. *возраст сексуального согласия*, англ. *age of consent*). У кримінальному праві також відмічені декілька типів віку дієздатності, що настає з досягненням повноліття і після досягнення якого особа презумується психічно здатною вчинити злочин (*A. of capacity*), нести кримінальну відповідальність (*A. of criminal discretion*), бути притягнутою до кримінальної відповідальності (*A. of criminal responsibility*), бути визнаною винною (*A. of culpability*).

Законодавством укр., рос. та англ. держав передбачено надання громадянину у зв'язку з віком певних прав та обов'язків: право обирати (англ. *adult suffrage*, англ. *A. of election, voting A., A. of choice / reason* (право неповнолітнього обирати собі опікуна)) та бути обраною (англ. *A. of eligibility, A. of candidacy*) в органи управління суспільством, бути призваним на військову службу (англ. *military / service/call-up A.*), отримати право на пенсію у зв'язку з віком (англ. *mandatory retirement A.*), вживати алкогольні напої (англ. *legal drinking age*) [447, с. 53] і т.д.

Актуалізованими є поняття “В. громадської зрілості” (рос. *В. гражданской зрелости*, англ. *A. of reason, lawful A.*) – в Україні, Росії настає з 18 (частково 14) р., Великій Британії – з 21 р., “В. кримінальної відповідальності” (англ. *A. / years of discretion*) – в Україні, Росії настає з 18 р. (частково 14), Великій Британії – з 14 р., “(не)повноліття” (рос. *(не)совершеннолетие*, англ. *A. of majority, A. of consent / minority A.*) – в Україні, Росії, Великій Британії настає з 18 р., “В. сексуальної згоди” (рос. *возраст сексуального согласия*, англ. *A. of consent*) – в Росії, Україні та Великій Британії настає з 16 р., “В. призывний” (рос. *призывной В.*, англ. *A. for military service / military / service / call-up A.*) – в Україні, Росії настає з 18 р., Великій Британії – з 21 р., “В. пенсійний” (англ. *pensionable / pension / mandatory / default retirement A.*) – в Україні, Росії настає для чоловіків 65 р., жінок – 60 р., Великій Британії – для чоловіків 65 р., жінок 60 р., “В. шлюбний” (рос. *брачный В.*, англ. *A. of marriage*) – в Росії, Україні настає з 16 р., Великій Британії – з 18 р., “В. працездатний” (рос. *работоспособный*, англ. *working A. / years*) – в Росії, Україні (з дозволу батьків 14 р.), Великій Британії настає з 16 р. [447].

С. Смирновим була здійснена спроба запропонувати *класифікацію віку у залежності від типу мислення*, констатованого на час засвоєння навколишнього світу в різні вікові періоди. Ця класифікація пропонує такі типи віку: 1. тип мислення – понятійне: В. відкритий (що це?), В. найменувань (як це називається?), В. предметної діяльності (що з цим можна робити?); тип мислення – образне: В. сенсорного досвіду (яким постає?); тип мислення – символічне: В. відкриттів (рос. *откровений*) (що за цим приховане?); тип мислення – понятійно-образно-символічне: В. особистості (як все між собою пов’язане?) [226] (див. додаток 1, табл. 2).

Аналіз словникових статей названих енциклопедій та довідників з суспільних наук дає нам змогу розширити класифікацію типів віку, що виділені Є. Головахою та О. Кроніком (*хронологічний, біологічний,*

соціальний, психологічний), від чотирьох до восьми: *хронологічний* (фізичний), “реальний” (паспортний, календарний), *анатомо-фізіологічний*, *психічний*, *юридичний*, *медичний*, *соціальний*, *культурний*, *ментальний*.

Постановка такого питання постала не лише в аспекті вивчення віку як диференційованого виміру часу людського життя, але як домінантної категорії життя, що визначає культурні пріоритети, норми і правила, що прийняті в тому чи іншому соціумі. Представлена типологія віку людини відображає сфери реалізації концепту ВІК ЛЮДИНИ у суспільному житті, демонструє статус концепту ВІК ЛЮДИНИ як “неоднорідного поняття” [157, с. 9].

Суттєвою з психологічної точки зору є вікова періодизація, оскільки вона містить періоди, що визначаються не лише за сукупністю анатомо-фізіологічних ознак (у випадку з тваринами), але й соціокультурних, соціально-педагогічних та психологічних ознак (періодизації Дж. Біррена, З. Фройда, Ж. Піаже, Е. Еріксона), що визначено як аскриптивні ознаки (та пов’язані з ними вікові стереотипи) і представлені в таблиці № 2 (див. додаток 1).

Протистояння між способом життя дитини та дорослої людини складає основу цілого ряду проблем, з якими стикаються підлітки (підлітковий В. – “критичний”, англ. *change of life*) у сучасних європейських державах під час засвоєння дорослих ролей [132, с. 10]. Дослідження соціалізації дітей у Новій Гвінеї та Самоа американського етнографа М. Мід показало, що, на відміну від європейських країн, діти в цих культурах долучені до дорослого життя без будь-яких заборон. Як наслідок, у цих культурах відзначена відсутність у підлітків проблеми перехідного періоду та конфлікту поколінь [9, с. 188].

В сучасній європейській картині суспільства можна визначити ряд вікових критеріїв, які прийняті суспільством для виконання тих чи інших соціальних ролей. Такі характеристики, як безпосередність, черезмірна

емоційність, неспроможність приймати відповідальні рішення, брак логічних компонентів мислення, описують основні відмінності дорослої людини від дитини. Дитячий вік вважається грайливим та вільним від відповідальності, від дітей вимагають покори, слухняності та всіляко огорожують від сексуальності. Дорослі ж мають демонструвати високий ступінь індивідуальної відповідальності, ініціативи, самостійності, сексуальної активності [224]. Ряд негативних ознак дитячого віку складають основу таких понять, як:

- “інфантилізм” (інфантильність) – психофізіологічна незрілість, що в перен. значенні означає прояв наївного підходу у побуті, збереження дитячих рис особистості у дорослої людини, небажання нести відповідальність та приймати зважені рішення, низький рівень правової свідомості;

- кідалт (від англ. kid “дитина”, adult “дорослий”) – доросла людина (частіше чоловіки старше 30 років), що занадто прив'язана до своїх дитячих та юнацьких захоплень: мультиплікаційні фільми, фентезі, комп'ютерні ігри;

- регресія – прояв дитячих, не адаптивних рис характеру та моделі поведінки для захисту та безпеки у ситуації конфлікту та тривоги;

- “Синдром Пітера Пена” – архетип PUER AETERNUS (лат. “вічний хлопчик”) (К. Юнг) – дитина, яка не бажає дорослішати. Даний архетип актуалізується у небажанні дорослої людини брати на себе відповідальність. Протистоїть йому архетип SENEX (лат. “вічний старий”).

Архетип Дитини визначає основи змісту в конструюванні різних педагогічних систем, виявляючи сутність об'єкта турботи дорослих, які готують собі зміну, шляхом формування розуму і серця, душі і тіла дитини. У метафізичних підставах педагогічних систем лежать *архетипові характеристики*: занедбаність, нездоланність, проростання. Установка на елімінацію дитинства у дорослості, цілісність дитинства як явища, відмінного від дорослості, але до дорослості спрямованого, є тим архетипним

змістом, який методологічно об'єднує всі старі і нові педагогічні системи в будь-яких типах культури [173].

Зміст перехідного віку як стадії переходу від дитинства до зрілості має біологічну основу і визначається статевим дозріванням, тому його називають *пубертатним*. Але враховуючи особливості існування людського суспільства, статеве дозрівання не є єдиним показником дорослості. Головним стає оволодіння певною системою знань, норм та навичок (*соціалізація*) для виконання певних суспільних обов'язків та праці. Тому *перехідний вік* є не тільки періодом фізичного розвитку організму, а, передусім, етапом розвитку особистості [132, с. 5]. Анатомо-фізіологічні зрушення в цей період породжують такі психологічні новоутворення, як: відчуття дорослості, розвиток інтересу до протилежної статі, що виявляється у неадекватних формах зовнішньої агресії (*storm-and-stress*), індиферентності, гострої критики, здатність до тривалих відданих безкорисних дружніх стосунків (взаємоповага, взаємодопомога, вірність, чесність, щирість, чуйність, уміння берегти таємницю), стійке відстоювання своїх позицій. Ряд зазначених вище критеріїв перехідного віку складають сутність *підліткових стереотипів*: негативізм до вимог дорослих, відчуття “дорослості”, переоцінка власних можливостей [407, с. 34–35].

Формуванням соціальної зрілості характеризується *юність*. У цей період здійснюється завершення соціалізації особистості, остаточно визначаються ієрархії потреб та цінісних орієнтацій, поведінка молодої людини стає цілковито залежною від всепоглинаючого в цей період відчуття кохання.

В американській соціології представлені п'ять груп основних змін та подій у житті людини, які демонструють перехід до дорослого життя. Відзначимо, що дані цієї класифікації є універсальними і відображають сучасні реалії і європейського суспільства: релігійні: конфірмація у католиків та протестантів обряд прийому до церковної громади підлітків, що досягли

певного віку (читання Біблії); сексуальні: менструація у дівчат, полюції у хлопців (англ. “*wet dreams*”), перший сексуальний досвід; соціальні: відвідування вечірок (парубочий вечір, дівич-вечір) та шкільних балів для старшокласників, вживання алкогольних напоїв, членство у студентських суспільних (жіночих (*sorority*) / чоловічих (*fraternity*)), музичних та спортивних гуртках; гоління, переїзд від батьків, військова служба, одруження, батьківство, перша участь у голосуванні; освітні: отримання водійських прав, закінчення школи, вступ до вищого навчального закладу (коледжу); економічні: отримання власного грошового рахунку, купівля першого авта, перший професійний досвід (працевлаштування) [320].

Сучасній західній культурі притаманний *культ молодості* (англ. *youth obsession*). За словами Н. Крючкової, про це свідчить закріплений в масовій культурі стереотип: молодий – красивий, здоровий, енергійний, перспективний. При цьому протилежним полюсом оціночної шкали є старість, з якою пов’язані негативні асоціації [127, с. 86].

Серед соціально-вікових груп молоді на сьогодні виділяють 7 статусних груп молодих людей (далі – м. л.) за критерієм адаптації до сучасних економічних відносин:

- профкар’єрно та матеріально успішні, що складають так звану субкультуру *яппі* (англ. *yuppie* – young urban professional), представники якої ведуть активний діловий спосіб життя міського професіоналу, мають високооплачувану роботу, дотримуються ділового стилю в одязі, слідкують за модними тенденціями;

- матеріально та незалежно успішні, що мають матеріальний успіх поза професійно інституціалізованої системи;

- професійно незалежні успішні, що працюють переважно в науково-дослідних, інженерно-конструкторських організаціях, сфері культури або займаються викладацькою діяльністю;

– тип м.л., що виживають на середньому рівні. Ця група м. л. не зацікавлена професійно-кар’єрним ростом і розцінює професійну діяльність виключно як засіб виживання;

– соціо-структурна група м. л., що заперечують нові соціально-політичні, економічні, соціокультурні, зокрема псевдокультурні реалії;

– соціо-структурна група м. л. з кримінально-активним типом адаптації, тобто ті, що свідомо порушують правові норми для задоволення егоїстичних інтересів;

– тип неуспішних м. л., що нездатні адаптуватися в умовах сучасних ринкових відносин і надають перевагу утриманню з боку батьків та родичів [320].

Молодь Британії та Америки можна поділити на три групи: *елітарна*, зорієнтована на соціокультурні цінності своїх класів (аристократія); *молодь середніх класів*; *декласована молодь* (для амер. молоді властивиме бунтарський настрій, англ. – конформність).

Саме невдоволення кар’єрним та соціальним зростом, що не відповідає прийнятим в суспільстві віковим нормам, призводить до особливого психічного стану в період зрілості, так званої, “кризи середини життя” або “кризи середнього віку” (англ. *existential crisis, crisis of middle A. / life*).

Період зрілості характеризується гендерними розбіжностями. Так, у цей період чоловіки більше уваги приділяють власним інтересам і заняттям, а жінки цілковито присвячують себе родині. У похилому віці жінки, навпаки, мають значно вищу вираженість своїх інтересів порівняно з чоловіками, але значно нижче оцінюють стан свого здоров’я. В англійській культурі прихильність до старих людей не демонструється відкрито, а співчуття до представників старечого віку сприймається як приниження. Однак ставлення молоді та людей середнього віку до старості досі залишається негативним і є причиною виникнення такого суспільного явища як *ейджизм*” (термін Р. Батлера) [40, с. 41]. Цей період асоціюється з хворобами,

погіршенням розумових здібностей, непрацездатністю, безпомічністю. Н. Смелзер відзначає, що явище “ейджизм” є особливо знаковим в Америці, де завжди цінували силу, молодість та енергію, і під цим кутом зору Америку протиставляють іншим європейським країнам [224, с. 362–363].

Психологічні проблеми старості досліджує *геронтологія*. Цей термін з’являється в Давній Спарті для називання ради старійшин “Герусія” (Gerusia), члени якого (геронти) у кількості 28 осіб віком не менше 60 р., приймали та контролювали реалізацію найважливіших для суспільства рішень, маючи право голосу, однакове за своєю значимістю з царською владою [145, с. 62–63].

Важливими у соціології є поняття “віковий статус” – становище у суспільстві, яке посідає людина в залежності від свого віку: дитина, підліток, дорослий громадянин, та “формальні (“офіційні”) (ф. В. н.) / неформальні вікові норми (н / ф В. н.)”, що багато в чому визначають *соціальні вікові стереотипи* (еталони). Під стереотипами розуміємо сукупність відносно стійких уявлень, оцінок, суджень етносу, що склалися в повсякденній свідомості, про моральні, розумові та фізичні якості, що притаманні представникам іншого (гетеростереотипи) та свого (автостереотипи) етносу [291, с. 138–139].

До ф. В. н. можна віднести такі: перехід школярів з одного класу в інший відповідно до віку, початок активної трудової діяльності у віці 19–20 років і продовження до 65–70 років, право брати участь у виборах з настанням повноліття, дозвіл купувати алкогольні напої та тютюнові вироби тільки особам певного віку (в Україні, Росії, Великобританії з 18 років, Америці з 21 року);

З поняттям н / ф В. н. пов’язане з поняттям “соціальний годинник” (“розклад”) (рос. “социальные часы (расписание)”, англ. “social clock” (timetable)) – система очікувань, пов’язаних з віковими нормами: В. закінчення школи (англ. *school leaving A.*), одруження (англ. *marriage A.*,

nubility), народження дітей (англ. *childbearing A.*), початку трудової діяльності (англ. *working A.*).

З н / ф В. н. пов'язані такі негативні стереотипи (с.): с. “старої діви” (рос. *“старая дева”*, англ. *“old maid (spinster)”* – незаміжньої жінки у віці 30 років і старше; “нероби” – молодого чоловіка, що не має кар'єрного росту і не поспішає брати шлюб; с. людини похилого віку як безстатевої істоти, що заважає продовжувати нормальні статеві стосунки у похилому віці; с. дитини до 3 років як безстатевої істоти; с. вікових норм поведінки людини: укр. *“Ти що, дівча!”*, *“Поводься як доросла людина!”*, *“Не будь дитиною!”*, *“Діти є діти!”*, *“Час ставати дорослим!”*, рос. *“Ведите себя как взрослый человек!”*, рос. *“Это детский сад / лепет!”*, *Мысли у тебя какие-то детские!*, *“Не будь ребёнком!”*, *“Не строй из себя младенца!”*, англ. *Be / act your age! Don't be such a child!*; с. непривабливості людей (зокрема жінок) похилого та старечого віку, що пояснює занижений відсоток демонстрації на телебаченні представників цієї вікової групи [317]; с. старих людей як “жертв” суспільства (англ. *second-class citizens*): збіднілої, малоактивної, незахищеної верстви населення [318]. Починаючи з 70-х років в Америці таке ставлення до людей похилого віку призвело до появи ряду суспільних рухів (англ. *“gray power”*), як-то: *The Gray Panthers organization, the Older Women's League, Senior Action in a Gay Environment, The American Association of Retired Persons* та інші [354, с. 365].

Для формування с. і категоризації явищ об'єктивної дійсності значну роль відіграють архетипи. Приміром, вікова опозиція “старий – молодий” базується на архетипі Мудреця, Старця, Отця, Вчителя, Духа, що пов'язані з прототипами предків (“першопредків”) людини, які її оберігають [206]. Найдавнішим архаїчним образам тотемних першопредків здебільшого властиві зооморфні та антропоморфні риси. Це є частиною тотемних вірувань і обрядів родоплемінного суспільства, що ґрунтуються на уявленнях про фантастичне споріднення окремих груп людей (роду) і *тотемів* – видів

тварин і рослин (також духів), на яких, вмираючи, можуть перетворюватись першопредки [281].

Найбільш стійкими позитивними, негативними та нейтральними віковими стереотипами за даними суспільних наук є такі: діти – чисті душею; підлітки – “важкі”; молоді люди страждають легковажністю та безвідповідальністю; сорокорічні чоловіки перебувають у кризі; люди похилого віку – консерватори, воркотуни; старі люди – “не придатні” до активної життєвої діяльності (секс, спорт, фізичні навантаження) [55].

Аналіз екстралінгвістичного знання у змісті досліджуваного концепту дозволив виявити низку вікових стереотипних тверджень, що відображають властиві сучасній концептуальній картині світу уявлення про вік людини та пов’язаний з ним віковий символізм.

Висновки до розділу 1

У наукову сферу теорію архетипів було введено К. Юнгом. Здобутком К. Юнга є виокремлення колективного несвідомого у структурі особистості, яке ретранслюється у формі архетипів – первозданних / споконвічних образів. За К. Юнгом, архетипи є структурними елементами колективного несвідомого, що лежать в підґрунті всіх психічних процесів. В даному дослідженні здійснено синтез несуперечливих теоретичних положень і сформульоване таке тлумачення архетипу: *архетип* – це інваріантно-варіативна мисленнева структура (переважно дихотомічна), що виникає інстинктивно, організує і спрямовує когнітивні та емоційно-поведінкові процеси людини і характеризується високою здатністю до метафоризації, актуалізуючись у свідомості людини як *культурні символи* та *стереотипи*. Останні відображають колективний досвід етносів, набутий у специфічних умовах їхнього життя: географічних, історичних та ін.

Базовими характеристиками архетипу є: 1) генетична спадковість і константність; 2) здатність до утворення таких культурних форм, як міф, релігія, мистецтво, художня література, у сфері яких “архетип” втрачає юнгіанське трактування (постає як генетично неуспадкований) і починає вживатись на позначення універсальї світової культури, серед яких фундаментальною є *міф*.

У зв'язку з цим архетип постає як підґрунтя *культурної ментальності* (термін П. Сорокіна) і становить сукупність незмінних спадкових “уявлень-образів” колективного несвідомого, що виникли на основі базових людських відчуттів і імпульсивно актуалізуються у свідомості у процесі соціалізації особистості.

Для передачі та збереження етнічної традиції архетипна основа менталізації трансформувалась у стереотипи, під якими розуміють культурно-детерміновані уявлення або моделі поведінки, що виникають в умовах адаптації до повторюваних, а також нових життєвих ситуацій, закріплюються у свідомості носіїв мов як ментальні інваріантні образи, що специфічно вербалізуються в конкретній лінгвокультурі.

Носіями таких кодів лінгвокультури виступають статико-динамічні інформаційні когнітивні структури колективної й індивідуальної свідомості—*концепти* з-поміж яких концепт ВІК ЛЮДИНИ найбільш оптимально репрезентує архетипно-стереотипну організацію його структури.

Філософська легітимація даного архетипно-стереотипного утворення підтвердила припущення про те, що менталізація уявлень про вік людини ґрунтується на таких *архетипах*, як ЧАС, ПРОСТІР, РУХ та *архетипних ситуаціях* (зокрема сезонно-календарної / релігійної обрядності). *Прототипною* його моделлю є переживання циклічного-лінійного часу як наслідок: 1) спостережень за онтологічно заданими параметрами буття: ритмічністю небесних явищ та природних циклів, поступово

антопоморфізованих; 2) прийняття християнства і новим сприйняттям часу як есхатологічного процесу.

Культурно-історична та біосоціокультурна природа феномена віку людини пов'язана з поняттям *вікового символізму*, поява якого зумовлена соціальною рефлексією етносів у процесі культурогенези, результатом якої є сформовані в різних культурах нормативні критерії віку (*вікова періодизація*), аскриптивні вікові ознаки і стереотипи (вікові норми поведінки людини), символи вікових процесів (*конфірмація*), вікові обряди (*жіночі та чоловічі ініціації*), субкультури (*моди, тедді-бої, стиляги, яппі, емо кідз та ін.*) / контркультури (термін Т. Розака) (*біт-покоління, хіппі, скінхеди та ін.*).

Соціокультурні та правознавчі відомості відображені у формальних та неформальних вікових нормах та стереотипах. У змісті концепту були виявлені нечисленні одміни культурознавчого характеру й встановлено, що правові (за винятком юридичного віку повноліття) і соціальні норми ("віковий розклад") та стереотипи незначно різняться у зв'язку з тотальною глобалізацією способу життя в європейських державах.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ АРХЕТИПНОГО ТА СТЕРЕОТИПНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ

2.1 Методологічні засади дослідження концепту в сучасній парадигмі мовознавчого знання

У зв'язку з посиленням інтересом до когнітивної діяльності людини та ціннісних структур свідомості (А. Баранов [23], В. Бехтерев [30], М. Болдирев [33], А. Вежбицька [47; 48; 49; 364; 365; 366; 367], Л. Виготський [60], В. Дем'янков [73], Ю. Степанов [237; 238], В. Красних [121], О. Кубрякова [130;131], О. Леонтьєв [141; 142; 143], В. Маслова [163], К. Рахіліна [202], О. Селіванова [212], Р. Фрумкіна [273], Рей Джекендофф [332], Леонард Талмі [357], Ч. Філлмор [323] та ін.) у центрі лінгвістичних досліджень постає *концепт*. Визначення концепту, згідно якого він є інформаційною структурою свідомості, різносубстратною, певним чином організованою одиницею пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербально і невербально набутих у процесі взаємодії психічних функцій свідомості й позасвідомості (О. Селіванова), наголошує на важливості динамічного ракурсу концептологічних досліджень. З огляду на те, що актуальним стає розгляд концептотворення як еволюційного процесу, коли кожен наступний образ вибудовується на попередньому, важливого значення набуває дослідження до розуміння поняття “архетипу” як акумуляції соціального та культурного досвіду та їхній мовній стереотипізації, що є джерелом знань про етнічну свідомість та самосвідомість, соціальне та культурне життя носіїв мови (Л. Белєхова, І. Любіна).

Питання концептуалізації світу, відображеної у мові, теоретично обґрунтовані у працях М. Алефіренка [5], Ю. Караулова [98], Д. Лихачова [146], А. Приходька [194; 195], З. Попової, Й. Стерніна [186; 187; 188; 189], В. Телії [248], В. Крофта [318], Е. Рош [350; 351; 352], Е. Сміт [355], Дж. ейлора [358] та ін.

У лінгвістиці концепт постає предметом дослідження двох напрямів: *когнітивної лінгвістики* та *лінгвокультурології*, що, за визначенням С. Воркачова, надає концепту статусу “парасолькового” терміна [80]. Сучасні *лінгвокогнітивний* та *лінгвокультурологічний* (лінгвоконцептологічний) підходи до тлумачення концепту розглядають цю категорію як двопланову одиницю: квант знання (*лінгвокогнітивного концепт*), шляхом аналізу якого можна встановити загальні закономірності у формуванні ментальних уявлень (А. Баранов, М. Болдирєв, В. Дем’янков, О. Залевська, А. Кібрік, О. Кубрякова, К. Рахіліна, Р. Фрумкіна, Р. Джекендофф, Р. Лангакер, Л. Талмі, Ч. Філлімор); константа культури (*лінгвокультурний концепт*), дослідження якої уможливорює встановлення культурних одмін у ієрархії цінностей різних народів (М. Алефіренко, А. Вежбицька, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов та ін.).

Ключовими у визначенні концепту як одиниці лінгвістичного дослідження є роботи таких дослідників: О. Аскольдова [20], Д. Лихачова [146] та Ю. Степанова [237], у змісті яких представлено три ключові підходи в сучасному “філологічному концептуалізмі”, кожний з яких базується на тезі про незаперечність факту зв’язку мови та культури: 1. *концептуалістичний* (О. Аскольдов, О. Кубрякова); 2. *семантичний* (М. Алефіренко, Н. Арутюнова, Д. Лихачов,); 3. *культурологічний* (А. Вежбицька, Ю. Степанов).

У лінгвістичному витлумаченні концепту на сьогодні визначилися три основні підходи, що сформульовані С. Воркачовим [58]. Так, до концептів відносять:

1. Лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості і формують “наївну картину світу” носія мови. Сукупність таких концептів утворює *концептосферу мови*, у якій сконцентрована культура нації. Визначальними при такому підході є спосіб концептуалізації світу в лексичній семантиці, основним дослідницьким засобом – *концептуальна модель*, за допомогою якої виокремлюються базові компоненти семантики концепту і виявляються зв'язки між ними [65, с. 29];

2. Семантично позначені лінгвокультурною специфікою утворення (культурно-значущі слова), що посідають у концептосфері мови лише концептуальну сферу [236, с. 40];

3. Семантичні утворення (ключові слова культури нації (термін А. Вежбицької), що є ключовими для розуміння національного менталітету, тобто своєрідного відношення його носіїв до об'єктивного світу, наприклад, метафізичні концепти “душа”, “істина”, “воля” (А. Вежбицька, О. Кубрякова, Ю. Лотман, Ю. Степанов) [200, с. 46]. У рамках цього напрямку існує два типи класифікацій концептів: на основі лексико-фразеологічного (А. Бабушкін, В. Телія) або архетипного значення (Л. Белехова, В. Топоров).

Отже, однією з найсуттєвіших ознак концепту є ототожнення його зі змістом мовної одиниці, “який існує в людині і для людини” [67; 68]. Такий погляд представлений в егоцентричній теорії мови, що складає ядро одного з ключових принципів когнітивної лінгвістики – *антропоцентризму*. Згідно цієї теорії, концепти виникають у процесі систематизації та інтеріоризації інформації про об'єкти позамовної дійсності і містять інформацію, що включає фіксацію як реальних властивостей та якостей об'єкту, так і сукупність ознак, що надаються даному об'єкту свідомістю людини [8, с. 20].

За допомогою лінгвістичних методів (З. Попова, Й. Стернін) запропоновано змодельовати структуру концепту на основі аналізу значень

усіх об'єктивуючих його мовних одиниць для відтворення “цілісного смислового образу, що асоціюється з даним словом” [50, с. 76]. Подібне моделювання є результатом когнітивної інтерпретації результатів лінгвістичного дослідження, що представлений у роботах А. Вежицької як метод *дисциплінарної* (тренованої) *інтроспекції* [366, с. 20, 71].

А. Вежицька звертає увагу на той факт, що нейрофізіологічні процеси не відображаються безпосередньо у мові. Мова відображає процеси, що реалізуються у свідомості людини, а не в її мозку. Свідомість же формується під впливом навколишньої культури, і тому дослідниця вважає за потрібне застосовувати при дослідженні концептуальних універсалій *концептуального аналізу*, що базується на даних багатьох мов світу, заперечуючи при цьому значущість нейрофізіологічних досліджень.

У системі *когнітивного підходу* концепт є ментальним утворенням, когнітивною структурою [161]. У процесі пізнання відбувається нагромадження знань на концептуальному рівні, де зберігається і переробляється величезний потік інформації, що надходить з навколишнього світу. У свідомості формується “образ” певного фрагменту дійсності, який отримує відповідне “мовне оформлення” [287, с. 55; 75, с. 222] – передається мовними структурами в процесі комунікації. Ці мовні структури репрезентують “ментальний лексикон людини” (О. Залевська) – систему вербалізованих знань, одиницею якого є *концепт*, що відтворюється мовним знаком у широкому його розумінні – словом, фразеологізмом, реченням [23, с. 74].

Концепти є неоднорідною та гетерогенною структурою, що обумовлено організацією і характером образів, які вони транслюють, і що у структурно-семантичному аспекті є підґрунтям виокремлення певних типів структур відтворення знань, які формують видовий ряд концептів [89, с. 216–217]. У когнітивній теорії формується й термінологічний ряд, що відображає послідовність різних за обсягом та характером ментальних структур –

концептів, фреймів, гештальтів, уявлень, концептосхем, картинок (рисуноків), скриптів, сценаріїв де перші визначаються як “сукупність усіх смислів, що виражені словом” (В. Маслова).

Оточуючий людину світ характеризується структурованістю і впорядкованістю, що відображено в її уявленнях як категоризація (Е. Рош). Під *категоризацією* розуміємо пізнавальну операцію, у процесі якої здійснюється визначення об’єкта через його співвіднесеність з більш загальною категорією (Р. Фрумкіна). Концепт в такому розумінні ототожнюється з категорією та ментальною репрезентацією ознакової моделі [335, с. 269] і постає одиницею мислення й оцінки [47]. Відповідно до даного підходу категорії формуються навколо найбільш яскравих представників – *прототипів*. Так, Р. Фрумкіна при дослідженні концептів пропонує виділяти *ядро* (словникові дефініції ядерної лексеми) і *периферію* (суб’єктивний досвід, різноманітні прагматичні складові ядерної лексеми, конотації, асоціації) концепту). Такий підхід свідчить про те, що мовний концепт “сформований прототипно” [273], тобто нерівномірно центр-периферія (“дисипативна структура” у термінах З. Попової, Й. Стерніна).

Новаторський підхід Д. Лихачова полягає в ототожненні концепту не тільки зі словом, але й з кожним словниковим значенням, яким оперує людина. На переконання дослідника, концепт формується в результаті зіткнення словникового значення лексеми з особистісним і етнічним досвідом людини. Трактовка базового поняття “концепт” спонукала Д. Лихачова до запровадження поняття “*концептосфера*” (концептуальна картина (модель) світу. У витлумаченні автора концептосфера представлена сукупністю ментальних уявлень про побудову світу, які представлені вербально і містять етнокультурний компонент. Гетерогенна структура концептосфери дає змогу дослідникам вести мову про окремі її ділянки *концептополя* (у когнітивно-семантичному просторі) та *концептосистеми* (у когнітивно-дискурсивному) [146, с. 6].

С. Леонтович [140] пропонує розглядати *концептосферу* у двох напрямках: “зовні”, що передбачає аналіз концептосфери в цілому як національно-культурної специфіки певного народу, та “зсередини”, що є спробою дослідити внутрішній світ представників різних соціальних груп через аналіз концептів як багатомірних утворень [7], формування яких обумовлене національним, класовим, професійним, родинним та особистісним досвідом людини.

Ю. Степанов аналізує концепт в *культурологічному аспекті*. Дослідник визначає понятійний апарат, що може бути використаний у лінгвістичній теорії та теорії культури. Для позначення базового терміна у такому синтетичному апараті С. Проскурін, Ю. Степанов пропонують застосовувати поняття “*константа культури*”, яка є “концептом, що існує постійно або...тривалий час” [239, с. 76]. З позиції дослідника концепти є ментальними сутностями, що відтворюють духовне обличчя людини певної культури. Такого підходу дотримується Т. Космеда, яка тлумачить концепт як згущення певної культурно-національної інформації, що зафіксоване у мові [117]. В. Маслова при цьому зазначає, що концепти, як первісні культурні утворення, транслуються у різні сфери буття людини, зокрема в сфері переважно понятійного (наука), переважно образного (мистецтво) і переважно діяльнісного (повсякденне життя) освоєння світу. В. Кононенко підтверджує дане припущення, кажучи про реалізацію концепту через тріаду – образ, поняття, символ – *симболарій* культури (природні реалії, артефакти, ментофакти), втілену у мовних знаках і позначену *концептами культури* [112].

А. Вежбицькою, В. Телія акцентують на унікальності мовних одиниць як ключів при розумінні аспектів культури і зазначає, що “у мові відображаються й одночасно формуються цінності, ідеали та установки людей, те, як вони думають про світ і про своє життя у цьому світі; відповідні мовні одиниці є “безцінними ключами” до розуміння цих

аспектів культури” (*концепт-представлення (образ)*) [161, с. 78]. При цьому дослідниця зазначає, що ключовим концептом культури постає той концепт, який об’єктивізується “загальноживаним, а не периферійним” словом [58, с. 68]. Концепт виражається у мові словом, але співвідноситься більш ніж з однією лексичною одиницею. Слово при цьому отримує статус імені концепту, мовного знака, що передає зміст концепту найбільш повно і адекватно [170].

Отже, концепт у лінгвістиці співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми – сукупності різнорідних синонімічних засобів (лексичних, фразеологічних), що відтворюють його у мові і складають лексикон людини. Інакше кажучи, мова у ментальному лексиконі людини існує у вигляді концептів, що при потребі об’єктивуються, шляхом вербалізації.

2.2 Етапи і методи дослідження концептів з позицій лінгвокультурології

Еволюція ідей у наукознавстві сприяла реактуалізації питань, пов’язаних із дослідженням розумової (Л. Виготський, В. Вундт, М. Жинкін, А. Кожибські, О. Леонтьєв, Дж. Міллер, Ж. Піаже та ін.), анатомо-фізіологічної (В. Бехтерєв, І. Павлов, І. Сеченов та ін.) та антропогенетичної сутності людини (Ф. Боас, Л. Вайсгербер, Я. Грімм, В. фон Гумбольдт, Є. Поліванов, О. Потебня, Е. Сепір, Е. Сміт, Б. Уорф та ін.), які так чи інакше є дотичними до проблеми взаємозв’язків традиційних дихотомій: *мова – мислення* (М. Болдирєв, Г. Брутян, Г. Колшанський, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, Е. Рош, Б. Серебренников, Л. Талмі, Ч. Філмор та ін.), *мова – свідомість* (А. Бабушкін, Дж. Гріндер, Р. Ділтс, Р. Джекендофф, В. Красних, Н. Уфімцева та ін.), *мова – культура* (М. Алефіренко, А. Вежбицька, Є. Верещагін, С. Воркачов, В. Костомаров, К. Крамш, К. Леві-Стросс,

В. Маслова, Г. Слишкін, В. Телія та ін.).

У сучасній когнітивній лінгвістиці ця дискусія перейшла у площину обговорення пошуків адекватних способів інтерпретації відображення у свідомості носіїв мов різних фрагментів навколишньої дійсності (Н. Арутюнова, Д. Лихачов, М. Піменова, З. Попова, Ю. Степанов, Й. Стернін, С. Тер-Мінасова, Р. Фрумкіна, У. Чейф, А. Ченкі та ін.). Окреме питання постало навколо такої одиниці відображення у свідомості людини явищ буття, як *лінгвокультурний концепт* (далі – ЛК), різноманітні аспекти аналізу якого (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Колесов, М. Красавський, Ю. Степанов, О. Шейгал та ін.) так і не вичерпали проблематики щодо визначення його структури, у зв'язку з чим лінгвоконцептологічні дослідження загалом набули “кризового стану” (С. Воркачов, В. Карасик, Л. Максимов, О. Селіванова). Перспективним вирішенням цієї кризи стала спроба осмислити організацію ЛК як діахронно- (М. Алефіренко, Л. Дронова, В. Зусман, А. Корольова, Н. Коч, М. Красавський, С. Кримський, Ю. Степанов, Н. Сукаленко та ін.) синхронного (А. Баранов, Є. Бартмінський, О. Вілінбахова, В. Красних, Л. Крисін, В. Кузнецов, М. Піменова, К. Рахіліна та ін.) ментального утворення.

Основними методологічними принципами лінгвоконцептологічного дослідження, сукупність яких надає змогу науково-аргументовано представити складні явища на зразок концепту і, насамперед, такого, що має глибоке діахронічне архетипне підґрунтя, є: *антропоцентризм* (В. фон Гумбольдт, О. Кубрякова, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Телія, О. Яковлева), *експансіонізм* (Ф. Ар'єс, Л. Виготський, Є. Головаха, І. Кон, О. Кронік, Ж. Піаже), *експланаторність* (А. Вежбицька, С. Воркачов, К. Рахіліна), *когнітивізм* (Н. Арутюнова, Ю. Апресян, В. Карасик, В. Левицький, І. Мельчук, Р. Павільоніс, З. Попова, Й. Стернін) та *принцип культурного детермінізму* (Р. Бенедикт, Ф. Боас).

На сьогодні опис концептів (В. Карасик, С. Воркачов, С. Жаботинська, Р. Фрумкіна, Т. Радзієвська, М. Скаб, Ю. Степанов, З. Попова, Й. Стернін) через аналіз змісту мовної одиниці, що його вербалізує, визначається когнітивістами найбільш ефективним засобом дослідження співвідношення мовних знань та ментальних процесів. Саме *компонентний аналіз (аналіз словникових дефініцій)* сприяє вияву компонента того чи іншого значення в тлумаченнях лексичних одиниць, а також застосовується для синхронного опису ядерних елементів лексико-семантичного поля та може бути спрямований на виявлення семантичного співвідношення початкового і результативного значень лексем, що формують метафоричне словосполучення (З. Попова, Й. Стернін).

Найповніший перелік засобів вербалізації концепту був представлений Л. Компанцевою і містить прямі номінації, непрямі образні номінації, евфемізми, однокореневі слова, стійки словосполучки, синтаксичні структури, паремії, афоризми, суб'єктивні дефініції, публіцистичні та художні тексти [107, с. 75]. Н. Арутюнова розширює перелік мовних засобів, що вербалізують концепт і додає такі: синоніми, антоніми, типові синтаксичні позиції, семантичне поле, метафора, шаблони та сполучуваність лексем-вербалізаторів концепту [15, с. 143].

Дослідження у галузі когнітивної лінгвістики засвідчують, що найбільшу цінність для концептуального аналізу становить аналіз метафоричних моделей вербалізації концепту (Н. Арутюнова [13], В. Телія [249], Р. Гіббс [325], М. Джонсон [333], Дж. Лакофф [336]).

У рамках сучасної наукової парадигми процес метафоризації трактується як перенесення когнітивної структури, що прототипно пов'язана з певним мовним утіленням, з однієї ділянки, до якої вона належить, на іншу. При цьому одна концептуальна сфера проектується на іншу і відбувається певна експансія концептів ділянки – джерела (ДЕНОТАТ – 1.) і, як наслідок, захоплення й освоєння ними ділянки-мети (ДЕНОТАТ – 2.) [181]. Основу

концептуальної метафори складають когнітивні моделі – стереотипні образи, , за допомогою яких систематизуються досвід та знання про світ [183].

Лінгвокультурологічний аналіз сприяє розкриттю культурної символіки досліджуваної лексики. У сучасній лінгвістичній науці панує думка, що енциклопедичні словники наукового типу можуть бути віднесені до авторитетних лінгвокультурологічних джерел, бо також пов'язані зі словом, характеризуючи його “в різних іпостасях” [99, с. 48–49, 55].

Лінгвокультурний концепт формується як наслідок взаємодії таких факторів, як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і системи цінностей (Н. Арутюнова) [14, с. 3] і для його реконструкції необхідно здійснити:

- 1) етимологічний аналіз слів-імен концепту;
- 2) аналіз їхніх синонімів;
- 3) сполучуваності;
- 4) образних асоціацій;
- 5) фразеології.

Одним з основних методів лінгвокультурології є аналіз етимологічний версій походження лексем, що номінують концепт, за допомогою якого стає можливим визначити витоки “омовлених” понять і формування вербалізованої концептосфери [74, с. 50].

Концепт “складається з історично різних елементів, різних за часом утворення, і за походженням, і за семантикою, і має особливу структуру” (В. Маслова), у якій можуть бути виділені такі компоненти: основна (актуальна) ознака, додаткова (пасивна, історична) ознака і внутрішня форма концепту (Ю. Степанов). В “активному” прошарку концепт функціонує як засіб взаєморозуміння і спілкування. Первісні етимологічні ознаки для носіїв мови існують опосередковано, як основа, на якій виникли і функціонують інші варіанти значення [236, с. 48, 49].

2.3 Комплексна методика для виявлення спільного та відмінного у архетипно-стереотипному відображенні концепту ВІК ЛЮДИНИ

Наразі архетипно-стереотипну природу ЛК намагаються обґрунтувати різні дослідники (В. Агєєва, М. Алефіренко, І. Богданова, Б. Брославська, О. Ваховська, О. Гринько, Є. Мазяр, О. Ноженко, У. Савельєва, Н. Стефанова, І. Тищенко та ін.), що пов'язують його витoki зі змістом тих важливих для етносів понять, в яких накопичено їх соціально й культурно значимий досвід (О. Герасимович, О. Складрова, Ю. Степанов та ін.), і одним із яких є ЛК *ВІК ЛЮДИНИ* (Ф. Ар'єс, Р. Батлер, Дж. Біррен, Д. Бромлей, Є. Головаха, Дж. Дейзі, Е. Еріксон, І. Кон, О. Кронік, І. Мечніков, М. Мід, І. Севільський, Н. Смелзер, М. Стельмахович, Н. Хоув, З. Фройд, В. Штраус та ін.).

Безпосередньо способи і засоби концептуалізації уявлень людини про її вік досліджували на матеріалі англійської (О. Авдєєва, І. Беженар, Ю. Коновалова, З. Фоміна), російської (О. Абрамова, А. Ашхарова, В. Башкєєва, Ю. Литвиненко, Ф. Марзук, І. Салім'янова та ін.), казахської (Д. Єсиркєєва), української (О. Чорна) мов.

У зіставних студіях залучалися до аналізу такі мови: англійська та українська (В. Климчук, А. Пожар), російська, українська та англійська (В. Матвєєв), українська та англійська (В. Бігун), російська та англійська (О. Арсєнтєєва, Е. Діас, Ю. Зинов'єва, Т. Знаменська, Т. Костіна, І. Любіна), російська, англійська та татарська (Д. Салєєва), російська та італійська (К. Токко), російська та китайська (Ван Венцьзюань), російська та німецька (І. Калюжна, Н. Мєлєхова, Н. Попова), російської та словацька (Д. Кацкова), російська та французька (Н. Крючкова). Опрацьований матеріал ще раз переконує у тому, що досліджуваний ЛК має складну шарову структуру, яка має бути досліджена шляхом реконструкції як глибоко діахронічних архетипних уявлень етносів про вік людини, так і сучасних стереотипних.

Актуалізованими наразі є наукові орієнтири лінгвістів до усвідомлення різних аспектів концептуалізації уявлень людини про власний вік та його періоди, зокрема дитинство, підлітковий вік, молодість, похилий вік, старість, через їхню фіксацію в окремих мовах та у зіставленні. Безпосередньо концепт ВІК ЛЮДИНИ описано на базі застосування таких методів і методик, як *структурно-семантичний* (Т. Костіна, Н. Крючкова), *компонентний аналіз* окремих вербалізаторів концепту (В. Бігун), *дискурс-аналіз* (О. Авдєєва, В. Башкеєва, Д. Єсиркеєва, О. Філімонова, О. Чорна), *лінгвокультурологічний аналіз* – для розкриття етнокультурних вікових стереотипів, зокрема в російській мовній картині світу (І. Любіна, Ю. Литвиненко).

Зокрема розглянуто *способи концептуалізації віку людини* (у російській мові: А. Ашхарава; німецькій: І. Калюжна; французькій: Н. Крючкова); *способи вербалізації поняття вік* (в російській мові: Фадхіл Аббас Марзук; англійській: О. Авдєєва); досліджено *лексико-семантичне поле “вік”* (в англійській мові: Н. Арутюнова; російській: Ю. Литвиненко), *фразеологічну номінацію віку* у світлі концепції мовної картини світу (на матеріалі англійської мови: І. Беженар), *лексику вікової стратифікації* (в російській мові та мовленні: Д. Кацкова); у зіставленні досліджено *лексико-семантичне поле “вік”* (в російській, українській та англійській мовах: Н. Матвєєв), *аксіологію концепту “вік”* (в російській, британській та американській лінгвокультурах: І. Любіна), *сигніфікативні характеристики лексем на позначення осіб дитячого віку* (в російській та китайській мовах: Ван Венцьзюань).

Для розкриття етапів архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов було розроблено комплексну методіку, яку виконано у чотири послідовні етапи.

На *першому етапі* на основі аналізу етимологічних версій походження

імен досліджуваного концепту *вік, возраст, age* і лексем-номінацій вікових періодів та осіб за віком у трьох мовах було виявлено їхнє походження. На цьому етапі було застосовано *прийом семантичної реконструкції* – для з'ясування первісного значення мотиваторів віку людини (Л. Усик), образів, символів або зв'язків з предметами матеріальної культури, на основі яких виникло певне значення (В. Виноградов [51], М. Маковський [158]) , і встановлено факт наявності у групах досліджуваних лексем онтологічної концептуальної спорідненості (В. Іванов [260], С. Проскурін, Ю. Степанов, В. Топоров [260]). Оскільки не є правомірним досліджувати етимологію слова виключно на основі спорідненості значень, ігноруючи їх формальний склад (фонетичний), до аналізу долучено однокореневі слова інших і.-є. мов (Ю. Степанов). Додатково застосовано *метод семантичного мікрополя* – для виявлення етимологічних версій синонімів слів-імен концепту (М. Толстой [256]).

На *другому етапі* шляхом застосування *структурного методу*, зокрема його *методик компонентного (дефініційного) аналізу* лексем-репрезентантів концепту, було побудовано його номінативне поле (З. Попова, Т. Семашко, Й. Стернін), як сукупності мовних засобів, що репрезентують досліджуваний концепт у трьох мовах: 1) лексеми у прямому значенні (прямі номінації віку людини); 2) лексеми у переносному (метафоричному) значенні (непрямі образні номінації); 3) синонімічні та антонімічні засоби мови (нейтральні та стилістично марковані); 4) однокореневі слова, що належать різним частинам мови, але словотвірно пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту; 5) сталі словосполучення / мовні кліше, фразеологічні одиниці на позначення віку людини (з / без ключовим (-ого) словом (-а) у їх складі, але містять оцінки досліджуваного концепту); 6) паремії: прислів'я та приказки про вік людини (з / без ключовим (-ого) словом (-а) у їх складі, але містять оцінки досліджуваного концепту) (Н. Арутюнова, Л. Компанцева), і схарактеризовано стереотипно-концептуальні ознаки ціннісно-поняттєвої

складової концепту як наслідку історичних трансформацій архетипних уявлень. *Приєм семантичної реконструкції* використано для спостереження за змінами в семантичній структурі концепту в діахронії (Л. Усик) [267].

Третій етап передбачав когнітивно-ономасіологічну реконструкцію виявлених раніше мотиваційно-концептуальних ознак. *Приєм когнітивної реконструкції* сприяв установленню метафоричних моделей ціннісно-образної стереотипізації концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської лінгвокультур (А. Баранов, Р. Гіббс, М. Джонсон, Дж. Лакофф, В. Телія). *Ономасіологічна реконструкція* передбачала визначення лінгвокультурних кодів фразеостереотипізації даного концепту з характерними для кожного з них тематичними групами метафоричних номінацій віку людини. Для аналізу мовних засобів метафоричної номінації концепту як знаків культури й етикету застосовано *культурно-семіотичний метод* (М. Красавський, Б. Успенський) [120].

Метод когнітивної інтерпретації застосовано для з'ясування оцінних складових концепту з подальшим узагальненням відповідних когнітивних ознак у вигляді “тверджень про концепт, установок свідомості, що впливають у даній культурі зі змісту концепту” [92, с. 202].

Ономасіологічний підхід передбачає виявлення формальних засобів на основі обраної одиниці значення, коли досліджується формальний аспект слова у зв'язку з передаваним у ньому змісті, тобто тим образом, що був відображений у психіці людини і вмотивував появу слова.

На *четвертому етапі* встановлено джерела витоків нейтральних, позитивних та негативних архетипно-стереотипних (ціннісно-оцінних) уявлень носіїв трьох мов, пов'язаних із концептом ВІК ЛЮДИНИ.

На всіх етапах дослідження проводилось *зіставлення* – для встановлення закономірностей та відмінностей у відображенні архетипних і стереотипних уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. За *tertium comparationis* у роботі обрано

етимологічні, семантичні та концептуальні ознаки лексем-репрезентантів концепту ВІК ЛЮДИНИ.

Процедуру кількісних підрахунків застосовано для встановлення кількості семантичних ознак лексем-вербалізаторів досліджуваного концепту, типів його когнітивних ознак, типів концептуальних метафор, лексико-семантичних полів, з якими пов'язаний концепт ВІК ЛЮДИНИ, у зіставлюваних мовах.

Висновки до розділу 2

Перегляд чинних методик концептуального аналізу дає змогу зробити таке узагальнення: дані методи спираються на однакові дослідницькі процедури – компонентний, етимологічний та контекстуальний аналіз.

Когнітивна лінгвістика досліджує концепти як одиниці свідомості людини за допомогою лінгвістичних методів, тобто через мовні засоби його об'єктивації, оскільки найважливішим засобом вираження знання є мова, і кодювання знання відбувається переважно у семантиці мовних знаків.

Сучасні лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний (лінгвоконцептологічний) підходи не є взаємовиключними, але різняться підходами до тлумачення концепту. З одного боку, через аналіз концепту (лінгвокогнітивного) як кванту знання можна встановити загальні закономірності у формуванні ментальних уявлень (типологічна спрямованість), з іншого, встановити відмінності у культурні різних народів (дослідження лінгвокультурного концепту).

Аналіз архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв досліджуваних мов має ґрунтуватися на комплексному підході. Обрана нами методика встановлена на таких

методологічних принципах: антропоцентризм, структуралізм, експансіонізм, експланаторність та принцип культурного детермінізму.

Застосована комплексна методика спрямована на реконструкцію механізмів архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв трьох мов і містить наступні етапи: етимологічний опис – для виявлення архетипного підґрунтя концепту; побудова номінативного поля та його лексикографічний опис – для розкриття етапів стереотипізації ціннісно-поняттєвих, ціннісно-образних та ціннісно-оцінних уявлень про вік людини і визначення закономірностей та відмінностей у відображенні цих уявлень про позначений фрагмент дійсності у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

РОЗДІЛ 3
КОНЦЕПТ ВІК ЛЮДИНИ
ЯК АРХЕТИПНА СТРУКТУРА СВІДОМОСТІ НОСІЇВ
УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

3.1 Архетипна основа концепту ВІК ЛЮДИНИ за даними етимологічних словників

3.1.1 Етимологія слів *вік*, *возраст*, *age*-імен концепту ВІК ЛЮДИНИ. Попередні дослідження темпоральної лексики Г. Звездової [83] свідчать про те, що укр. *вік* (рос. *век*) є найбільш складною і об'ємною за семантикою темпоральною лексемою, що відіграла найактуальнішу роль у часовій парадигмі. Тому у межах нашого дослідження ми скористуємось методикою М. Толстого, яка передбачає розгляд не окремої лексеми, а лексемних груп, що об'єднані семантичним мікрополем [256, с. 44]. Це мікрополе складають синоніми слів-імен концепту *вік*, *возраст*, *age*, що зафіксовані сучасними словниками синонімів, а також група лексем, яка буде встановлена у процесі етимологічного аналізу за релевантністю значень.

У своїй роботі “Русская именная темпоральность в историческом и функциональном аспектах” дослідниця Г. Звездова, здійснюючи етимологічний аналіз слова *вік* (*векъ*), звертається до польської мови, яка була близькою до давньоруської, і відтворює таку модель: етимологічно слово *вік* походить від пол. *wiek* із значенням “життя”, “старість”, “період від народження до смерті людини”, “час життя людини” [83, с. 44]. Давньоруському *вѣкъ* властиве значення “життєва сила”, “життя”, “час існування”. Звідси укр. слово *вік* у значенні “вік людини” та рос. *век* “епоха, століття, тисячоліття” [123, с. 67]. О. Трубачов відзначає, що вихідним матеріалом для слова *век* (укр. *вік*) є і.-є. **ueik-t-* або **uik-t-* “життєва сила” [446, с. 6]. Згідно з однією з можливих етимологій **vekъ* походить від і.-є.

**uei* – “сила”, і його первинним значенням називають “силу”, “дію”: і.-є. **ueik-* / *uoik* “бути сильним” [386].

**Vekъ* є другою частиною праслов. слова **celovekъ*, де перша частина **celo* називало “рід”. Відповідно слово *чоловік, человек* спочатку значило “той, що спільно діє” (у складі челяді, загону), пізніше > “член роду” > “суспільна істота” [386]: 1) від **čьlo* (того ж кореня, що **čelъadъ* / санскр. *kula*) + **věkъ* (“дитя / чадо”) > нащадок / продовжувач Роду; 2) **čьlo* (“чоло”, “вище”) + **věkъ* (“сила”) > “вища сила”. 3) від *čьlo* (“чоло”, “вище”) + *věkъ* (“життя”) > “вище життя” [443]. За даними етимологічних словників М. Фасмера [446] та О. Мельничука [384], слово *вік (век)* походить від і.-є. дієслова із коренем *veik* “докладати зусиль”, “могти” і позначає “життєву силу”. Старослов. *въкъ* із значенням “тривалість життя; вічність” подається як етимологічно споріднене з псл. **vekъ* “сила, здоров’я людини, життя”, лит. *viekas* “сила, життя”, *vykis* “життя, жвавість”, лит. *vaiks* “хлопець”, *veikus* “швидкий”, *veikti* “діяти, робити”, *vikrus* “бадьорий”, дс. *veig*, лтс. *veikt* “домогтися, подолати”, дісл. *viġ* “боротьба”, лат. *vincō* “перемагаю” [386]. За словником Г. Циганенка [445] д.-рус. *въкъ* позначало “життя”. Первинними значеннями лексеми *вік (век)* є “сила” та “здоров’я”, які постають як синонімічні і в подальшому розгортаються у таку семантичну послідовність > “вияв сили” > “час, протягом якого людина виявляє силу”: *увечить* із значенням “позбавляти сили, здатності працювати”, “калічити”, *увечный* букв. “той, що не має сили” (префікс *у-* виконує функцію заперечення) [444]. Звідси бере початок і поняття “тривалий час” – *вік (век)* у значенні епоха: укр. *увічнювати*, рос. *увековечить*, “період в 100 років (лет)” – *вік (век)* в значенні “сторіччя, століття (рос. столетие)”, “нескінченність, безмірність”: укр. *на віки вічні* “назавжди”, *во віки віків, довіку, повік(и), на безвік, скільки віку*, рос. *во веки веков, до скончания века, на веки вечные* [50 : 79].

Дослідниця Н. Івашина, зіставляючи слов'янські мови, приходять до висновку, що “життя” було основною семою слова *vek* в праслов'янську епоху, і шлях семантичного розвитку слов'янського *vek* від “життя” до часових значень проходить стадію “вік”, що починає позначати час людського життя [83, с. 57].

Наявність компонента *вік, век* в укр. та рос. слові *чоловік, человек*, що історично і етимологічно (згідно декількох існуючих етимологій) визначається як “повний сили і життя” [Колесов. – Цит. по: Звездова 1996, с. 44], “дорослий мужчина” [308, с. 77], “дитя, нащадок роду, клану, зграї” [443], “такий, що обернений ліком або словом до вічності”, “дорослий мешканець міста, учасник ради міста, що має право голосу” (старослов. *человече*), “жива істота, що зібрана у єдине ціле” (Тіло, Дух, Душа) [169], а також формування в англ. мові значення поняття “старість” через лексеми *old age* із значеннями “життєва сила, набувати сили” є підтвердженням архаїчного уявлення людини про старість як період фізичної зрілості: рос. *стар, да дюж, старик, да лучше семерых молодых, старое дерево трещит, а молодое летит* [113, с. 556]. Спільними семами “сила”, “ріст” поєднані ряд лексем-номінацій вікових етапів та осіб за віком в англ. мові: англ. слово *old* “старий” походить від праїндоевропейського *al* “зростати, набирати сили”: нім. *alt* “старий”, д.-в.-нім. *alter* “причина, вік”, англ. *youth* походить з праїндоевропейського кореня *yeu* із значенням “життєва сила, енергія, бадьорість” (OED). В англ. мові *adolescent* “підліток”, *adolescence* “підлітковий вік”, *adult* “доросла людина”, *adulthood* “зрілість” прослідковується загальне походження від лат. *adolescens* “сповнений сил”, *adultus* “зрілий”. Отже, основною концептуальною ознакою концепту СТАРІСТЬ за даними етимологічних словників є фізична зрілість і, відповідно, “сила”, “міць”. Показовими тут є результати дослідження етимології англ. *age* “вік”, вихідним матеріалом якого є лат. *evum*, що позначало “час життя”, “вічність”, “вік”. Значення лат. *evum* зумовлене не

позбавленим “еґоцентричності” значенням праїндоевропейського слова *aiw* “життєва сила”, “життя”, “тривале життя”, “вічність”, що визначається як його основа. З 1315 року *evum* починає позначати час існування об’єкта, зокрема період або етап життя людини: лат. *aevum* “вік”, що постало внаслідок перетинання двох зазначених форм *aiw* та *evum*, *aetas-aevitas* “строк, покоління” (OED), де останнє є очевидним наслідком контамінації декількох форм, двох зазначених та лат. *vita* “життя”.

Для позначення часу людського життя у сучасній рос. мові функціонує лексема *возраст*. Саме встановлення етимолоґії рос. *возраст* доводить, що слова, які походять від первинного значення “роки” (“годи”), “час” (рос. “время”) виникли пізніше, ніж слова, що співвідносні із значеннями “зрост”, “рост”, “сила”. Слово *возраст* є запозиченням з церковнослов’янської мови і вживається у сучасній рос. мові замість давньоруського *взрост* [446, Т. 1, 334] > праслов. **orstь* > **ord-to*, що є спорідненим з лат. *arduus* “високий, крутий”. Семантика слова *рост* пов’язана з поняттями “народити”, “вигодовувати”, “растити”, “виховувати” [110], як і семантика англ. *child*, що походить від герм. *kiltham* “матка” і в старо-анг. мові мало значення “a youth of gentle birth” (новонароджена істота, a newborn). Слово *рост* походить від праслов. *orstь*, що, в свою чергу, є похідним від *ord-to* і визначається спорідненим з лат. *arduus* “високий, стрімкий, крутий”. Із значенням “рости” співвідноситься лат. *arbor* “дерево”, звідси і лат. *arduus* “високий”. Однокореневі слова ми фіксуємо і в інших і.-є. мовах: ірл. *ard* “високий, великий”, алб. *rit* “росту”, яке має той самий корінь, що і слово *pid* (людський) [446, Т. 3, с. 505]. Цікавим в аспекті етимолоґічної спорідненості слів *ріст* (рос. *рост*) та *pid* є звернення до язичницьких традицій слов’ян, які значною мірою пояснюють близькість значень зазначених лексем. Слов’янські звичаї та обряди демонструють значущість Бога Рода і Рожаниць в етнічній духовній системі слов’ян. За увленнями

наших предків, Рожаниці є жіночими божествами, Богинями плодючості, Род – Творцем Всесвіту, Богом над Богами, що посилає життя людям і тваринам, дарує дощ на посіви жита, дає людині долю [148, с. 30].

3.1.2 Етимологія лексем-вербалізаторів *час*, *время*, *time*; *життя*, *жизнь*, *life*; *рік*, *літа*, *год*, *лета*, *year* концепту ВІК ЛЮДИНИ. Як фіксують словники XI–XVII ст. [61, с. 28], для формування і становлення досліджуваного концепту був важливим його зв'язок з концептом ЧАС (рос. ВРЕМЯ). Функціонально-історичний розвиток слова *вік* (рос. *век*) починається саме з лексеми *время* “певний період часу”, “епоха”. У результаті звуження значення поняття “час” (рос. “время”) [61, с. 128] воно починає позначати і період існування когось або чогось, включаючи й життя людини, її вік. Це дає нам підстави закономірно надати лексемі *вік* статус темпоральної, похідної від категорії часу – параметра вимірювання явищ і подій, відповідно такої, що успадковує основні *хронометричні*, *хронографічні* та *хронологічні аспекти часу*: тривалість, черговість, частотність та швидкість, які становлять параметричні концептуальні ознаки віку людини, наприклад: укр. *малолітній*, рос. *малолетка* “молодий, той, що прожив недовго”, де *лета (роки)* – одиниці вимірювання тривалості життя [205, с. 79].

Основні лексеми рос. мови на позначення часу *время* (укр. *час*) та *пора* виступають син. лексем *вік* та *возраст*. Вони відносяться до групи “час як рух” і демонструють зв'язок між уявленнями простору та часу в свідомості людини. Уявлення про замкненість простору викликали уявлення про замкненість часу як “змісту меж” простору. В основі цих лексеми виявлені корені **uert* “рушити, повертати” і **per* “рухатися вперед” (порівн. значення рос. та укр. префіксів *пере*, *при*) [123, с. 64, 65].

Г. Яворська звертає увагу на наявність у південно-слов'янських мовах лексеми із значенням “час” (рос. “время”), що бере початок від праслов.

**verme*, яке є етимологічно спорідненим з **vьrteti* “обертати, повертати”. Це дає змогу дослідниці зробити припущення щодо слова *время* як такого, що має первинне значення “обертання, колооберт”. Етимологічно рос. слово *время* пов’язане з веретеном, що в і.-є. період вважалось атрибутом жіночих божеств, які визначали життя та долю людини [304, с. 46].

А. Мейє пояснює походження слова *время* від **wert-men* “шлях, дорога, поворот”. Поєднання понять “дорога” та “обертання” відбувається через значення “колеса” – найбільшого відкриття людства середини IV ст. до н. е., яке не було підказане формами природи, а породжене мисленням людини внаслідок усвідомлення кругової моделі руху часу, що відповідала характерові видимого руху небесних світил. Колесо постає як предмет, що наділений *символікою круга та кругового руху Сонця*. Коло, колесо з шістьма спицями, концентричні кола, круг з хрестом усередині, що зокрема зустрічається у тюркських та германських ареалах, у давній слов’янській символіці є знаками сонця [148, с. 64, 139]. Солярна і місячна символіка колеса виявляється у багатьох фольклорних текстах, віруваннях та народному орнаменті.

В “Українській міфології” В. Войтовича згадане запалене навесні колесо, що було символом відродження Сонця після зимової смерті, як і на Купала, коли Сонце, сягнувши своєї найвищої точки, повертало з літа на зиму. Поширеним є й пісенний образ Сонця-колеса та Місяця-колеса, хоча остання метафора менш характерна: “*Колесом, колесом сонечко в гору йде*”, “*Ой зійди, зійди, ясен місяцю, як млиновеє коло*” [56, с. 233]. Отже, прообразом циклічності людського життя стали космологічні та природні цикли. Уявлення про циклічність часу поєдналися у свідомості людини з лінійним відліком часу, який власне і співвідноситься з життям людини [308, с. 5].

Укр., рос. *час* походить від праслов. *časъ*, що є спорідненим з д.-прус. *kīzman* (зн. відм. одн.) “час, хвилина”, алб. *kohë* (**kēsā*) “час, погода”.

Г. Якобсоном, під час аналізу розвитку значення *časъ*, встановлено його первинне значення “нарізка”. Таким чином, дослідником визначені паралелі *časъ* – *коса* (М. Фасмер). Як свідчить енциклопедія символів та знаків, *коса* є амбівалентним символом достатку та кінця періоду плодоношення. У контексті символіки продуктивних сил природи, коса була інструментом позбавленням чоловічої сили різних міфологічних божест (напр., Апіс), що регулювали природні процеси росту та розмноження, зокрема йдеться про кастрацію грец. бога *Урана* (Небо) своїм сином *Кроносом* (син *Урана* та *Геї* (Земля)), що пізніше почали ототожнювати з богом, який персоніфікує час – *Хроносом*. Коса вважалася атрибутом Сатурна – бога посівів, а пізніше стає уособленням неблаганного часу, що знищує свої породження. Отже, традиційно коса є елементом алегоричного зображення смерті, що передстає у вигляді лицаря або старої у савані [440].

Розглядаючи етимологію рос. *год* (мн. *лета*, укр. *літа*), М. Фасмер акцентує, що дв.-рус. *годъ* мало значення “час” або певний відрізок часу “строк”. Дані значення зазнали змін і були замінені загальнослов. *лето* (дв.-слов. **lěto*) “рік, пора року, чудовий (час), пора дощів”, оскільки рахунок років здійснювався сезонами – “літами” [34]. Так, *год* втрачає значення “час” і стає основною одиницею календарного циклу. Схожою за змістом є укр. лексема *рік* – д.-рус. *рокъ* “вік, доля” (рік, термін, час, пора, доба). В інших слов. мовах засвідчені наступні форми і їх значення: біл. *рок* “рік”, пол., чеськ., словац. *rok* “рік”, словен. *roč* “термін”; словен. *gōd* “пора, зрілість, свято, річниця”, чеськ. *hod* “час, свято”, пол. *godu* мн. “свято”; лит. *lietus* “дощ”, у пол. / чеськ. *lito* “річні кільця, річні шари у стовбура дерева; концентричні шари деревини, які щорічно нарастають на стовбурі дерева” [34].

ОЕД засвідчує походження англ. *year* (укр. *рік*) від праінд. **yer-* “пора року, весна” або дієслівного кореня **ei* “to do, make” (укр. “здійснювати,

робити”), при цьому, ймовірно, набуваючи значення “that which makes (a complete cycle)” (укр. “такий, що здійснює повний цикл”).

Пора позначає період “природочасу” (рос. “природовремени”) – такого часу, що непідвладний людині, присутність людини в якому є вторинною. Значення слова *пора* відображають два основні референційні аспекти: аспект природних річних і добових циклів (пора літня, зимова, вечірня, денна, пізня і т. д.) та аспект діяльності людини у певний період чи природний цикл (робоча пора, обідня, пора жнив, плодоношення). Аналогія між річним та життєвим циклом спонукає до вживання слова *пора* на позначення “природних” періодів життя людини: дитяча пора, пора молодих мрій, шлюбна пора і т.д. [200, с. 36–37]. Це підсилює асоціації змін вікових етапів залежно від пір року.

Укр. *період* “проміжок часу, обмежений певними датами, подіями; певна стадія, фаза чого-небудь; проміжок часу, протягом якого відбувається якийсь регулярно повторюваний процес або рух” (АТСУМ), рос. *период* “проміжок часу, протягом якого щось відбувається (починається, розвивається і закінчується)” (Ожегов), англ. *period* “a length or portion of time; course or extent of time” (Oxford Dictionary, online Etymology Dictionary) споріднені с лат. *periodus* “обертання, оберт” / “recurring portion, cycle” та грец. *periodos* “cycle, circuit (колооберт), period of time”, *peri* “around” (укр. навколо) + *hodos* “a going, traveling, journey; a way, path, road” (укр. подорож; шлях, дорога).

К. Красухін, аналізуючи темпоральну лексику в основних і.-є. мовах у роботі “Три моделі індоєвропейського часу на матеріалі лексики і граматики”, виокремлює три базові уявлення про час: зовнішній час (час як простір), внутрішній час (час як життєва сила) та суб’єктивний (час як бажання, думка). Модель внутрішнього часу представлена і.-є. коренем **aiu* із значенням “життя, сила”, що на відміну від просторово-часової лексики типу: давн.-сакс. *tima* (англ. *time*), а.-сакс. *meĥ* “час, розмір”, яке

походить від кореня *met-meh* із значенням “вимірювати”, позначає час людини, явища чи події, який може закінчуватися сам або завершувати існування того предмета, до якого він відноситься [123, с. 63, 67].

Проаналізувавши етимологію стар.-слов. *жити* “відроджуватися”, “працювати”, було встановлено його споріднені форми, якими є лит. *szyti* “видужувати, загоюватися” та д.-прус. *giwa* “живе”, *giwantei* “живий”, авест. *ǰiti* “життя” [446, Т. 2 52, 57]. Укр. життя, рос. жизнь походять від д.-рус. *животъ* “життя, майно, тварина (рос. животное)” і є спорідненими з болг. *живот* “жизнь”, словен. *živòt, -óta*, пол. *żywot* “тіло”. Заразом згадаємо богиню Жива, що у слов. міфології є жіночою іпостассю бога-творця Рода, богинею (енергії) життя, енергетичної родючості Всесвіту і частково має функції богині долі, так само як богиня слов. міфології *Ма(о)кош* (від **tokos* “прядіння”), що пряде ниті людського життя (В. Иванов, В. Топоров). Англ. *life* є семантично спорідненим з зазначеними укр. і рос. лексема: походить від прагерм. **leiban* “life, person, body” (укр. “життя, людина, тіло”) (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Етимологічні версії походження синонімів слів
вік, возраст, age – імен концепту ВІК ЛЮДИНИ**

Синоніми імен концепту <i>вік, возраст, age</i>	Етимологічні версії походження / первісне значення мотиваторів віку людини
укр. <i>життя</i> } рос. <i>жизнь</i> }	д.-рус. <i>животъ</i> “життя, майно, тварина” (рос. <i>животное</i>)
укр. <i>чоловік</i> рос. <i>человек</i>	Вірогідні версії походження: псл. 1) <i>*čьlo</i> (одного кореня з <i>*čelьadь</i>) + <i>*věkь</i> (“дитя / чадо”) > нащадок / продовжувач роду; 2) <i>*čьlo</i> “чоло”, “вище” + <i>*věkь</i> (“сила”) > “вища сила”; 3) <i>сьlo</i> (“чоло”, “вище”) + <i>věkь</i> (“життя”) > “вище життя” (Г. Циганенко); “повний сили і життя” (В. Колесов); “дорослий мужчина” (П. Черних); “дитя, нащадок роду, клану” (А. Семенов); “такий, що обернений ліком або словом до вічності”, “істота як ціле” (Тіло, Дух, Душа) (М. Шанський)

укр. <i>людина</i>	ст.-слов. <i>людинъ</i> “вільна людина”
англ. <i>human</i>	лат. <i>humanus, homo</i> “людська істота”
англ. <i>life</i>	прагерм. <i>*leiban</i> “життя, людина, тіло”
укр. <i>час</i>	псл. <i>časъ</i> “нарізка”
рос. <i>время</i>	і.-є. <i>*uert</i> “рушити, повертати, обертати”, запозичене з цслов. замість <i>*веремя</i> “погода”
англ. <i>time</i>	і.-є. корінь <i>*da</i> “ділити, дробити”
укр. <i>рік</i>	д.-рус. <i>рокъ</i> “вік, доля”
рос. <i>год</i>	д.-рус. <i>годъ</i> “час”, “строк”
укр. <i>літа</i> } рос. <i>летѧ</i> }	д.-слов. <i>*lěto</i> “рік, пора року, чудовий (час), пора дощів”
англ. <i>year</i>	і.-є. <i>*yer-</i> “пора року, весна” або > дієсл. корінь <i>*ei</i> “здійснювати, робити”, ймовірно, “такий, що здійснює повний цикл”
укр., рос. <i>пора</i> , <i>дата</i> , англ. <i>date</i>	грец. <i>πορεύειν</i> “дати; визначити” і.-є. <i>*do</i> “давати”
укр. <i>період</i> } рос. <i>период</i> } англ. <i>period</i>	лат. <i>periodus</i> “обертання, оберт”, грец. <i>periodos</i> “колооберт” > <i>peri</i> “навколо” + <i>hodos</i> “подорож; шлях, дорога”
англ. <i>stage</i> укр. <i>етап</i> , рос. <i>этап</i>	і.-є. <i>*sta-</i> “стояти, ставати; бути міцним, надійним” ср.-н.-нім. <i>stapel</i> “сховище” > фр. <i>étape</i> “перехід”, “місце зупинки”

3.1.3 Етимологія лексем-вербалізаторів *немовля, младенець, baby; дитина, ребенок, child, infant* концепту ВІК ЛЮДИНИ. В походженні рос. слова *младенець* можна виявити співвідношення концепту певного вікового періоду з іншими. За свідченнями етимологічних словників рос. *младенець* є запозиченням з церк. слов. *младеньць* із значенням “юнак” [446, с. 631], а старослов’янське *младъ* споріднене з дв.-прус. *mal dai* в значенні “отрок”, *mal dunin* “молодість”, д.-прус. *maldenikis* “дитя” і походить від і.-є. **meldh* “послабляти, спадати”. В грец. мові лексема мала значення “пом’якшую, послабляю”, а пізніше – “розпещена,

тендітна людина”. В д.-інд., лат. та гот. мовах вживалася лексема із значенням “м’який, ніжний, сумирний”, звідси і д.-прус. *maldenikis* “дитя” [446, Т. 2 с. 643 – 644]. Спільні концептуальні ознаки “невеличкий розмір”, “слабкий”, “податливий” характеризують і укр. *дитина*, рос. *дитя* та рос. *младенець*. Вторинне значення “розбещена, тендітна людина” з незначними одмінами у значенні збереглося і в сучасних укр. та рос. мовах, коли укр. *дитина*, рос. *дитя*, *младенець* вживаються в переносному значенні для називання наївної, недосвідченої дорослої людини. Порівняймо англ. *baby*, яке пройшло шлях від *baba* із значенням “селянка, жінка похилого віку” (укр., рос. *баба*), до сучасного полісемантичного значення: 1. Немовля; 2. Дитинча тварин та птахів; 3. Звертання до коханої людини [463, с. 40]. З 1526 року лексема починає функціонувати для позначення здитинілої дорослої людини (англ. *a childish person*), а з 1915 року позначає молоду привабливу жінку.

Рос. та укр. застаріле *дитя*, сучасне рос. *дети*, *детина* “рослий та сильний молодий чоловік”, *детство*, *девочка*, *дева* “дитина жіночої статі” [443, с. 109] та укр. *діти*, *дитина*, *дитинство*, *дівчина*, *діва* походять з і.-є. **dhei* “годувати груддю”, “смоктати”, **dher* “носити”, “народжувати” і мають декілька однокореневих відповідників в інших і.-є. мовах: санскр. *dhayat* “пити, смоктати”, гот. *daddjan* “годувати груддю” [446, с. 109 ; 60, Т. 1, 223; 247, 80]. Відзначені рос. та укр. лексеми мають спільну змістову основу з англ. *infant*, що походить від лат. *infantum* “babe in arms” (укр. “грудна дитина”).

Сема “соціальний статус” зафіксована в рос. *ребёнок*, корінь якого *реб*, з’являється в результаті асиміляції голосних і походить від і.-є. **orb* “слабкий, безпомічний”. Висувається припущення про можливість розвитку значення “раб” у лат. *orbis* “осиротілий” від “сироти”, бо саме сироти, як певний прошарок соціуму, виконували найскладнішу роботу [446, Т. 3, с. 453].

Праслов. **dete* “дитя” буквально позначає “сосунок” і бере початок від давн.нім. прислівника **detent* “таке, що смокче, доїть” [385; 443, с. 109]. В деяких і.-є. мовах ми констатуємо певні відхилення від первинного значення: санскр. *dhatri* “годувальниця, мати”, ір. *dinu* “ягня”, прус. *dadap* “молоко”. Однак всі значення цієї лексеми у споріднених мовах об’єднані семою “годувати молоком”: дінд. *dhenus* “дійна корова”, “нагодований” [446, Т. 1, с. 516], грец. *thele* “материні груди” [443, с. 109]. У слов’янській міфології *молоко* є символом збагачення і приховує у собі силу перевтілення, омолодження і безсмертя. Кобиляче молоко – це не просто їжа, а космічна енергія, що несе в собі велику життєву силу. У народних легендах згадується чорт, який варив у молоці немічних старих і робив їх молодими [56, с. 321].

3.1.4 Етимологія лексем-вербалізаторів *отрок, хлопець, парубок, дівчина, жінка; мальчик, дівочка, парень, девушка, мужчина, женщина; boy, girl, adolescent, man, woman* концепту ВІК ЛЮДИНИ. Укр., рос. *отрок* “хлопець-підліток у віці між дитиною та юнаком” [446, с. 283] у д.-рус. мові вживалося в значенні “працівник” і є запозиченням з цслов. мови із значенням “служник, паж” [446, Т. 3, с. 172], яке розвинулося від первинного тлумачення *отрокъ* як “побічний паросток” або “пень”, далі – “стороння дитина” > “слуга, раб” [443, с. 283]. Більшість дослідників дотримуються думки про праслов. походження варіанту походження **ot(ъ)β rokъ* від преф. *ot-* в значенні “не” та кореня *-рок-* дієслова ректи “говорити, казати”, тобто “той, що не має права говорити”, “юнак, підліток, який ще не отримав права голосу чоловіка”. Подібним чином утворене укр. *немовля* “дитя” від *не мълвити* “не говорити” [443, с. 283]. Вірогідно, що слово *отрок* було ім’ям дії – “відмова”: дв.-рус. *отрок* “відмова”, укр. *вирок*, рос. *урок, оброк*. У такому випадку у слова *отрокъ* “відмова” розвинулося значення “особа, якій

відмовили” > “підліток, якому відмовили в праві говорити” [57, с. 283]. Серед припущень у словнику О. Мельничука також зафіксоване значення отрок як “той, хто бігає навколо, прислуговує”, де основа *trokь* зводиться до незасвідченого кореня *trek* “бігти”, а також від *реку, рок* як калька тлумачення з лат. *infans* “немовлячий” [446, Т. 3, с. 172]. Це є підтвердженням того, що вікові категорії на початковому етапі позначали не стільки хронологічний вік, скільки соціальний статус, і інтерес до періодизації, що членує життя людини на часові відрізки, які якісно різняться, існував не завжди. На підтвердження цього наведемо декілька прикладів. Переконаємось, що д.-рус. *отрок* “той, хто не має права говорити”, “раб”, “слуга”, “робітник”, “княжий воїн” позначало і дитину, і підлітка, і юнака. Тому “дитинство”, “отроцтво”, “юність” – не є поняттями, а образами, “зміст яких амбівалентний” [108, с. 7]. Так, укр. *хлопець*, рос. *хлопец* ймовірно походять від дв.-рус. *холопъ* “раб”, але достовірної етимології не має. Однак, порівнюється з гот. *halbs* “напів, половина; служник-євнух”, лит. *šelpiti, šelpiù* “допомагати”, *pašalpa* “допомога”, *siłpti, siłpstu* “ставати слабким”, *siłpnas* “слабкий”. Рос. *мальчик* походить від і.-є. *mel* > *mol* із значенням “маленький” і також містить оцінку фізичного стану особи чоловічої статі у певний період її життя. Англ. *boy* може співвідноситись з д.-слов. *буй, буя* “дурість, безглуздя”. Хоча більш вірогідним вважається походження англ. *boy* від дв.-англ. *boian* “базікати, теревенити” [396, с. 125].

Суфіксально-префіксальним похідним від кореня **orbьkь* є праслов. **pa-orbьkь*, від якого походять рос. *парень*, укр. і рос. *парубок*, утворене від укр. форми *паробок*, що зафіксована в 19 ст. як зменшувально-пестлива форма і в деяких російських діалектах [443, с. 224–225]. Рос. *парень* не має надійної етимології. Найбільш популярне тлумачення пов’язане з варіантом усічення слова *паробок* “парень” [444, с. 129]. У Словнику української мови Б. Грінченка *парень* подається як безсумнівний русизм,

що є споконвічним фіксальним утворенням від слов. **pare* [443, с. 224] “хлопець, друг, приятель”: *ходить в парнях* “бути неодруженим” [444, с. 129]. В. Топоров запропонував концепцію іран. походження цього слова. Виходячи з тлумачення *парня* як молодого неодруженого чоловіка та збірного рос. *парни* як соціально-вікового класу, певної вікової групи, що колись утворювали юнаки від ініціації до одруження, і які мали, одружившись, досягти статку. Відтак, дослідник пов’язав рос. слово з рядом іранських фактів: з д.-іран. **hvarnah*, що позначає божество, яке дарує багатство, могутність та владу, осет. *farn* “мир, щастя, статок”: “*фарн шествует!*” вигук під час входження в будинок нареченого (парубка) та нареченої. В. Террас зробив спробу пов’язати слово *парень* з **orati* “орати” (рос. “пахать”) і запропонував таке тлумачення: “той, хто ще не вміє правильно орати”, наводячи приклад рос. діалектизму *паорок* “парубійко, помічник під час орання” [444, с. 130]. У свою чергу, рос. *муж* (*мужчина*) є спорідненим з д.-інд. *tánuṣ* (*tánu-*, *tánuṣ-*) “людина, чоловік (рос. муж)”, сербохорв. *млађи* “слуги”. Вважається, що рос. *мужик* є зменшувальним від *муж* і первинно позначало особу чоловічої статі низького соціального статусу обмежену у правах, неповнолітнього (М. Фасмер).

Англ. *man* в д.-англ. *man*, *menn* до 11 ст. позначало осіб обох статей, було полісемантичним і позначало людину (і чоловічої, і жіночої статі), хоробру людину, героя; здатність розуміти, і водночас, слугу, васала, дорослу особу чоловічої статі, контрольовану іншою людиною: д.-англ. *man*, *menn* “human being, person (male or female); brave man, hero; servant, vassal, adult male considered as under the control of another person; to think” [OED].

Вірогідним походженням укр. *дівчина*, рос. *девочка*, *девушка* є і.-є. **dhei-* “годувати груддю”. Деталі етимологічного тлумачення слов *deva* передбачають два варіанти уточнення значення: 1. “така, що смокче”

(позначало дитину жіночої статі); 2. “така, що має властивість годувати груддю”.

Англ. *girl* до початку 14 ст. позначало молодих людей обох статей герм. *gære* “boy, girl”, але переважно осіб жіночої статі. Походження слова пов’язане з д.-англ. *gierela* “garment” (укр. “одяг”), що носили тільки молоді люди обох статей, і є результатом метонімічного переносу назви елемента одягу на того, хто його носить (OED).

Укр. *жінка*, рос. *женщина* походить від і.-є. *gen* “породжувати”, тобто є такою, що має здатність народжувати, породілля (лат. *genere* “народжувати”). Здатність жінки до репродукції є можливим поясненням семантичної аналогії між англ. *woman* “жінка” та англ. *womb* “матка” [171]. Англ. *woman* є контамінацією англ.-сакс. форм *wif* + *man* “жінка, дружина + людина”. При цьому, англ. *man* позначало осіб обох статей. Отже, букв. *woman* позначало “жінка-людина”. На переконання Л. Мурашової, семантична паралель між англ.-сакс. *wif* з нім. *Weib* “жінка” та *Übel* “зло” є відлунням давніх уявлень, згідно яких жінка належала Землі і була втіленням всього тлінного, поганого та злого. Могила вважалась “матір’ю” небіжчика, який після смерті повертається до Матері-Землі [там само].

В етимології англ. *adolescent* “підліток”, *adolescence* “підлітковий вік”, *adult* “доросла людина”, *adulthood* “зрілість” прослідковується загальне походження від лат. *adolescentum* “сповнений сил”, *adultus* “зрілий”.

3.1.5 Етимологія лексем-вербалізаторів *юність, молодість; юність, молодість; youth* концепту ВІК ЛЮДИНИ. Принцип розвитку значень номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ на основі порівняння вікових особливостей людини з ознаками живої природи, зокрема тваринного світу, закладені і в етимології укр. слів *юний* (“дуже молодий”), *юність, юнити* (“бути здоровим, квітнути”), рос. *юноша* (з XI ст. “особа чоловічої статі у віці між отроцтвом та зрілістю” [445, с. 505]. Праслов.

**junь* походить від і.-є. **iuun* > “юн”. Від того ж кореня походять укр. *юнь* “юність, молодість”, лат. *juvenis* “молодий”, герм. *juvunga*, від якого утворилось нім. *junge* “юнга”, “підліток на судні”, що було запозичене рос. м. в XVIII ст. [445, с. 505]. Основою розвитку значень поданої групи слів укр., рос. та англ. мов визначається лат. *juvenis* “молода корова, теля”, значення якого зберігається і в д.-рус. мові [444, с. 460]. У західнослов'янських та південнослов'янських мовах однокореневі слова набувають таких значень: у слов. мові *junak* “парубок, смельчак” (в болг. *юнак* “герой”, *юне* “бичок” [445, с. 505], у словен. *junc* “молодий віл, бик, жук-олень” [443, с. 531]. У вірменській культурі “жук у жамажак” (“час”) є персоніфікацією часу, що постає у вигляді старого з сивим волоссям, який сидить на вершині гори, розмотуючи білі та чорні нитки і регулює настання дня та ночі [397, с. 214]. У сучасній укр. мові образ жука зафіксований у фразеологізмі *битий жук*, що позначає бувалу, загартовану життям людину, яку важку обдурити.

Українська міфологія представляє образ *бика* (оленя, тура) як оберега, здатного допомогти у боротьбі зі злими силами. Образ бика (тотем) поширений у трипільській культурі – глиняні статуетки, розписи кераміки тощо. Він пов'язаний із культом плодючості, вогню та сонця. Деякі дослідники вважають, що бик (віл) репрезентує формування ідеї змагання за волю (Анна Хитрич). Разом із тим зазначимо, що ідея цінності волі відображена в етимології укр. *людина* від д.-слов. *людинь* “вільна людина”.

Назви деяких свійських тварин співвідносяться з позначенням часу життя тварини, його віком. Так, лат. *vitulus* “теля”, давн.-інд. *vatsa* “молода тварина”, гот. *wihrus* “річне теля”, алб. *vit* “рік”, рос. *ветхий* (слов. *ветъхъ*) визначаються спорідненими формами з і.-є. **uet* “рік” (М. Маковский). Із значенням “рік” можна пов'язати ряд слов'янських слів із коренем *-яр-* (**jar-*, праслов. **jarь*, авест. *auar, yar* (долг. а) “рік”, гот. *jer* “рік”) [158, с. 215], який виступає і в деяких іменах язичницького та міфологічного

характеру, як то: Бог Ярило, назва ідолу Ярун. Слова цього кореня у слов. мовах співвідноситься з позначенням весни і “того, що пов’язане з її родючою функцією” – з рослинами, тваринами та людиною, з позначенням відповідних дій та станів [260, с. 181]: укр. *ярь* “весна”, *ярній*, *ярий* “весняний, молодий, зелений, сповнений сил”: *ярий дуб*, *яра пчілочка*, *коза ярая*, *верба яра*, рос. *яровой*, *ярий* “весняний, посіяний весною”, *ярие пчѣлы* “молодий рой”, *юрка* “жвавий, спритний хлопчина”, *бычок-яровик*, *ярка*, *ярочка*, *ярыш*, *ярушка* “молода вівця”. Звернемо увагу на акцентуацію віку тварини: “молода” – “не більше року”, що, певно, мало значення для жертвопринесення [260, с. 182–183]. У мотивах весняних обрядів на честь божества весняної плодючості Ярила зустрічаються образи козла, кози, коня, корови – основних елементів багатьох міфів та жертвоприношень. Ті самі зооморфні образи наявні у більшості укр. та рос. ФО з семою “вік людини”: *був волом та став козлом*, *був кінь, та з’їздився*, *сон рябої кобили* (рос. *бабьи сказки*), *кінь на чотирьох ногах та й то спотикається* (рос. *и на старуху бывает проруха*), рос. *у старого козла крепки рога*, *у старого коня не по-старому хода*, *лыс конь не увече* – *плешив молодец не бесчестье*.

Укр. *молодість* (з XI ст. *молодість* > “*рання молодість*” [443, с. 505], *молодий*, рос. *молодость*, *молодой* походять від праслов. **moldь* “молод”, утворене від і.-є. кореня **mol-* / **mel-* “м’яти, розтирати, робити м’яким, ніжним” і є спорідненими формами з дв.-прус. *maldian* із значенням “стригун, лоша” [444, с. 531]. Розширення семантики укр. слова *молодь*, рос. *молодёжь*, первинне значення якого “піна на молодому вині” від давн.-в.-нім. *malz* “той, що плавиться, м’який, солод” [446, Т. 2, с. 644] до періоду життя людини є результатом “когнітивно-лінгвістичної інтеграції свідомістю людини об’єктів різних форм дійсності – об’єктивних та суб’єктивних” [120, с. 22]. Ми маємо на увазі перенесення людиною власних вікових особливостей на об’єкти навколишньої дійсності з

притаманними їм ознаками, які вже закріплені у свідомості людиною в результаті спостереження за фактами навколишнього світу. В даному випадку слово *молодість* з його вихідним значенням закріпилось у свідомості наївної людини в результаті метафоризації для позначення життєвого періоду, який характеризується подібними до процесу бродіння молодого вина або квасу супровідними процесами: грати, шумувати [377, с. 85], тобто перебувати у стані бурхливої активності і при цьому незрілості: рос. “Пока молод – пота и бродит”, “молодой ум что молодая брага бродит”. Цей період неодмінно змінюється періодом зрілості “стиглості”, “досконалості” – як і молоде вино та квас, перебродивши, набувають необхідної міцності й аромату: рос. *молодой квас – и тот играет, час придёт – и квас дойдёт*, англ. *I’m aging like a fine wine*.

3.1.6 Етимологія лексем-вербалізаторів *зрілість*, *зрелість*, *maturity* концепту ВІК ЛЮДИНИ. Укр. *зрілість* “стан повного розвитку” (зрілий), рос. *зрелость (зрелый)* є загальнослов’янськими словами, що походять від того ж кореня, що і *зерно*, і буквально позначає те, що стало дозрілим, стиглим: **zъreti* “ставати стиглим” [443, с. 148 ; 61, с. 162]. У неолітичній культурі поховання зерна в землю і його проростання навесні дали початок уявлення про нескінченне перевтілення і вічність життя. Так, магія родючості полів стала тісно пов’язаною з магією плодючості людей і тварин [148, с. 138–139]. Підтвердженням даної тези є походження англ. *maturity* “ripeness, completeness, full development” від лат. *mātūritas* “ripeness” (укр. “зрілість”), *mātūrus* “ripe” (укр. “зріти”).

Таким чином, в основу об’єктивації зрілості, що визначається сучасними тлумачними словниками як етап повного розвитку, цілковитої готовності до чогось, великого досвіду та майстерності, покладена натурморфна метафора – порівняння цієї пори життя людини з ознаками

рослинного світу, а саме: властивістю фруктів, овочів та злаків розвиватися з дрібної частки – зернини, насінини до стиглого плоду.

3.1.7 Етимологія лексем-вербалізаторів *старість*, *старость*, *old age* концепту ВІК ЛЮДИНИ. Історія розвитку семантики слова *вік* (рос. *век*) завдячує перекладу грец. та лат. текстів, де слово *векъ* було багатозначним, але серед найчастіше фіксованих значень слова виявлені “життя” та “старість”. Синонімічність цих двох понять як елементів номінації віку людини виявляється закономірною в результаті етимологічного аналізу лексеми *старість* (рос. *старость*, англ. *old age*). У структурі лексеми *старість* у трьох названих мовах визначені ознаки, що називають семи ‘життя’, ‘енергія’, ‘міць’. Так, за даними етимологічних словників укр. та рос. мов, *старий* (рос. *старый*), *старість* (рос. *старость*) походять із загальнослов’янського *старъ* із значенням “старий; давній” від і.-є. основи **st(h)a* – “стояти”, тобто первинно позначало “міцно стояти”. Загальнослов. *старъ* споріднене з дісл. *storr* “великий, сильний, мужній, важливий”, дінд. *sthirah* “міцний, сильний”, лит. *styreti, styru* (последн. Ударн.) “бути твердим; заляклий”, *storas* (ударн. о) “товстий”, грец. *sterros* “твердий”, *stauros* “кіл”. Від прикметника *старъ* “такий, що перебуває у дійшлomu віці” утворений укр. іменник *старість* “похилий вік”, рос. *старость* “преклонный возраст”, від якого походить слово *староста* “той, якому властива старість” > “старшина” > “обрана або призначена особа, яка керує справами будь-якого невеликого колективу”: д.-рус. *староста* “старець, старий” [443, с. 401]. В етимологічному словнику О. Преображенського подані два можливі варіанти походження рос. *старый, старость* від дв.-в.-нім. *stiur* “бик” та **st(h)a* (долг. а) “стояти” [413, с. 1093]. Ряд слів із значенням “старий” > “вічний, безсмертний” співвідносяться зі словами із значенням “худоба”, “бик”, “корова”, оскільки ці тварини вважалися священними і символізували безсмертя: д.-інд. *vatsa* “молода тварина”, лат. *sen-ex* “старий”, де другий

елемент *-ex* співвідноситься з англ. *ox* “бик”, лат. *vetus* “старий” (рос. *ветхий*), але лат. *vitulus* “теля”, д.-англ. *fearr* “бик” – гот. *fairneis* “старий”, лат. *taurus* “бик” – рос. “старый” [158, с. 91]. Щодо другої можливої етимології слова, слід зважити на давній звичай різних племен вбивати старих чи залишати їх на насиджених місцях, позбавляючи майна, коли плем’я змінювало місце розташування. На користь цього варіанту походження свідчать і декілька прикладів, наведених М. Маковським. Дослідник, з’ясовуючи етимологію рос. слова *старый*, наводить приклади лат. *vetustus* “ненадійний”, давн. англ. *witan* “іти” [158]. В і-є. мовах більшість слів із значенням “старість” мають своєю основою корінь **er-*, **el-*, **uer* “палити”, що символізує традиційний стародавній звичай спалювати тіла померлих: лат. *vetus* “старий” співвідноситься з **uer-t* “горіти”, “спалювати”, лат. *senex* “старий” співвідноситься з і-є. **ser-* > **kerǝ* “палити”, давн. англ. *ælan* “горіти”, давн. англ. *sear* постає в значенні “trocken”, дв.-англ. *searwian* має значення “палити”. Таким чином, рос. та укр. слово *старий* (рос. *старый*) співвідноситься, з одного боку, з **ar* “палити”, з другого, – іран. **tar* “темний”.

Нерідко зі старістю пов’язують надприродні сили: порівн. англ. *weather* “погода”, лат. *vetus* “старий”, ірл. *sin* “погода”, лат. *senex* “старий” > “міцний”. Англ. *weather* співвідноситься з і-є. **(k)uethor* “чотири” (і-є. **uet*, **uer-(men)* “час, погода”) – числом, яке в давнину символізувало силу, мужність, духовну досконалість, цілісність світобудови. Співвідношення сем “погода” – “старий” може бути пов’язаним з найдавнішими знаками-символами місяця: дугами, які позначали фази місяця, та напівмісяця, як символи Молодика та Старого місяця, що й нині в народі сприймаються вказівкою на добру погоду (повернуті “рогами догори”) [158, с. 139]. Слова зі значенням “старий” також співвідносяться зі значенням “живити, годувати(ся)”: нім. *alt* “старий”, але лат. *alere* “годувати” [264]. Цікавим є перехід “дерево” > “старий”: рос., укр. *дерево* – грец. *παλιά* “старий” – рос., укр. *палка*, лат. *vetus* “старий” – рос.

ветка, дс. *svigi* “гнучка стеблина” – рос. *век* [397, с. 141]. Наведені семасіологічні паралелі, на нашу думку, не є випадковими, якщо ми, по-перше, зважимо на раніше виявлену етимологічну синонімію сем “життя” та “старість”, по-друге, згадаємо, що в більшості і.-є. мов однокореневі з ім’ям концепту слова співвідносяться з назвами, пов’язаними з поняттями “сила”, “здоров’я”, “життя”.

Оримані результати викликали зацікавленість у з’ясуванні вихідної форми лексеми *здоров’я*, етимологічний аналіз якого може стати важливою ланкою при дослідженні семантичного розгортання слова *життя* і реконструкції нових семантичних ланок, що мають співпадати з вже встановленими (М. Маковський). Словник М. Фасмера фіксує варіант походження форми *здоровий* від праслов’янського **sъdorvъ*, де *sъ-* в семантичному аспекті є аналогічним давн.-інд. *su* “добрий”, а **dorvo* пов’язане чергуванням з *дерево*, тобто *здоровий* позначає “з доброго дерева (деревини)” [446, Т. 2, с. 90]. У свою чергу, син. рос. *год* є *бадняк* “поліно молодого дуба” (у слов’янській міфології). Спалення бадняка напередодні Різдва, що у традиціях південно-слов. міфології був наділений антропоморфною рисою – бородою і вважався старим Богом, позначало початок нового сезонного циклу. Бадняк має споріднений і.-є. персонаж – змія біля коріння дерева, що є втіленням нижнього світу [441] укр. *Дуб-дуб-довговік, на йому дванадцять гіллів, на кожнім гіллі по чотири гнізді, а у кожному гнізді по сім яєць, кожному ім’я є* (загадка).

О. Бриняк, Г. Лозко аналізуючи знаки-символи слов’янських та інших народів світу, детально зупиняються на символі дерева, обґрунтовують його значущість та констатують, що *символ Дерева* є одним із найстійкіших в українському знаковому космосі. *Світове Дерево* – відображення цілісної картини будови Всесвіту. Це було характерне для світогляду як слов’ян, так і усіх індоєвропейських народів. У різних міфологіях образ дерева постає як *Дерево Роду*, *Дерево Життя*, *Райське Дерево*, *Дерево Пізнання*. *Дерево життя*

пов'язане із Створенням Світу і ототожнюється зі Світовим Деревом, тому цей мотив притаманний не тільки пісням Різдвяного циклу, але й весільним пісням, де він символізує сакральність моменту створення родини як аналога Створення Світу. О. Бриняк зазначає, що дерево в традиційній українській культурі – один із архаїчних образів. Основу Світового Древа як моделі Всесвіту, за народними уявленнями, становить хрест. Горизонтальна площина ділиться на чотири частини, реалізуючи уявлення про час (ранок, день, вечір, ніч; весна, літо, осінь, зима) і простір (схід, південь, захід, північ). По вертикалі Світове Дерево членується на три частини: коріння – підземний світ, стовбур – земний, крона – небесний. До кожної з цих частин прив'язані певні істоти. До коріння – змії, риби, водоплавні птахи і тварини. Низ дерева асоціюється не лише з підземним світом, а й з водою: морями, ріками, озерами тощо. Стовбур займають люди та великі тварини. В українських міфах життя дерев та людей взаємозумовлене. Це виявляється в давньому звичаї саджати дерево при народженні дитини. За ростом цього дерева передрікали й розвиток дитини. Світовим Деревом в Україні виступали верба, явір, дуб, вишня, яблуня, липа. Образ Світового Древа як символа життя, вічного оновлення та відродження, пов'язували з Богинею-матір'ю – слов'янським міфологічним божеством, яке уявлялося в образі дерева [427, с. 43]. В різних культурах народів світу плодоносні дерева асоціюють саме з жінками, які дарують світові нове життя. Міфопоетичний образ дерева як найпоширеніший мотив народного мистецтва та релігійної сфери давніх народів свідчить про існування первісного міфу індоєвропейців про створення Світу Богом як посадки Древа Життя, яке власне поклало початок подальших народжень [41; 148, с. 139]. Згадаймо висловлену Гомером думку: “такі, що зростають подібно до рослин” про народження від дерева [260] та виявлений друїдами (жрецький прошарок кельтських племен Західної Європи) зв'язок людських характерів із деревами. Слово *druïd* (англ. *druïd*) має, імовірно, і.-с. походження і означає “дуб; сильний”, “знання”,

“мудрість” [448]. Перед початком своєї жрецької діяльності друїди були зобов’язані провести двадцять років на самоті в лісі, який вважали священним (О. Добродум). Вартим уваги є той факт, що прототипом англ. ФО “*young shaver*” (укр. “юнак”, ”парубок”) із значенням “somebody who has just started to shave” є “a coppice of one’s parents” [372]. У словнику *Dictionary of Obsolete and Provincial English* зафіксовано наступне значення “a shave”: “a coppice” – “a thicket or grove of small trees or shrubs”, “a thin slice” (*The American Heritage Dictionary*). На думку російської дослідниці А. Пінтової [185], концептуальна метафора, що лежить в основі даної ФО, може бути представлена з позиції ЦІЛЕ / ЧАСТИНА – ЦІЛИЙ ЛІС / ЧАСТИНА ЛІСУ: 1) ДОРΟΣЛІ / РОДИНА – ВЕЛИКІ ДЕРЕВА, ДІТИ – ПІДЛІСОК “кущі та зовсім молоді дерева, що ростуть у нижньому ярусі, нижній частині лісу” (АТСУМ <http://sum.in.ua/s/pidlisok>). Метафоричний перенос відбувається за наступним принципом: ДОРΟΣЛІ – ВИСОКОГО ЗРОСТУ – ВЕЛИКІ ДЕРЕВА У ЛІСІ, ДІТИ – МАЛЕНЬКОГО ЗРОСТУ – МАЛЕНЬКІ ДЕРЕВА У ЛІСІ; 2) РОДИНА – ЦЕ ЦІЛЕ, ЛІС – ЦЕ ЦІЛЕ, ДІТИ – МАЛЕНЬКА ЧАСТИНА ЦІЛОГО, ПІДЛІСОК – МАЛЕНЬКА ЧАСТИНА ЦІЛОГО ЛІСУ, ДІТИ – ПІДЛІСОК.

Висновки до розділу 3

За даними етимологічних джерел у роботі виявлено версії походження та паралелі щодо формальної (Ю. Степанов) і семантичної спорідненості в інших і.-є. мовах (М. Толстой) таких ключових номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ, як 1) слова-імена концепту *вік, возраст, age*; 2) їхні ключові синоніми, що характеризують існування людини у вимірах часу; 3) лексеми на позначення вікових періодів та осіб за віком.

Огляд варіантів походження слів-імен концепту та їхніх ключових синонімів сприяв з’ясуванню первісних уявлень-образів у свідомості носіїв трьох мов про часову природу існування людини, сформованих 9 спільними

семами: ‘сила / міць’, ‘життя’, ‘людина / істота’, ‘тіло’, ‘нащадок / покоління’, ‘оберт / коло’, ‘шлях / дорога / зупинка’, ‘пора року’, ‘дати; визначити’; та 21 відмінною: 4 семи – в українській мові: ‘здоров’я’ (*вік*), ‘доля’ (*рік*), ‘воля’ (*людина*), ‘різати’ (*час*); 2 – в російській: ‘ріст’ (*возраст*), ‘час’ (*год, день*), 12 – в українській і російській: ‘майно’ (*життя, жизнь*), ‘тварина’ (*життя, жизнь*), ‘дерево’ (*вік, возраст*), ‘вічність’ (*чоловік, человек*), ‘дух / душа’ (*чоловік, человек*), ‘ціле / частина цілого’ (*чоловік, человек*), ‘верх’ (*чоловік, человек*), ‘передня частина’ (*чоловік, человек*), ‘літо’ (*літа, лета*), ‘добрий’ (*літа, лета*), ‘вода’ (*літа, лета*), ‘сховище’ (*етап, этап*), 1 – в російській та англійській: ‘строк’ (*год, age*), 2 – в англійській: ‘весна’ (*year*), ‘ділити, дробити’ (*time*).

Виявлено генетично споріднені лексеми на позначення вікових періодів та осіб за віком в трьох мовах: укр. *юний*, рос. *юный*, англ. *juvenile* (від і.-є. **iuun*), укр., рос. *муж(-чина)*, англ. *man* (від герм. **mann* “людина, чоловік; хоробра людина, герой; здатність розуміти; слуга, васал, доросла особа чоловічої статі, контрольована іншою людиною”); в українській та російській мовах: укр. *дитина, дівчина*, рос. *дитя, девочка, девушка* (від і.-є. **dhei* “годувати груддю”, “всмоктувати”, **dher* “носити”, “народжувати”), укр. *маля*, рос. *мальчик* (від і.-є. *mel > mol* “маленький”), укр. *парубок*, рос. *парень* (походження остаточно не з’ясоване, ймовірно, від слов. **pare* “хлопець, друг, приятель”), укр. *хлопець*, рос. *хлопец* (походження остаточно не з’ясоване, вірогідно, від д.-рус. *холопъ* “раб”), укр., рос. *отрок* (праслов. **ot(ъ)β rokъ*, **ot(ъ)β* “не” + *rokъ* “говорити, казати” > “той, що не має права говорити”), *молодість, молодість* (від і.-є. **mol-* “м’яти, розтирати, робити м’яким, ніжним”), укр. *жінка*, рос. *женщина* (від і.-є. *gen* “народжувати”), *зрілість, зрелість* (від загальнослов’янського **zъreti* “ставати дозрілим, стиглим”); старість, старість (не має надійної етимології: 1) і.-є. **st(h)a* “міцно стояти”; 2) д.-в.-нім. *stiur* “бик”; 3) і.-є. **ser-* > **kerǵ* “палити”; 4) іран. **tar* “темний”; відмінні – в українській мові:

немовля (від праслов. *ne mьlviti* “не говорити”); російській: *ребенок* (від і.-є. **orb* “слабкий, безпомічний”), *ветхий* (від лат. *vetustus* “ненадійний”, дв.-англ. *witan* “іти”, споріднене з ірл. *sin* “погода”, англ. *weather* “погода” > і.-є. **(k)uethor* “чотири” (від і.-є. **uet*, **uer-(men)* “час, погода”); англійській: *child* (від герм. *kiltham* “матка”), *baby* (результат звуконаслідування белькоти немовляти), *boy* (від д.-англ. *boian* “базікати, теревенити”), *infant* (від лат. *infantem* “той, що не може говорити”), *girl* (від д.-англ. *gierela* “одяг, що носили переважно особи жіночої статі”), *young* (від і.-є. кореня *yeu* “життєва сила, енергія, бадьорість”), *maturity* (від лат. *mātūritas* “зрілість”, *mātūrus* укр. “зріти”), *old* (від і.-є. **al* “зростати, набирати сили”), англ. *adult (-hood)* (від лат. *adolescentum* “сповнений сил”).

Реконструйовано спільні первісні уявлення носіїв трьох мов про вікові періоди та осіб за віком, сформовані 8 інтегральними семами: ‘життєва сила’, ‘людина’, ‘мати / жінка’, ‘чоловік’, ‘розум’, ‘мовлення’, ‘працівник / служник / раб’, ‘герой’/ ‘відвага’ та 1 бінарною опозицією: ‘слабкий / сильний’ (укр. *молодість*, рос. *младенець*, *ребенок*, *молодость*, англ. *senile* / укр. *старий*, рос. *старый*, англ. *old*); та відмінні, сформовані 8 диференційними семами: 2 – в російській мові: ‘несамостійність’ (*ребенок*), ‘ненадійність’ (*ветхий*); 4 – в українській та російській: ‘маленький’ (*маля*, *мальчик*), ‘друг’ (укр. *парубок*, рос. *парень*), ‘неповнолітній’, ‘той, що не має прав’ (укр., рос. *мужчина*, зменш. від *муж*); 2 – в англійській: ‘стать’ (*girl*, *man*, *woman*), ‘одяг’ (*girl*).

У діахронічному вимірі визначено когнітивне підґрунтя ціннісного смислу віку людини як однієї з ключових ціннісно-сміслових домінант в ієрархії аксіологічних констант буття людини. Встановлено 12 (мотиваційно) ядерно-концептуальних ознак ключових номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ, що утворюють архетипну основу його творення у свідомості носіїв української, російської та англійської мов: “людина”, “тіло”, “сила”, “життя”, “природний час”, “природний простір”, “рух по колу”, “рух уздовж”,

“припинення руху”, “фізична дія людини”, “фізичний стан людини”,
“соціальний статус чоловіка”.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТ ВІК ЛЮДИНИ

ЯК АРХЕТИПНО-СТЕРЕОТИПНА СТРУКТУРА СВІДОМОСТІ НОСІВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

4.1 Стереотипізація актуального / сучасного знання в структурі концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах

Значення слова визнано формою існування свідомості і базою для творення стереотипу (Т. Семашко). У змісті лексем *вік*, *возраст*, *age*, зафіксованого у словникових тлумаченнях, відображено основні СКО, що характеризують даний концепт з понятійного боку.

За даними тлумачних словників ЯЛ *вік*, *возраст*, *age* в трьох мовах є багатозначними, їх семантична структура складається з 7 номінативних ЛСВ значення в укр. мові, 2 – в рос. та 6 – в англ. мовах. ЯЛ мають однакову частиномовну приналежність – є іменниками. Англ. лексема *age* характеризується іменниковою та дієслівною частиномовною приналежністю (англ. *to age* “старитися”).

Семантичний простір ЯЛ у трьох мовах містить чотири універсальні ЛСП: 1. Вік людини; 2. Вік тварини; 3. Вік рослини; 4. Вік матеріального предмета. В даному розділі здійснено аналіз ЛСВ значення ЯЛ, що є релевантними для людини, і тих мовних засобах, що вербалізують концепт ВІК як параметричну характеристику людини.

4.1.1 Стереотипи поняттєвого компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах. Основу аналізу складають ЛСВ значень ЯЛ, які зафіксовані у тлумачних словниках і актуалізують різноманітні семантичні ознаки, що потенціально існують у лексичному значенні ЯЛ [144, с. 298].

За даними тлумачних словників, в досліджуваних мовах для слів *вік*, *возраст*, *age* релевантними є два універсальні та чотири диференційні ЛСВ значення.

Основними в ієрархії ЛСВ у структурі багатозначних ЯЛ в трьох мовах є ЛСВ 1 та ЛСВ 2, що є універсальними для трьох досліджуваних мов. ЛСВ 1 ЯЛ *вік*, *возраст*, *age*: 1. кількість прожитих людиною років від народження, тривалість життя людини [377, с. 90]; 2. период времени от момента рождения человека до настоящего или другого определенного времени [383]; количество времени, лет от рождения, с момента появления на свет [434]; 3. the length of time that sb. has lived; the number of years that someone has lived [463]. ЛСВ 2 ЯЛ *вік*, *возраст*, *age*:

1. Період, ступінь у рості, розвитку людини;
2. Период, ступень в росте, развитии человека;
3. A particular period in sb's life.

Аналіз дефініцій ЛСВ 1 та ЛСВ 2 маніфестує семантичні ознаки, що складають ядро лексичного значення ЯЛ. До складу ЛСВ 1 входять інтегральні СК ‘кількість’ та ‘тривалість’, що представлені СО ‘кількість років’, ‘тривалість життя’ (від народження): укр. *скільки років? скільки ви маєте років? яких літ? якого року народження? які ви завстаршки (устаршки, літами?), понад сорок років, п'ять років, по сьомому році, десятирічний, застолітній (понадстолітній), у віці п'ятнадцяти років, вдвічі старший (молодший), малоліт*, рос. *во сколько-то лет, скольких-то лет, от роду...лет, от рождения...лет, какого года (рождения)? с какого года? годовалый, вдвое старше (младше), в возрасте восьми лет*, англ. *how old are you? be two years (months) (old) / two of age / under two, over two, six-year-old. sexennial “шестирічний”, aged 6, in your teens (between 13–19 years old) / twenties (20–29 years old) / thirties (30 – 39 years old), twenty (20–29 years old) / thirty-something (30–39 years old), of / twice one's age, at the age of 18, the age of human life “середня тривалість життя людини”*.

До складу **ЛСВ 2** входять інтегральні **СКО** ‘період’ та ‘ступінь’, що представлені **СО** ‘період / ступінь у рості’, ‘період / ступінь у розвитку’. Дана ЛСГ містить ознакові слова, що мають прикметникову та іменникову (в англ.м.) частиномовну приналежність та відображають різноманітні оцінки віку людини, зокрема анатомічні, психологічні та функціональні (громадські, правові): укр. *вік* (рос. *возраст*, англ. *age*) – укр. *немовлячий, дитячий / дитинячий, хлоп’ячий, ранній, перехідний, підлітковий, юнацький, парубочий, дівочий, шкільний, молодий, зрілий/дозрілий, дійшлий, дорослий, свідомий, поважний* “немолодий”, *старечий, літній, похилий вік* “який наближається до глибокої старості”; рос. *младенческий, грудной, утробный возраст, детский, ранний, переходный, подростковый, молодой, бальзаковский* (“женщина в возрасте от 30 до 40 лет”), *зрелый, взрослый, сознательный, почтенный, старческий, брачный, (до)призывно(ы)й, школьный, пенсионный*; англ. *childish, growing, juvenile, neanic, middle (midchildhood), advancing, age of reason / innocence / discretion* (“вік, з настанням якого людину вважають відповідальною за свої вчинки”), *age of consent* (“шлюбний вік у жінок”), *age of eligibility* (“вік припинення певних повноважень”), *retiring, drinking, driving, school-leaving, marriageable, child-bearing, school age*.

Не зважаючи на наявність спільних семантичних ознак **ЛСВ 2 ЯЛ**, були виявлені семантичні розбіжності. Так, **ЛСВ 2** в укр. та рос. МКС акцентує увагу на *вітальних ритмах людини*. Даний ЛСВ в зазначених мовах позначає період, ланку у рості, розвитку людини (“період, ступінь в рості, розвитку кожного человека” [6], і містить **СКО** ‘ступінь розвитку’, що представлений **СО** ‘розвиток фізичний’ та ‘розвиток розумовий’, а в рос. мові характеризується додатковою **СКО** ‘розвиток лінійний’: *возраст* – “чередование ступеней развития” [395]. З огляду на це, можна виділити прототипні ознаки віку людини у НКС, що є значущими для свідомості носіїв укр. та рос. мов: в укр. МКС: вік людини – “динамічний процес”, в рос. МКС: “лінійний динамічний процес”. В англ. МКС даний ЛСВ містить сему

‘період життя’ (“a particular period in sb’s life”), дана сема підтверджує, що прототипним образом життя людини, зокрема її віку в англ. МКС є ідея лінійно-циклічного часу, що виникла в уявленні людини внаслідок тісного взаємозв’язку в свідомості людини категорій простору та часу.

ЛСВ 3, ЛСВ 4 та **ЛСВ 5** виявлено лише на матеріалі тлумачних словників англ. мови. Диференційним для англ. мови є **ЛСВ 3**, що фіксує сему “старість” у структурі значення лексем *age* (“the state of being old”), *to age* (“to become or look old”, “to cause sb to look old”), *the aged* (“very old people”): *to feel one’s age* “to feel old”; *he is 7 years of age / years old, my father seems to have aged a lot recently, I could see her illness had aged her, an ag(e)ing aunt, in age* “людина похилого віку”, *the infirmities of age* “старечі немочі”, *to live to an age* “дожити до старості”. Сема “старість” в укр. та рос. мовах актуалізується за рахунок синонімів ЯЛ *літа* (рос. *лета*), *роки* (рос. *годы / года*), їх словотвірних дериватів та дієслівних структур с ЯЛ: укр. *віку (з)вікувати*, рос. *век вековать* “жити з кимось до старості; бути кимось до старості”, *віку доживати (дожити) / добувати (добути) / добивати (добити) / дотягати (дотягти)* “жити останній відрізок життя (звичайно про стару людину)”, *в чужой век жить, заживать чужой век, век вековать* “долго жить”, укр. *довікувати* (тільки докон.), *бути літами, людина в літах* (рос. *в годах*), *літня людина, в роках* (рос. *в годах*) “стара людина”, укр. *збудь-вік, збуйвік, довговік* “старий”, *безвік* “назавжди”.

Національно-специфічною ознакою англійської лінгвокультури є **ЛСВ 4**, що представлений семою ‘повноліття / неповноліття’ (“the state of being of age”, “majority”): *be of / under age* (в Англії – 21 рік), *full age, full legal age, come of age*, та **ЛСВ 5**, що містить семи ‘громадська / правова / статева зрілість’ ‘the time of life when you are allowed by law to do sth’: *age of consent, age of candidacy, age of criminal responsibility, age of eligibility, to act (be) one’s age* “поводитись відповідно до віку” [450]. Це свідчить про ціннісну

значимість для носіїв даної лінгвокультури віку як соціальної категорії, що є критерієм визначення прав та обов'язків членів соціуму.

Для рос. мовної свідомості (МС) характерним є включення в значення ЯЛ *возраст* СК “зрілість”, що представлений СО “фізіологічна”: *в возрасте* – про таку людину, що досягла повної зрілості; *на / в возрасте* – про таку людину (зазвичай, про дівчину), що стає дорослою, зрілою. В укр. мові даний СК реалізується за рахунок ключових синонімів ЯЛ: *на порі / на літах / на зрості бути (стати), дівчина на порі, на відданні*. Специфічним для укр. мовної свідомості ми називаємо зафіксований ЛСВ значення лексеми *вік*, до складу якої входять семи ‘зрілість’ та ‘старість’ одночасно. Даний ЛСВ фіксує наївне розуміння віку людини виключно як етапу життя від зрілого періоду до смерті (вік – “етап життя людини від зрілого періоду до смерті”) [6].

ЛСВ 6 є специфічним для рос. та англ. мов і передбачає розуміння віку людини як зміни поколінь (рос. “смена поколений”). Тлумачно-понятійний словник рос. мови [433] фіксує: *возраст* – 1. Все люди приблизительно одного возраста, живущие в одно время: *поколение, колено, из рода в род*; 2. Человек одинакового с кем-либо возраста: *ровесник, сверстник, одноклассники, одноклассницы*; 3. Люди будущего поколения: *потомки, внуки, правнуки*; 4. Люди прошлого поколения: *предки, отцы, деды, прадеды, прародители, праотцы, пращуры*. Семи ‘покоління’, ‘однолітки’ відображені в дефініціях значень ЯЛ в тлумачних словниках англ. мови: *age* “be as old as someone”: *sb's age, be the same age as sb, be one's age: When you're my age, you'll understand* [459]. Словники синонімів англ. мови [424] фіксують, що ключовими синонімами лексеми *age* є лексема *generation*, лексеми *child – descendant, spawn* “багаточисленні нащадки”: *of the same age = generation* “all the people in a family, group or country who were born at about the same period”: *This photograph shows three generations of my family* (children, parents and grandparents) [459], *ages yet unborn* “майбутні покоління” [375]; *descendant* –

“person who is related to you and who lives after you, such as your *child* or *grandchild*”. Семи ‘покоління’, ‘однолітки’ не відображені в дефініціях значень ЯЛ в тлумачних словниках укр. мови, однак є компонентом значення ЯЛ, що реально функціонують у свідомості носіїв даної мови: укр. з *покоління в покоління* ЛСВ 1 “у спадок, від батьків до дітей”, ЛСВ 2 “за традицією, від старших до молодших”: укр. *від роду (зроду)-віку* “від покоління до покоління”, *однолітки, одного віку, одних літ, рівня літам, він рівня мені (за мною) літами, однієї верстви (розм.), він моєї верстви (доби)* “людина однакового віку з кимось”. Наявність варіантів даної семи в зазначених мовах демонструє ціннісну значимість віку у досліджуваних лінгвокультурах з точки зору спадкоємності поколінь [425]. Розуміння віку людини як процесу зміни поколінь відображає наївне уявлення про вік як циклічний процес, що ми визначаємо універсальною прототипічною ознакою віку людини в трьох мовах.

Специфічним для української мовної свідомості є рухливі межі даного концепту. За даними АТСУМ концепт ВІК ЛЮДИНИ в укр. мові в межах концептосфери ЛЮДИНА є таким, що пересікається з широким колом інших концептів та понять, як-то: РІД – *від роду (зроду)-віку* “з покоління в покоління”, ВБИВСТВО – *збавляти (збавити) віку* “тубити кого-небудь, убивати”, НЕЩАСТЯ – *зав'язувати (зав'язати) вік* 1. “робити кого-небудь нещасним, позбавляти радості”; ВЕСІЛЛЯ – *зав'язувати (зав'язати) вік* 2. “одружувати кого-небудь (перев. нещасливо)”, ЖИТТЯ / СМЕРТЬ – *укорочувати віку* “зменшувати тривалість життя, ставати причиною чиєїсь передчасної смерті” [371].

За визначенням В. Колесова, особливо актуальним у лінгвокультурному аспекті є аналіз синонімів ЯЛ, оскільки синонімія є одним з основних вербальних засобів, що відображають процес концептуалізації.

До ядерних номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ [92], що характеризуються високою частотністю та концентрують смислові особливості даного концепту, в укр., рос. та англ. мовах ми відносимо:

1. Лексеми-номінації (їх деривати та стійкі словосполучення з ними) величин, що характеризують існування людини у часі: укр. життя, жити: *n(p)одовжити (прибільшити) життя (віку) кому, віку приточити (лок.), прожити свій вік, віджити / відвікувати свій вік (своє), коротати / перебувати свій вік (свої літа), за мого життя (віку), на моєму віку, на наше життя (наш вік) стане, безвік, довіку повік, довічно, до суду-віку (назавжди), довгожитель, рос. житие, жить (мотивується іменником *жизнь*), век: *возраст дожития, прибавить века кому, отжить свой век, жить в чужой век, заживать чужой век, коротать свой век, на моём веку, на наш век хватит, долгожитель, англ. life / live / innings* “період активного життя”: англ. *have a good innings* “прожити довге та щасливе життя” (розм.), *long inning* “довге життя”, *early life* “дитинство”, *in later life* (у пізньому віці), *at one's time of life, long-liver, long-lifer* “довгожитель”; укр. роки (рос. годы / года), англ. years (of age): укр. *дитячі роки*, рос. *зрелые годы, не по годам* “не відповідати віку”, англ. *the years of matureness / maturity, mature years, beyond one's years*; укр. літа (рос. лета): *молоді літа, у мужніх (дорослих) літах, не по літах, як на свої літа, бути під літами, бути благих літ, довголіття. рос. молодые лета, в летах, долголетие*; укр. дні (рос. дни, англ. days): укр. *дні юності*, рос. *дни детства*, англ. *early days* (юність), *all one's born days* (все життя), *to the longest day one lived* “до останнього дня життя”; укр. період, пора (рос. период, пора, англ. period, date, stage): укр. *пора молодості*, рос. *пора детства*, англ. *date of youth, youthful stage, adult stage, ephobic stage* (період життя між юністю та старістю); укр. час(и) (рос. время (времена)), англ. time (of life): укр. *час життя, часи дитинства*, рос. *время жизни, во времена молодости*, англ. *lifetime* (час життя), *old-timer* “старий (-а), що добре все пам'ятає, багато чого знає та має, що розповісти”.*

Дана ЛСГ, окрім зазначених лексем та їх еквівалентів, містить ознакові слова, що мають прикметникову частиномовну приналежність та відображають різноманітні елементи віку: анатомічні, психологічні та функціональні і можуть співвідноситись з декількома номінаціями (або одна номінація може співвідноситися з різними ознаковими словами): роки, літа (період, пора, часи) – укр. *дитячі (-а) роки, літа (пора) / пора дитинства, юнацькі (-а) / юності, зрілі / повні(-а)/зрілості*, рос. *середовая пора, детские годы / пора детства*; англ. *mature years, the years of maturity, the years of matureness*.

2. Поняття, що виражають вікові етапи людини і містять ідентифікуючі компоненти значення “період росту / розвитку” (“a particular period in sb’s life”), “тривалість життя людини”, “зрілість”, “старість”, їх словотвірні деривати, словотвірні деривати ЯЛ та словосполучення з ними [371]: укр. *повікувати* “довго прожити; дожити до старості”, *вікувати* “жити до смерті”, *до віку* “усе життя”, *на віку* “протягом життя”, *віковий* “пов’язаний з певним відрізком життя людини”, *повік, повік-віку / віків* “до кінця віку людського, протягом всього життя”, рос. *в возрасте* “повна зрілість”, *на возрасте, на выдаче, на выданье* “дорослий, зрілий” (про дівчину), *возрастной, в самой поре / во всей поре* (зрілість), англ. *age-related / specific* “такий, що відноситься до певного віку / визначається за віком”, *aged, senescent* “такий, що старіє”, *ageing* “старіння”, *anti-age* “антивіковий”, *ageless* “такий, що не старіє”, *elderliness, senility, seniority, senescence* “фізіологічне старіння”.

3. ЛО / ФО з СК ‘стати / ставати старшим за віком’, що включають такі орієнтаційні СО ‘рух вгору / вниз / уздовж’: укр. *(ви-)рости, (по-)дорослішати, виростати (-ти) із дитячих(-ого)/шкільних(-ого) літ (віку), підростати (-ти), вийти із дітей, увійти у мужні літа, минулося дівування, дівування відбутися, дівування здавати, дійти дозрілого вік, дійти літ до зросту, літа вийшли йому, вийшло / минуло 20 років, доходило (добиралося) до двадцятьох (двадцятка), пересягнути дитячий вік, роки підходять,*

котитися (*іти*) вниз (про життя), дорости літ, на ветхість сходити; контрарні дієслова, типу: укр. *молодіти, юніти / старіти*, рос. *взрослеть, молодеть, юнеть / стареть*; рос. *(вы-)расти, (вы-; под-) растут (подрасти), входит во все годы / выйти из лет / годов*; СК ‘ставати старшим, працездатним, придатним до військової служби’, *войти в возраст, выйти из возраста, приходит в возраст, достигать возраста, близиться к концу* (о жизни), англ. *grow younger, grow young, rejuvenate, rejuvenize/grow old, age, senesce, mature, to grow up, be over age, go down the years; be no longer of school age, get (on) along in years, get old/older, advance in years, move into (reach) adulthood, to come to maturity / matureness, year in year out*. Ядерне положення процесуальних та просторових ознак концепту ВІК ЛЮДИНИ є свідченням наївного осмислення віку людини як динамічного процесу у просторі.

4. Неозначені видо-часові дієслівні структури, що утворені за допомогою інфінітивних форм, основне значення яких зводиться до фіксації фактичної інформації про вік людини: укр. *бути у віці нареченого / нареченої, бути похилого, старечого віку, бути благих літ, доходжалим бути, бути під літами, бути на порі, на літі, на зрості, на оженінні* (про хлопця), *на стану, станочку стати* (фольк.), рос. *быть в возрасте жениха / невесты, быть в преклонном возрасте, в поре юношества, быть на возрасте*, англ. *be at an early age, at a very young age, be two years (months) (old) / two of age / under two, over two, be in one’s teens* (between 13–19 years old) / *twenties* (20–29 years old) / *thirties* (30–39 years old), *twenty* (20–29 years old) / *thirty-something* (30–39 years old), *be in my young days, be of a certain age* (евф.) “не першої молодості” (про жінок).

ЛСВ 2 “період, ступінь у рості, розвитку людини” включає вік людини у парадигму лексичних одиниць (та їх синонімів), в значенні яких експліцитно представлені семи “віковий період” та “людина певного віку”, які ми відносимо до ключових засобів вербалізації концепту.

ЛСГ 1 “Віковий період” містить лексеми-номінації віків життя людини, що інтегровані в єдину групу архисемою (родовою семою, термін В. Гака) ‘період життя людини’ (‘the period of your life’). У дослідженнях наших попередників лексеми даної групи отримують статус ”вікових”, біовітальних концептів або базових концептів життя [157, с. 154]: укр. *вік немовля (ти)*, рос. *младенчество*, англ. *babyhood / infancy*; укр. *дитинство*, рос. *детство*, англ. *childhood*; укр. *отроцтво*, рос. *отрочество*, англ. *adolescence / boyhood / girlhood*; укр. *юність*, рос. *юность*, англ. *youth*; укр. *молодість*, рос. *молодость*, англ. *youth(fulness)*; укр. *зрілість*, рос. *зрелость*, англ. *adulthood*; укр. *старість*, рос. *старость*, англ. *old age*.

ЛСГ 2 “Віковий статус” об’єднує лексеми, що містять сему ‘особа певного віку’: укр. *немовля*, рос. *младенец*, англ. *baby*, укр. *дитина*, рос. *ребёнок*, англ. *child*, укр., рос. *отрок, отроковиця*, англ. *adolescent*, укр. *підліток, юнак*, рос. *подросток, юноша*, англ. *a youth*, укр. *старий, стара*, рос. *старик, старуха*, англ. *old man / woman*.

ЛСГ 2 (1) містить збірні (зб.) поняття, що представлені лексемами з семою ‘особи певного віку обох статей’ (в укр. – особи певного віку жіночої або чоловічої статі): зб. укр. *юнацтво, дівота, парубота*, рос. *юношество, дети*, англ. *the youth*, укр. *молодь*, рос. *молодёжь*, англ. *the youngsters, the young*, укр. *дорослі*, рос. *взрослые*, укр. *стари*, рос. *старики*, англ. *the old / oldies, the elderly, old folk* “people, especially those of a particular group or type”.

До ядра ЛСГ 1 ми відносимо лексеми, що об’єднані архисемою ‘період життя людини’ (“the period of your life”) та не ускладнені конотативно. До ядра даної ЛСГ можна віднести ЛСВ значення ЯЛ, що позначають різні елементи віку: анатомічні, психічні (розумові), правові: укр. *дитинство* “стан дитини до повноліття”, укр. *зрілість* “стан організму, який досяг повного розвитку” – *статева зрілість*; рос. *зрелость* “свойственный созревшему, достигшему полного развития человеку” (о возрасте, поре жизни): *зрелый возраст, зрелая пора*; “состояние организма, достигшего

повного розвитку”: *половая зрелость, половозрелость / неполовозрелость, достигнуть зрелости*; англ. *adulthood* “the time in your life when you are an adult – a person that is fully grown, with fully developed powers of body and mind” (physical and intellectual maturity), *старість* – в укр. мові “період життя, що настає після зрілості й характеризується поступовим послабленням діяльності організму, похилий вік кого-небудь”; у рос. мові *старость* “период жизни после зрелости, в который происходит постепенное ослабление деятельности организма”, англ. *old age* “the period (state / quality of being old) when someone is old and perhaps near the end of their life; the advanced years of life, esp. human life, when strength and vigor decline”. Для укр. та англ. МКС характерним є включення в значення лексем *вік немовля* та *infancy* семи ‘вміння говорити’, що демонструє значимість певних видів навичок, зокрема мовленнєвих, що отримує дитина в процесі розвитку: укр. *вік немовля* “період в житті дитини, коли вона не вміє говорити”; англ. *infancy* “the period of life between birth and acquisition of language.

Дана ЛСГ містить також метафорично марковані еквіваленти ЛСВ значення загальноживаних лексем: *дитинство* в укр. перен. **ЛСВ 1** “первісний стан” – *дитинство людства*, **ЛСВ 2** “втрачати розум від старості” – укр. *впадати в дитинство, на дитячий розум сходити*, рос. *детство – впасть в детство*, англ. *childhood – second childhood* “mental weakness”, **ЛСВ 3** укр. *дитинність, дитячість*, англ. *immaturity* “незрілість”, **ЛСВ 4** *юність* перен. “рання пора, новизна чого-небудь”; укр., рос. “сміливість, хоробрість, завзяття”: *молодецтво*, **ЛСВ 5** *зрілість (зрелість)* в укр. та рос. мовах “високий ступінь розвитку, досконалості, майстерності” (“высокая степень развития, совершенства”), **ЛСВ 6** в англ. *babyhood* “правова незрілість”, “неповноліття”, *childhood* “інфантилізм” (інфантильність) – прояв наївного підходу у побуті, збереження дитячих рис особистості у дорослої людини, небажання нести відповідальність та приймати зважені рішення, низький рівень правової свідомості.

Синонімічні ряди складають первинні та вторинні номінації вікових етапів і містять семи, що конкретизують певні ознаки вікових етапів: укр. *немовлячий вік*, рос. *младенчество* ('грудной, утробный возраст'), англ. *babyhood (infanthood, minority* – 'неповноліття', *infancy* – 'вік до 7 років'); укр. *дитинство* (розм. *малолітство, малоліття, недоліття / недолітство* – "вік до 14 років"); рос. *детство (незрелость, розм. малолетство, заст. ребячество, ребячливость, мальчишество* – 'несерьёзность, инфантильность', рос. *детскость* 'неразумность, наивность'; англ. *childhood (infantility, infantilism* – "психофізіологічна незрілість"), *minority, pupilage* 'неповноліття'; укр. *юність (підлітковий вік, підлітство, перехідний вік)*; рос. *юность (подростковый возраст, переходный возраст)*; англ. *adolescence (juvenescence* (перехід від отроцтва до юності), *immaturity, childishness* "інтелектуальна та фізична незрілість", *teen / tender / awkward age / years*; укр. *юність (юнь, парубоцтво)*; рос. *юность (юнь)*; англ. *youth (girl / boyhood, immaturity / nonage* – "незрілість"; укр. *молодість (молодоці)*; рос. *молодость, молодечество* "безудержная смелость, удаль, отвага" [15], **ЛСВ 7 в укр.** *друга молодість, рос. вторая молодость* "підйом творчої енергії, фізичних та духовних сил", *в первой возмужалости*; **ЛСВ 8 по молодости лет** "по неопытности"; укр. *зрілість (дорослий, дійшлий, мужній вік, середній вік)*; рос. *зрелость (полный возраст, взрослость, середовая пора, мужеский, возмужалый возраст)*; англ. *adulthood (middle age / years, maturity (syn. spirit, mettle, dash), ЛСВ 9 в англ.* "мужність, сила (моральна), гарячність, завзяття", *experience, practicality* "досвід", **ЛСВ 10 common sense** "здоровий глузд", **ЛСВ 11 nous** "інтелект", **ЛСВ 12 prudence** "обачність", **ЛСВ 13 poise** "емоційна врівноваженість", **ЛСВ 14 wisdom** "мудрість", *majority* "повноліття", ("повноправність"), **ЛСВ 15 matureness, age of reason** "свідомий вік", **ЛСВ 16 man / womanhood, years of discretion** "вік юридичної відповідальності"; укр. *старість*; рос. *старость (престарелость, преклонность, древность, пожилой возраст, престарелый, преклонный*

возраст, преклонные годы, ЛСВ 17 ”віковий стан” укр. *старечий, старчачий, старцівський, (при-)старкуватий вік, старчий розум*, рос. *старческий, дряхлый, нетяглый возраст, ветхость / обветшалость*); англ. *(ripe) old age (ag(e)ing, elderly age, elderliness, advanced, venerable age (літній вік), advanced / declining years (похилий вік), senescence, seniority, senility, senile age, great age, ЛСВ 18 в англ. extreem old age* ”глибока старість”, *anility* (про старечий вік у жінок).

Окрему групу ЛО у зазначених мовах складають лексеми із значенням “ознака ознаки”: укр. *по молодості (літ), з молодості* – через недостатній життєвий досвід, *під старість, на старості літ* – досягши похилого віку, з *хлоп’ячих років*, рос. *с малого возраста, с детства, с малых лет, смолоду, с малолетства, сызмала, в первой возмужалости, в поре юношества*, англ. *from ones youth, since one was a child, from one's childhood, since childhood, from a boy*.

Структура ЛСГ 2 “Віковий статус” також представлена ядерною та периферійною зонами. До ядра даної групи ми відносимо лексеми, що об’єднані архисемою ‘особа певного віку’, позначають осіб за віком згідно з їх анатомічним, психічним (розумовим) розвитком, соціальним та правовим статусом, кількістю прожитих років (тижнів) і не ускладнені конотативно: ЛСВ 1 укр. *немовля* “дитина, яка ще не вміє говорити”; рос. *младенець* “маленький ребенок, грудной ребенок” (заст. *титечный ребёнок*), англ. *baby / babe* “a very young child that can’t talk or walk”; ЛСВ 2.1 укр. *діти (дитина)* “маленька дівчинка або хлопчик”, “син або дочка незалежно від їхнього віку” рос. *дети, ребёнок, детище*, англ. *child* “маленька дівчинка або маленький хлопчик” (в рос. “мальчик или девочка в раннем детском возрасте (до отрочества)”, в англ. “a young boy or girl who is not yet an adult”), ЛСВ 2.1.1 в укр. та рос. мовах “те, що не має майбутнього, позбавлене перспективи подальшого розвитку”: укр. *мертвонароджена дитина, мертворождённое детище*; ЛСВ 2.2 перен. “то, что создано собственными трудами и

роботами”: укр. *дитище* ((ви-)плід, *утвір*), рос. *детуше*, *America – the first child of the Enlightenment*. **ЛСВ 2.3** перен. “безжизненный, непригодный для осуществления проект, затея”: *мертворождѣнное дитище*; англ. *child / infant* (назва дитини у віці 4–5 років), **ЛСВ 2.1.2 в англ.** “a person (in law) who is not legally an adult” / “not legally recognized as an adult” *child – not yet of age* ; **ЛСВ 3** *підлітки* – в укр. мові ”хлопчик або дівчинка 12–16 років – перехідного віку від дитинства до юнацтва”; рос. *подросток* “мальчик или девочка в переходном возрасте 12–16 лет”; англ. *adolescent / teen (ager) / juvenile / minor / youth* , **ЛСВ 3.1.1 в англ.** “a young person who is no longer a child and not yet an adult, between the ages of about 13–17 / 13–19”; **ЛСВ 4** *молодіж (молодь)* – в укр, рос. *молодёжь*, англ. *the youth, the youngsters* “молоді чоловіки та жінки, які не досягли зрілого віку” (40 років / 45 років за даними ВОЗ 2015 року); **ЛСВ 5** *дорослі (зрілі чоловіки та жінки)* – в укр. “змужнілі, такі, що перестали бути дітьми”; **ЛСВ 5.1** “такі, що досягли віку статевої та розумової зрілості”; рос. *взрослые* “достигшие полного развития, возмужалые”, *старший*, англ. *mature (older, elder, elders, the eldest): mature student, elder brother, the opinion of elders, the eldest child in the family*“, a person that is fully grown” ; ”an adult boy / girl” (юнак старше 14 років / дівчина старше 12 років); **ЛСВ 5.1.1 в рос.** “имеющий большее количество лет по сравнению с кем-либо, самый взрослый среди всех”, **ЛСВ 5.1.2** “взрослые люди в противоположность детям, молодёжи”; **ЛСВ 6** укр. *стари* ”такі, що прожили багато років і досягли старості”, *старець* “чоловік, який досяг похилого віку, старості” (з відтінком поваги), рос. *пожилой*, англ. ”very old people” *the old (the aged, the elderly, the oldies* ; **ЛСВ 6.1.1** рос. *старуки* ”старые люди обоих полов”; *стар и млад* ”все, без различия возраста”. Універсальними для укр., рос. та, зокрема, англ. мов, є однослівні лексеми-назви осіб за віком та періодів життя за кількістю прожитих років: укр. *третяк, четвертак, п’ятиліток, п’ятак*, рос. *годовалый*, англ. *a tween* ”особа у віці 8 – 12 років (a girl ages about 9 – 14)”, *a teenager* “підліток у віці 13 – 19 років”, *an infant*

“дитина до 2 років”, *preteen* “вік 10 – 12 років”; складні лат. іменникові запозичення, першу частину яких складають числівники: *quincuagenarian / septuagenarian / octogenarian* “особа 50 / 70 / 80 років”, *quinquennium* “п’ятиріччя”, *sexennial* “шестирічний”, *centenarian* “людина, які виповнилося сто років і більше”, *centennial* “столітній ювілей” (святкування столітнього ювілею) [22].

Периферію даної ЛСГ складають наступні метафорично марковані ЛСВ значення лексем на позначення осіб за віком, що мають іменникову та прикметникову частиномовну приналежність: **ЛСВ 1.1** укр. *немовля*, рос. *младенец*, англ. *baby* перен. “наївна, недосвідчена людина”: рос. *невинный младенец*, англ. *innocent person, a babe in arms, a babe unborn, babes and sucklings, babyish* “suitable for or behaving like a child”; **ЛСВ 1.1.1 в англ.** “a person, especially a girl or young woman, that you like or love” (звертання до коханої людини, зокрема жіночої статі), **ЛСВ 2.4** укр. *дитина (діти)* перен. “той або те, що успадковує характерні риси своєї епохи, свого середовища”: *діти війни / діти комп’ютерного віку, a war baby, a child of the sixties / nature / the streets*; **ЛСВ 2.5** перен. “той, хто поводитья як дитина, наївно, не розмірковуючи”: укр. *наївна дитинність*, рос. *суций младенец*, англ. *I am a child in this matters, he is a child in most business matters; childlike* “подитячому безпосередній, чистий, наївний”, *childish* “if you say an adult’s behavior is childish, you are criticizing it because you think it is silly”: *Don’t be so childish!* [457]. Ознаки даного концепту формують своєрідну систему: кожна ознака є пов’язаною з іншою через ядерну ознаку: в англ. м. *babyhood* (вік немовля) 1. The time when you are a baby or young child (період раннього дитинства); 2. Early state of development (початковий ступінь розвитку); 3. Minority (неповноліття). За таким принципом формуються перен. значення лексем з зазначеними СК в трьох мовах.

Синонімічні ряди складають первинні та вторинні номінації осіб за віком, що позначають різні аскриптивні вікові ознаки особи. Дані лексеми

містять семи, що конкретизують смислову структуру лексем на позначення вікових ознак: укр. *немовля* “дитина, яка не вміє говорити”, *новонароджений* “який недавно або тільки що народився (про людину, тварину)”, перен. “те, що недавно виникло, утворилося”, *маля* / *малюк* “маленька (мала) дитина”, пестл. *дитя*, *дитинча*, (*грудна*) *немовля*, (більше) розм. *маля*, *малюк*, рос. *младенець* / *новорожденный* / *грудной ребёнок*, *baby* / *infant* “неповнолітній” / **ЛСВ 1.1.2 в англ.** *toddler* “a young child who has only just learnt to walk” (“маля, що нещодавно почало ходити”) / **ЛСВ 1.1.3** *wean* (*weanling*) “a baby that is not fed with its mother’s milk any more” (“дитина, яку більше не годують грудним молоком”) / *newborn* (a four-week-old child) / *neonate* “a baby that has been born recently” / *six – week – old* (дитина у віці 6 місяців), англ. *child* / *offspring* / *baby* (*premature baby*, *preemie*) / *infant* / *kid* / *youngling* / *youngster* “a young person, usually an older child” / *minor*, *imbecile* “недоумкуватий, фізично слабкий”, **ЛСВ 7** “людина, що не досягла повноліття” укр., рос. *отрок*, *отроковиця*, *юношество*, *юноша*, *парень*, *де вушка*, англ. *adolescent* / *teenager* / *juvenile* / *juvenility* / *minor*, укр. *підліток*, *юнак*, *парубок*, *молодик* [27], *дівчина*, *недоліток*, *малоліт*, *недоросток*, перен. **ЛСВ 7.1.1 в укр.** та рос. ”нерозумна, малоосвічена, нерозвинена людина” *підпарубок* (розм. про хлопця), *піддівок*, *піддівочка* (про дівчину), рос. *подросток*, , *недоросток*, рос. *молодёжь*, *молодой*, *невзрослый*, укр. *молодий* / *ярий*, *молодик*, (*молодий*) *хлопець*, **ЛСВ 7.1.2 в англ.** *the youth* (*the youngsters* – “покоління, що підростає”), **ЛСВ 7.1.3 в англ.** *inexperienced* – “недосвідчені”.

У процесі компонентного аналізу названої групи слів, їхніх дериватів та синонімів нами було виявлено, що в досліджуваних мовах широко представлені 6 універсальних перехідних ЛСГ, що містять лексеми, у значенні яких ознака віку ускладнюється додатковими СКО (в окремих випадках до двох і більше сем у змісті однієї лексеми):

1. **‘Зовнішній вигляд’**: зовнішність, статура, зріст, стан здоров’я, фізична зрілість / незрілість: укр. *карануз* “про маленького хлопчика”, укр.

малиш, малишка, рос. *мальш, малышка* “хлопчик / дівчинка маленький (-а) на зріст”, рос. *карануз, бутуз* “товстенька мала дитина”, рос. *бабно* “товста, незграбна жінка”, *аранчик*, укр. *молодець* “здорова молода людина міцного складу та бравого вигляду”, укр. *моложавий, молодявий, молодистий, хлопчакуватий, молодцюватий*, рос. *моложавый, молодцеватый* “який має зовнішність молодої людини, молодшої за свої роки”, *молодитися* “виглядати молодшим за свої роки”, рос. *дитина* “кремезний, сильний молодий чоловік”, *переросток, виросток* “кмітливий та кремезний підліток”, рос. *дивчина* “молода, здорова, міцна жінка”, англ. *tot* “дитина дуже маленька на зріст”, англ. сл., табу *gal* “фізично приваблива дівчина”, *tomboy* “дівчина хлоп’ячої поведінки та зовнішності”, *crone* “згорблена стара жінка” (since mid-20 century the word has been somewhat reclaimed in feminism and neo-paganism as a symbol of mature female wisdom and power) [455], *chubby* “fat in a pleasant and attractive way” (esp. of children).

2. **“Стать”**: укр. *хлопець* “дитина чоловічої статі”, рос. *мальчик, малець, мальш* “дитина або підліток чоловічої статі”, *хлопчакуватий* “схожий на хлопця”, укр. *чоловічок* “дитина жіночої та чоловічої статі”, рос. *отрок* “хлопець-підліток”, *отроковица* “дівчина-підліток”, рос. *юноша, юнець*, англ. *a youth, kid*, укр. *парубок*, рос. *парень* “дитина або підліток чоловічої статі”; укр. *дівчинка*, рос. *девочка*, англ. *girl* “дитина або підліток жіночої статі”, рос. *девушка* “особа жіночої статі, що досягла фізичної зрілості”, укр. *чоловік, мужчина*, рос. *мужчина*, англ. *man = male* “доросла особа чоловічої статі”, укр. *жінка*, рос. *женщина*, англ. *woman = female* “доросла особа жіночої статі”, укр. *дорослий*, рос. *взрослый* “такий, що досяг змужнілості”, укр. *старий*, рос. *старик, старина*, англ. *old man* “людина похилого віку чоловічої статі”, укр. *стара, баба*, рос. *старуха, баба*, англ. *old woman* “людина похилого віку жіночої статі”.

3. **‘Розумові здібності’, ‘риси характеру’, ‘досвід’, ‘спосіб життя’, ‘поведінка’**: укр. (з)дитиніти, (з)дитинітися, малитися “поводитися по-

дитячому”, рос. *мальчишничать* “пустувати”, *дід* “убогий, безпритульний чоловік похилого віку”, укр., рос. *матрона* “поважна немолода жінка”; поважна заміжня жінка”, укр. *хлоп'яцтво*, *хлоп'яча поведінка*, рос. *ребячество*, *мальчишество* “поведінка характерна для легковажних, несерйозних, пустотливих хлопців”, *девица* “дівчина, що ще не мала статевих стосунків”, рос. *бабёнка* “бійка молода жінка”, рос. *девка*, *шкица* “малолітня дівчина легкої поведінки”, *пай-мальчик (девочка)* “слухняна, добре вихована дитина”, укр., рос. *молодчик*, англ. *delinquent* “молода людина, що здатна на злочин або бере участь у ворожих, злочинних організаціях та угрупованнях // людина, моральне обличчя якої заслуговує осуду”, англ. *codger* “старий, що має відчуття гумору та відрізняється своєрідною поведінкою”, *a youth* “молода особа чоловічої статі (переважно), яка не користується шанобливим ставленням”: *a gang of youths* “банда молодчиків”, англ. *wench* “дівчина, що має нерозбірливі статеві контакти”, *precocious* “розвинений” (про дитину, що розвинена не по роках), *brat* “дитина, що погано поводить себе та дратує”, *billy* “молоде бідове дівча”, *tomboy* “дівчина хлоп'ячої поведінки та зовнішності”, рос. *старец (ица)* “монах / монахиня похилого віку”; рос. *бабёнка* “бійка молода жінка”, ам. *kid* “недосвідчений юнак чи дівчина”, *old-timer* “старий (-а), що добре все пам'ятає, багато чого знає та має, що розповісти”, *squirt* “a young or small person who you do not consider to be important and who has behaved rudely (“поводитись неповажно”) towards you”, *codger* “старий, що має відчуття гумору та відрізняється своєрідною поведінкою”.

4. **‘Сімейний стан’, ‘сексуально-шлюбні та позашлюбні міжстатеві стосунки’**: укр. *молодикувати (молодикування)* ”жити неодруженим, парубкувати”, *молодець* “молода неодружена людина”, *парубоцтво* “парубоцьке життя”, рос. *молодец*, англ. *bachelor* “неодружений чоловік”, укр. *старий парубок* “немолодий чоловік, який ніколи не був одружений”, укр. *дівоцтво* “невинність”, *дівування*, рос. *девство* “безшлюбність”, *вековечная невеста* “немолода жінка, що ніколи не була заміжною”, укр.,

рос. *матрона* “поважна заміжня жінка”, укр. *діваха*, рос. *деваха* “особа жіночої статі, що досягла статевої зрілості, але є незаміжньою”, рос. в *девушках / девицах* “бути незаміжньою”, англ. *old maid* “незаміжня жінка середнього або похилого віку”, укр. *дівчина*, рос. *девушка*, англ. *maid = miss* 1. “молода неодружена особа жіночої статі”, 2. ”кохана, наречена”; англ. *girl* “кохана”, укр. *молодик* “наречений”, *молодиця*, рос. *молодица* “заміжня жінка молодого або середнього віку”, укр. *жених* “про молодого чоловіка, що вже може одружуватися”, *невіста* “дівчина шлюбного віку”, *молодан*, *молодожон* “молода одружена людина”, рос. *девичество*, англ. *girlhood*, *maidenhood* “період життя дівчини до заміжжя”, *mother’s boy / girl*, укр. *молоді*, рос. *молодые* “молоде подружжя”, англ. *young lady* “незаміжня молода жінка”;

5. ‘**Ступінь навчання**’, ‘**рід занять**’, ‘**соціальний статус**’, ‘**титул**’: укр. *старшокурсник (класник)*, рос. *младшекурсник (класник)*, *старшекурсник (класник)*, англ. а *junior, intermediate, senior* “учень (-иця), студент (-ка) молодших, середніх та старших класів / курсів”, *маля / малюк* “молодший школяр”, укр. застар. *молодик* “помічник, учень на Запорізькій Січі в XVII – XVIII ст. / підмайстер у ремісничих цехах цього ж часу”, укр. *юніор*, рос. *юниор* “спортсмен віком 18-20 років”, рос. устар. *мальчик* “в Росії до 1917 року малолітній слуга у господському будинку або робітник у торговельному, ремісничому закладі”, *девушка* “служниця”, укр., рос. *юнкор* “школяр, що друкував свої нотатки у дитячих періодичних виданнях”, укр., рос. *юн(н)ат* “член гуртка (для дітей та підлітків), що досліджує природу”, укр., рос. *юнга*, англ. *girl* “секретарка”, *ship’s boy* “молодший матрос”, *the Man* “босс”, укр. *юнармієць*, рос. *юнармеец* “учасник дитячої військової гри”, укр., рос. *старлетка* “молода кіноакторка”, англ. *boy / girlscout* “учасник (-ця) організації для хлопців та дівчат, де їх навчають обслуговувати себе та надавати допомогу іншим”, англ. *infant* “a student at an *infant school*” (укр. “учень (-иця) початкової школи”), *schoolchildren (schoolboy / girl)* “школярі

(хлопчики та дівчата) у віці 5–11 років”, англ. *old boy* “колишній випускник”, *an infant teacher* “вчитель початкової школи”, *girl* “служниця, офіціантка; випускниця школи”, укр. *дід*, рос. *дед*, англ. *old man*, *old-timer* “старослужбовець відносно молодих солдатів (новобранців)”, *the old man* “начальник” (про директора школи, капітана, командира), рос. *старик* “спортсмен старшого віку” (спорт.), *stager* “ветеран професії, досвідчений фахівець”, *lady* “жінка, що має високий соціальний статус”, англ. *kid* “молодий атлет”, “другий пілот”, *dame* (титул дружини баронета або жінки, що має орден Британської Імперії; “дама” (один з головних персонажів різдвяних вистав);

б. **‘Родинні зв’язки’**: укр. *дід*, рос. *дед* “батько матері чи батька”, укр. *баба* “мати батька або матері”, укр. *діти*, рос. *дети* “сини та дочки”, *childship* “усиновлена дитина”, *bastard* “позашлюбна дитина”, рос. *чудо* “рідна дитина”, рос. *маменькина / мамкина / матушкина дочка, сынок, молодуха* “невістка, сноха”, *отец семейства* “чоловік, що має дітей, родину”, англ. *the old man* “батько”, “чоловік”, *child* “людина будь-якого віку по відношенню до своїх батьків”, *sb's kid sister / brother* “молодша сестра / брат”, *boy* “чоловік будь-якого віку по відношенню до своїх батьків”, *girl* “жінка будь-якого віку по відношенню до своїх батьків”, *baby* “наймолодший член родини” (незалежно від віку), *mama's boy* “мамин син” (про хлопчика), *dame* “донька або дружина лорда”, “мати або родичка похилого віку юного героя різдвяних вистав для дітей”.

Основою номінації ряду лексем на позначення вікових етапів та процесів в укр., рос. та англ. мовах є **гендерний критерій**. Серед таких в укр., рос. та англ. мовах ми можемо назвати лексеми на позначення підліткового та молодого віку укр. *парубота / дівота*, рос. *юноши (парни) / девушки*, англ. *boyhood / girlhood* “the period / the years of being a boy / girl”, *age of consent* (шлюбний вік у жінок), зрілості (*manhood / womanhood* “state or period of being an adult male / female”) та старості (*anility* (про старечий вік

у жінок)), *old bloke* “старий” (*bloke* “a man, who is considered to be ordinary”). В укр. мові ми визначаємо наявність лексем із значенням “прожити молоді роки” *відмолодувати* (про чоловіків), *віддівувати* (про жінок), *побабчитися* “стати старою”, рос. *отцветать, увядать* (про жінок). Значення укр. *немовля, дитина*, рос. *младенец, ребёнок*, англ. *baby, child*, ам. *kid(-dy), kiddie* “малюк незалежно від статі” демонструють стійкий соціальний стереотип трьох культур про дитину у ранньому дитинстві як безстатеву істоту.

В названих мовах нами виявлена певна частина лексичних одиниць на позначення віку людини, що можуть вживатися **при звертанні** (далі – зв.) до людини певного віку і статі: рос. *девушка* (форма зв. до молодої жінки), укр., рос. *дитячко, пупсик* (форма зв. до дітей та жінки), рос. *парень* (форма зв. до молодого чоловіка), *тётя* (форма зв. дітей до незнайомої жінки), *мамаша* (розм.), *мамашка* (фам.) (зв. до жінки похилого віку), укр. *старий*, рос. *старик, старина* (розм.) (зв. до чоловіка будь-якого віку), укр. *пан* (шанобливе зв. до чоловіка), *пані* (при зв. до жінки), *панна* (при зв. до дівчини), *панночка* (при зв. до дівчинки), англ. *baby dear* (зв. матері до дитини), *master* (форма зв. до парубка; ставиться перед ім'ям або прізвищем старшого сина): *M. John, M. Jones, man* (жарт. зв. до підлітка): *you'll be a man before your mother*, укр. “Нічого, скоро виростеш!”, англ. *old girl* “мила, дорога”, “стара” (незалежно від віку, зв. до матері та дружини (також тварин)), *old boy (lad)* “старий, приятель, друже, брате” (зв. до осіб чоловічої статі (а також тварин) незалежно від віку), *old lady* “мати, дружина” (зв. у третій особі), *young thing(s)* (ласк. зв. до молодих людей та дітей незалежно від статі), англ. *sir* (зв. дитини та людини молодого віку до людини похилого віку), англ. *madam* (зв. до дорослої жінки), англ. *miss* (зв. до молодої жінки), англ. *missy* (зв. до дівчини), *woman* (зверхньо) [454]. Ряд ЛО-звертань типу: укр. *дівча, дівчисько, хлоп'я, хлопчисько*, рос. *девочка, мальчик, мальчишка: хорош мальчик!* (несхвально про дорослу людину), *вести себя как мальчишка*

(“несерйозно”), *малыш, малышка*, англ. *young fellow, my lad, (little) boy (bastard) / girl, a wise guy* демонструють семантичні зміни мовних одиниць, що реалізуються за рахунок втрати вікових номінацій людини значень конкретних вікових періодів, і стають рольовими, тобто такими, що містять у структурі свого значення латентні семи, які визначаються ставленням мовця у формі емоції та оцінки до дорослої людини, і є принизливими у професійному плані при звертанні до дорослої людини.

4.1.2 Стереотипи образного компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах. Аналіз ціннісно-образних ознак досліджуваного концепту дозволяє визначити важливу з точки зору мовної вербалізації групу вторинних ознак концепту ВІК ЛЮДИНИ у трьох мовах. Ретельний аналіз вибірки дав змогу виділити групу ЛО / ФО, для яких *вітальні ознаки* є джерелом метафоричного / метонімічного переносу і фіксації СКО “зрілість / незрілість”. Ми пояснюємо це специфікою семантики лексем *вік, возраст, age*, а саме кореляцією їх СКО із ядерно-концептуальними (архетипними) ознаками “сила”, “тіло”, “фізичний стан / дія людини”. Дана СКО есплікується за рахунок:

1. *метонімічного переносу*: перенесення ознак та дій людини певного вікового етапу на окремі частини тіла, за допомогою яких ці ознаки та дії виявляються;

2. внутрішньої форми *метафоричних конструкцій* антропоморфної групи, яка містить такі соматизми (зокрема партоніми) з семантикою зрілості / старості, як-то: *голова* (розумова зрілість), *тіло* (зокрема *стопи ніг, ноги, руки, ребра*), *обличчя* (очі, рід), *вуса, борода, волосся*: укр. *бита голова* “бувала, із великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути”, *до сивого волосся дожити, дожити до сивини, сивина в бороду, а чорт (біс) у ребро, однією ногою у могилі бути, життя тримається на*

волосині, рос. одной ногой в могиле быть, жизнь висит на волоске, болтливая, слезливая старость, согбенный возраст, до седого волоса / до седин, седина в бороду – бес в ребро, густобородый, слезливая старость, волосы серебрятся, англ.: grey-haired / hoary “greyish white” old age, sissy boy “мамин син”, the feet are slow, when the head wears snow, the older and greayer the beard, the sprightlier old adam appeared, англ. one foot in the grave, grey hairs “старість”, dear old body “жінка похилого віку”, old hand “досвідчена людина”, long in the tooth “дуже старий”, old moustache “старий військовий”, young at heart / in mind та соматизми з семантикою незрілості, енергії молодості / дитинства, як-то: голова (розумова незрілість), обличчя, нос, рот, вуха, нігті, пальці, груди, кров, спина, тулуп: укр. материне молоко (ще) на губах (коло губів) не вислохло (обсохло), сисунець, головань, мізинок “наймолодша дитина”, безвусий “не змужнілий”, під вусами не обсохло молоко, під вусом бути, бути прудивусом / підвусим, сиво(в)усий, пригрудна, запазушна дитина, пригрудча, беззубок “п’ятирічна дитина”, мізинок “наймолодша дитина”, підбічна дитина “дитина, що ще спить під боком у матері”, рос. неслух, слюнявка, голыш, сосунок, подойниче “грудное дитя”, спиногрыз, (со)оторвиголова, утробный, грудной возраст, с малых ногтей, от младых ногтей, с молодых зубов, голенастый возраст / подросток, сопляк, сопливый, сопленосый, сопли под носом, мокроносый, босоногое, быстроногое, голенастое детство, безусый, ус пробивается, на усу лежит, молокосос “молодий, недосвідчений”, с глупых лет, неразумная, безумная юность (метафоричним мотиватором є голова – розумова незрілість), мальчик-с пальчик “малолітній парубок невисокого зросту”, веснушчатое детство; англ. babe in arms “наївна, недосвідчена людина”, young shaver “молодий парубійко”, from the tender nail “з ранньої молодості, юнацьких років”, young blood “енергія молодості, світська молода людина”.

В укр. мові виявлено лексеми на позначення дитини віком після шести тижнів, що номінують дітей за основним (стереотипізованим) способом руху

/ ознакою цього віку [Як називали дитину сто років тому]: *сисунець* (від дієслова *ссати*), *сосунець*, *сосунчик* “маля ссавця, що ссе матку”, *мазунець* “дитина, що харчується маминим молоком довше ніж рік”, *пискля*, *сміяка*, *сміюн*, *гуляка*, *зіпака*, *зіпачка* (багато кричить), *плакса*, *плаксючка*, *плакуха*, *сидун*, *дибун*, *дибунча*, *дибуха*, *дибака*, *дибуня*, *дибунець* “стає дибки, повзає, повільно і важко, невміло переставляє ніжки”, *повзунок*, *ходун*, *товкунець*, *дід*, *дідуган*, *бабуся* (як нема зубів), *зубань*, *замурза*, *балькотуха*, *гудун*, *шавкотун* “вчиться балакати”, *цікорун* “уміє говорити”, *брехунець* “діти, які добре розмовляють”, *німиць*, *німе*, *мовчун* “не говірка дитина”, *джигунець* “бігає на вулиці”, *нишклі* “посидючі”, *шибеник*, *розбишака* “бешкетує”, *опецьок* “товста, незграбна дитина” [172].

Доречним буде згадати український вислів для найменування дітей в укр. мові (від народження до п’яти років), що відображає стереотипізовані дії дитини, які вона виконує на певному етапі розвитку: “*Синок-сосунок – не вік сосун, через рік – стригун, через два – зіпун, через три – ігрун, а там – в хомут*”. Дворічну дитину іменують: *стрижак*, *стригунець*, *друга каша*, *друге літо*. За народними уявленнями, дитина в цьому віці повинна як слід ходити, говорити; серед таких дітей є *балакучі*, а також *мовчуни*, *нишклі*, *понури*, *мосури*, *тихі*, *особняки*. Дитина на третьому році зветься *третяк*, *гулячок*, *третє літо*, *третя каша*. Основою найменувань чотирирічних дітей є стереотипне уявлення про них як надзвичайно рухливих, кмітливих, самостійних: *джигунець*, *гульвіса*, *метунець*, *жевник*, *жирун*, *непосидько*, *ходульчик*, *пестунчик*, *розбишака*, *бешкетник*, *четвертак*, *четверта каша*, *четверте літо*. Дітей на п’ятому році іменують *п’ятиліток*, *п’ятак*, *підпасик*, *підпасочок* [234].

В укр. та рос. мовах зафіксовано близько 200 різних звертань до дітей, серед яких давні символи, зокрема *аніمالістичні (орнітологічні)*, що містять в собі традиційні архаїчні (архетипні) смисли. М. Стельмахович під *символікою* розуміє умовне вираження ідей, понять і почуттів. Іншими

словами, *символ* є образним вираженням моральних ідей за допомогою окремих предметів, яким надаються певні духовні властивості [184, с. 206]: *пташенятко* (птаха) – є частиною символізму Світового Дерева, *ластівочка* – символ весни і відродження, добра і щасливого родинного життя, нового життя; *Божа пташка*, *вбити яку* – великий гріх, *зозулька* – символ суму і вдівства, весни і, водночас, нещастя, туги за минулим і страждань нерозважливої матері, укр. *голубчик* (рос. *горлица*, *горлица отцовская*, у У. Шекспіра – символ любові та вірності) – символ Святого Духа, щирої усеземної любові, вірності, злагоди й ніжності, *ангелятко*, *сонечко* – “свята комаха”, що має сім темних плямок (у різних народів святе, магічне, щасливе число, що керує часом та простором [283] на спинці (сім кольорів у веселки, як сім днів у тижні), символ зв’язку з Небом через її рух – тільки вгору, *зайчик* – символ рухливості і плодючості, однак, рухливість його не від надміру енергії, а від полохливості і постійного страху перед небезпеками, *кровинка* (кров) – символ життя, вмістище життєвої сили, тощо [198; 172; 440; 461].

Найчисленнішою (близько 30% від кількості відібраного для дослідження фактичного матеріалу в кожній мові) у зіставлюваних мовах є група образних словосполучень, для яких саме *біоморфні* (зокрема зооморфні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні) та *фітоморфні* *СКО* є джерелом метафоричного переносу.

Біоморфна метафора *ВІК ЛЮДИНИ – РОСЛИНА, ТВАРИНА* є подвійною, зворотною (О. Селіванова) і пов’язана в першу чергу зі *стереотипізацією ознак тварин та рослин* і закріпленням їх за певною віковою ознакою людини, стереотипами їх сприйняття та оцінки. Висновуємо, що даний тип метафори є найпродуктивнішим засобом мовної вербалізації вторинних ознак та актуалізації первинних ознак. Так, у процесі номінації віку людини виникли метафоричні конструкції, внутрішня форма яких містить *аніمالізми* (зокрема зооніми та орнітоніми) та *фітоніми*, що

визнані основою мовних та культурних стереотипів (О. Поліщук), а в даному випадку виступають основними інтеркультурними еталонами аналогізації ключових вікових характеристик людини та вікових етапів, як-то: психофізіологічна зрілість / незрілість, досвідченість / недосвідченість, дитинство, молодість / старість, міцний / слабкий, наївний, розумний / нерозумний, молодий / старий, щаслива / нещаслива, здорова / нездорова, бадьора / небадьора старість (в англ. мові).

Отже, ціннісно-образні уявлення про вік людини становлять 8 базових метафоричних моделей [119; 290]:

I. РОСЛИНА → ЛЮДИНА 1) стадія розвитку рослини → стадія розвитку людини, 2) рослини, їх колір, частини, стиглість плоду → стадія розвитку людини. Аналіз дав змогу виявити одну з груп метафор – *колоративну*.

Конкретні періоди життя пов'язані з певними кольоровими асоціаціями. А. Вежицька відзначає, що “кольорові концепти пов'язані з певним елементом людського досвіду, і ці універсальні елементи можна визначити як день і ніч, сонце, вогонь, рослинний світ, небо та землю” [47]. До ФО колоративної групи на позначення віку людини в названих мовах можна віднести такі ФО, де додаткова образана інформація відтворює такі стереотипи “дитина – несамотійна / фізично слабка, “молодий – красивий, здоровий, міцний, щасливий”, “старий – сивий”. При цьому, основою для метафоризації вторинних ознак досліджуваного концепту є символіка кольорів: білий колір – символ святості, божественної енергії, червоний – життєвої сили, енергії, жовтий – символ тепла, радощів і поваги; колір золота і стиглого колоса, через які він уособлює Сонячне світло, золотий – вічності, величі, досконалості, також символізує Сонце і багатство, яке має бути духовним, срібний (сріблястий) – символ місячного сяйва, *Місяць* – амбівалентний символ циклічного оновлення, відродження і смерті (асоціація з нічною темрявою), рожевий – символ дитинства, зелений символізує

природу, плодючість полів, красу, радість, ствердження життя, надію, молодість [427, с. 242; 217]: укр. *спіла ягода* (є червоною), *жовтороте пташеня, як молоко (голуб) білий, дожити до сивої (білої) коси, золота пора, красні (золоті) роки, красна молодість, молоде – золоте, а як ляже спати, так не може встати*, рос. *красные, золотые годы, светлая, серая старость, бледное детство, розовое детство, молодо – зелено (погулять велено), красна девка в хороводе, что маков цвет в огороде*, англ. *salad days, green days, gilded youth, green horn / years, golden time / girl, grey hair, the yellow leaf brings nothing but grief, the older and greyer the beard, the sprightlier old adam appeare, green at heart / in mind*. Експлікація вторинних СКО відбувається за рахунок лексем прямого кольоропозначення, назв тварин, овочів та ягід зеленого та червоного кольорів, рослин жовтого кольору (їх частин) та лексем на позначення стиглості плоду: укр. *зелений, красний, спілий, огірок*, рос. *зелёный, красный, спелый, сок*, англ. *green, salad, onion, ripe*. Так, у трьох досліджуваних лінгвокультурах нестигли плоди зеленого кольору, дитинча тварин з характерними для окремого виду ознаками анатомічної незрілості є символом психофізіологічної незрілості людини. Відповідно, стиглі плоди червоного кольору, дорослі особі тварин символізують психофізичну зрілість, *зелений колір* символізує життя, *жовтий* – тепло, любов: ВЕГЕТАТИВНІ СКО: укр. *зрілість, зрілий / дозрілий вік, з зеленочку, (не) спілий кавун, саме в соку / у (самому) соку, у розквіті віку (років, літ), ярий* “який народжується, виводиться весною; молодий”, *старе луб’я, з пуп’янка* “з раннього дитинства, з колиски” (*пуп’янок* “зародок квітки, листка або пагона рослини; брунька”, *спіла ягода* “дівчина на виданні”, *дівчина, як у лузі калина, дівочий вік, як маків цвіт, дівчина, як квіточка, – з нею рай, а чужої молодиці не займай, дівчина, як березонька, сережками завішана, на розум (не) спілий, красна молодість, красні роки (час), яблуко (яблучко) від яблуні (від яблуньки) недалеко падає (відкотиться); яке коріння, таке й насіння; яка пшениця, така й паляниця; од доброго кореня добрі й окорення;*

яке дерево – такий клин, який батько – такий син, рос. зрелость, зрелый возраст, во цвете (в расцвете) лет / жизни, ярый, віддцвісти, красная молодость, доброе семя, добрый и всход, увядшая молодость, бесплодный возраст, молодая поросль, дети, что цветы: уход любят, 45 – баба ягодка опять, божий одуванчик “тихий, старый человек”, в полном соку, старый пень, дети – цветы жизни, цветущий возраст, розовое детство, зеленая юность, тот куст, да не та ягода, от плохого семени не жди доброго племени, от крапивы крапива и родиться, яблоко от яблони недалеко падает / катится, от осинки не родятся апельсинки, каково дерево, такая и груша, англ. *salad days* “пора юнацької недосвідченості” (вислів У. Шекспіра), *a flower child* “наївна дитина”, *in the flower of one’s age* “молодий”, *green years* “дитинство”, *green old age* “щаслива, бадьора, здорова старість”, *babe in the wood* “недосвідчена людина”, *old bean* “старий” (розм. звертання), *a bud of promise, the fruit of womb* “дитина”, *good sort* “гарний, добрий хлопець”, *sap* “життєва сила”, *the apple does not fall far from the tree, greenhorn, bloom, blooming, mellowness, ripeness* “розквіт фізичної сили”, *ripe old age* “the condition of being very old; used especially to talk about someone who has a long healthy life”. Постає питання про значимість архетипних символів Світового Дерева та Квітки в процесі осмислення людиною часової природи свого існування. На основі наведених прикладів можна виділити декілька знакових символів певних космологічних ідей та символічно-обрядових уявлень, що мають в своїй основі **архетипну рослинну семантику**, суть якої зводиться до таких архаїчних смислів, як життєдайний ріст, сакральна плодюча сила, безпосереднім уособленням яких був символ Дерева та Квітки (як модифікованого дерева) [76]. КВІТКА виступає символом природи і її досконалості, є емблемою колооберту – народження, життя, смерті та відродження, уособлює жіночу красу, невинність, весну, молодість [276]. На переконання О. Добродум, подібне перенесення виявилось дуже вдалим колективним винаходом, оскільки дало можливість не тільки абстрагувати

або знаково-естетично перевтілити (символізувати) реальні об'єкти природи (Сонце, дерево, людину тощо), але й переводити процесуально-часові явища (природні цикли, ріст усього живого, народження і життя людини) у предметно-понятійні способи їх розуміння (такі, наприклад, як Дерево життя тощо) [там само]: укр. *який дуб, такий клин, який батько, такий син, який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина, яке дерево, такі його квіти; які батькі, такі й діти.*

II. ТВАРИНА → ЛЮДИНА: 1) назва тварини → людина, подібна до цієї тварини за порівнюваними інтелектуальними здібностями, характером, особистостями поведінки: ЗООМОРФНІ СКО: укр. *хвостик* “дитина, що бігає за матір'ю хвостиком”, *воркотуха, воркота, щебетун, щебетуха, сокотуха / цокотуха (сокотун* букв. “курка; жінка, яка любить багато говорити”, перен. “дитина, що вчиться / вміє балакати” (*воркотувати* “видавати своєрідні переливчасті звуки (про голубів, горлиць), *цікорун* “дитина, що вміє говорити”, *старий, як ведмідь (собака), старий вовк, (битий) собака* “бувала, загартована життям людина”, *битий (стріляний) засць / горобець*, молодець проти овець, а проти баранця / молодця і сам (як) вівця, *старий віл з борозни не зверне, старого лиса тяжко зловити, старого горобця на полові не обдуриш*, рос. *битая рысь, маститая старость, собачья старость* “завчасна старість”, *щенок, щенячий возраст, старая лиса, за кровь свою – и курица лютый зверь, молодость – пташка, а старость – черепашка, три года – яйцо, тридцать лет – медведь, шестьдесят лет – курица (младенец), и медведь теленком бывает*, англ. *purry* “дурний, самонадіяний підліток”, *rug rat* “спиногряз”, *old stager* “стріляний горобець”, *a bit of fluff* “дівчина, молода жінка” (*fluff* “small, loose pieces of wool or other soft material, or down (=soft new hairs) on a new animal”), *purry / calf love* “дитяча, підліткова закоханість”, *old cock* “старий” (розм. звертання), *clever dog* “розумний, спритний хлопець”, *old duck* “стара жінка”, *old whale, dog's age* “тривалий час”, *polar beaver* (бобер) “людина з сивою

бородою”, *wild child*; ОРНІТОЛОГІЧНІ СКО: укр. *сокіл, орел* “молода людина, здорова, міцного складу”, *жовторотий* (про підлітка), *горобеня жовтодзьобе, курча жовтороте (пухнасте)* “який не має життєвого досвіду; зовсім юний”, *обстріляний птах* “бувала людина”, рос. *из молодых, да ранний: и стар, да петух, и молод, да протух, неоперившийся, желторотый, кукушечка* “молода жінка”, *стреляный (старый) воробей / птица, крылатая* (устар. поэт.), *быстролетная* (устар. поэт.) *юность, необстреляный птенец* “молодий солдат, що ще не бував у бою”, *яйца курицу не учат, молодая лошадь, да норов стар, годы летят*, англ. *spring chicken* “молода людина”, *chicken* “дитина”, *knee-high to a duck* “дуже маленький” (за віком), *weakling* “слабка, хвора дитина”, *old bird* “досвідчена, бувала людина”, *leave (fly) the nest* “ставати дорослим, достатньо самостійним і незалежним аби жити окремо від батьків”, *all legs and wings* “незграбний високий підліток”, *pigeon pair* “хлопчик і дівчинка, близнюки, єдині діти в сім’ї”, *кабы нашего сокола вабило не сманило – сто лет бы на месте сидел, молодость – пташка, а старость – черепашка, старый ворон не каркнет даром: либо было что, либо будет что, птичка-невеличка – всегда молодичка*, англ. *car and feather days* “дні дитинства”, розм. *small fry* (“невеличка пташка / риба”, перен. “малеча”, “дрібнота”, “мелюзга”, “мелкота”), *tiger mother, mutton dressed as lamb* “жінка середнього або старого віку, що молодиться”;

ЕНТОМОЛОГІЧНІ СКО: укр. *без матки і бджілки – пропаці дітки, битий жук, битий жак, як рій без матки, так дитя без мамки*, рос. *клоп*, англ. *knee-high to a grasshopper* “дуже маленький” (за віком), *peptic* “youthful”, relating to the early stages in the life cycle of an organism, esp. the pupal stage of a n insect”, *when bees are old they yield no honey*; ІХТІОЛОГІЧНІ СКО: рос. *голец*, англ. *young spawn*, розм. *small fry* (“невеличка пташка / риба”, перен. “малеча”, “дрібнота”, “мелюзга”, “мелкота”).

Серед лексем з метафоричним значенням нами виявлені такі, що є знаками культури та анімалістичними символами як давніх слов’ян, так і

германців. К. Леві-Стросс зазначав, що відносини між людьми і тваринами постають як *символ відносин людей і їх предків*. Британський соціальний антрополог Р. Фірт зазначає, що надання переваги тваринам пояснюється віруванням, що поведінка тотема дає знати про дії або наміри божеств [192]. Н. Руднікова зауважує, що символіка царства тварин втілює різні імпульси людської психіки. В людській свідомості тварини (зокрема звірі, птахи, комахи, риби) постають символами, на основі яких виникає образне бачення різних аспектів буття, включаючи високі основи самої людини (уявлення про душу людини, що втіленні у вигляді птаха). Дванадцять тварин зодіака являють собою архетипні символи і уособлюють замкнений цикл енергії [193]. При цьому, ціннісна орієнтація символу полягає у виділенні головного, суттєвого, цінного, найбільше необхідного у динамічному та складному житті і задає моделі соціально зумовленої повсякденної поведінки людини. Так, ПТАХ є частиною символізму Світового Дерева, символ Божественного світу, кохання та весни, ПЕРО ПТАХА – символ істини, легкості; СОКІЛ – символ молодця, чоловічої краси, сили, розуму нареченого (солярний символ); ОРЕЛ – символ сонця і світла, відваги, справедливості, чесної боротьби, самовідданості, надзвичайної сили (солярний символ) [440; 158]; ВОРОН – символ мудрості та справедливості; ГОРОБЕЦЬ (рос. воробей) – символ скромної людини з низьким статусом; ЗОЗУЛЯ (рос. кукушка) – символ віщого птаха, самотності, жіночого суму, сирітства, вдівства, жалю, туги, відчаю; ГОЛУБ – символ Святого Духа, щирої усеземної любові, вірності, злагоди й ніжності; ПІВЕНЬ – символ воскресіння, світла, вогню, пробудження природи, родючості, КУРКА – символ сім'ї, добробуту, покірності, весільна символіка; КАЧКА – символ життя, ЯЙЦЕ – солярний символ зародження, знак життя, воскресіння. **ТВАРИНИ–СИМВОЛИ:** ВЕДМІДЬ – символ мудрості (нікого не турбує, якщо не турбувати його), сили, незалежності; КІНЬ – символ енергії, сили, пристрастей, інстинктів, вірності і відданості в праці і щоденних турботах; КОРОВА – символ

продуктивних сил Землі, материнства, добробуту, благополуччя; **ВОВК** – амбівалентний символ жорстокості, підступності, жадібності і ненажерливості (сексуальності) та хоробрості, піклування за родину і пізнання через досвід; **КІТ** – амбівалентний символ добра (добрий дух) та зла (носій злих сил) [246]; **СОБАКА** – амбівалентний символ вірності, захисту і самопожертви та жадібності і підступності; **РИСЬ** – священна тварина слов'ян, символ пильності через гострий зір; **ЧЕРЕПАХА** – символ сили, терпіння, витривалості, довголіття, старечої мудрості, міці та повільності; **РИБА** – символ віри, віровизнання: “Ми, маленькі рибки, слідом за нашим Ісусом Христом у воді (благодаті) народжуємося і, лише перебуваючи в ній, можемо бути неушкоджені” (Тертуліан); грецьке слово “риба” – ἰχθύς – являє собою аббревіатуру початкових букв в наступній фразі: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Ὑἱὸς Σωτὴρ (Ісус Христос Божий Син Спаситель). Християни символічно зображувалися у вигляді рибок [246]; **КИТ** – символ надзвичайної сили природи та інтуїції; **КРИСА** – амбівалентний символ жадібності, хитрості, агресії, руйнування та плодючості, завзяття; **ЛИСИЦЯ** – символ хитрості та спритності [111]; **ЖУК** – символ стража смерті (дзижчанням попереджає про небезпеку) [221, с. 88]; **БАРАН / ВІВЦЯ** – універсальний символ боязкості, сором'язливості, лагідності, нешкідливості, пасивності, терпіння, простоти, податливості, невинності, м'якості, ніжності, любові, жертвності (жертва) у різних міфопоетичних системах [174]; **КОЗА / КОЗЕЛ** – амбівалентний символ хтивості та творчої енергії, мужності (в греко-римській традиції) [221].

Ціннісно-образна складова концепту **ВІК ЛЮДИНИ** отримує додаткове розширення завдяки позитивно та негативно забарвленим характеристикам ((НЕ)ЕСТЕТИЧНІ / (НЕ)ЕТИЧНІ СКО). Аналіз даної групи образних словосполучень дозволяє виділити вторинні СКО віку людини в укр, рос. та англ. мовах, як-то: “добра / погана вдача”, “популярність / непопулярність” (в англ. мові), “красивий / потворний”: укр. *гарна мазана паляниця, а не*

дитина, від гніву старієш, від сміху молодієш, руса коса – дівоча краса, відьма / рос. ведьма “про нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку / ”за народним повір'ям – жінка, яка, знаючись з “нечистою силою”, завдає людям шкоди (*чаклунка* (первинне значення); *гарпія* (про розлючену жінку) “крилата потвора з обличчям жінки, з пазурами на руках і ногах (символ ненажерливості); демон бурі і смерті” (первинне значення), *мегера / фурія* (про розлючену жінку) “кожна з трьох богинь помсти в давньоримській міфології” (первинне значення), *карга* – первинне значення “скоба, яку забивають в колоду” (про стару), (*баба-*) *яга*, англ. *an old cat* “сварлива, зла стара жінка”, ам. англ. *good onion* “гарний, добрий хлопець”, ам. англ. *good egg* “гарний, добрий хлопець”, *wallflower* “дівчина, яку не запрошують на танок”, рос. *гадкий утёнок* “дитина або підліток, що з часом проявляє гідність”; укр. *підтоптаний, порохня сиплеться* “дуже старий, дряхлий”, *немічний старець*, рос. *рваное детство, дряхлая старость, здоровое детство, болезненная старость, ветхость, хилая, молодая, опрятная старость, развалина, руина*, англ. *a happy event* “день народження дитини”, *a golden girl* “дівчина, що має популярність”, *a golden time* “молоді щасливі роки”, *a baby vamp*; укр. *нероба*, рос. *бездельник, повеса*, англ. “*idler (loafer)*”, рос. *бесчеловечная старость, беспутная, порочная, разгульная, удалая, хмельная, аристократическая, молодость, честная старость, сорок лет, а сорому нет, жили, жили, а стыда не нажили, уж сорок лет, как правды нет*, англ. *doll* “дурна приваблива дівчина або жінка”, *high kicker* “легковажна дівчина, що захоплюється розвагами”, “молода обдарована людина”, рос. *папик*, англ. *sugar daddy* (евф.) “заможній чоловік похилого віку, що фінансово утримує молодих жінок в обмін на сексуальні послуги”, *babe of love*.

III. 1. НЕІСТОТИ → ІСТОТИ. Осмислення та порівняння віку людини за: 1. СКО ПЕРШОЕЛЕМЕНТІВ (натурморфні ознаки), зокрема вогню (як одного з основних елементів з чистильними властивостями), води (як

символу життя, здоров'я, очищення й кохання), глини, представлені незначною кількістю метафоричних конструкцій, як-то: укр. *дівочі сльози, як весняний дощ, хороший парубок, хоч води напийся, та й досі не женився, де чоловік старий, а жінка молода, там вогонь і вода, вогонь-дівка / баба, пройти крізь вогонь, воду і мідні труби* “прожити сповнене пригодами життя”, рос. *огонь-девка / баба, кипучая, кипящая, пламенная, искрометная юность, глубокая, бесцветная старость, мать кормит детей, как земля – людей, уплыли годы, что вешние воды*, англ. *hot baby* “дівчина, що захоплюється хлопцями”, *baby shower* “традиційна вечірка для майбутньої матері на честь народження дитини” (у західних культурах), *in the first flush of youth, fountain of youth* (у міфології фонтан, води якого повертали людині молодість). Вербально КМ ВІК ЛЮДИНИ – КОШТОВНА КРАСИВА РІЧ експлікується через ЛЮ, що позначають коштовні (напівкоштовні) метали ЗОЛОТО та СРІБЛО: укр. *дитинство – час золоте, срібне весілля, золоте весілля, золоті роки, золота пора* “найщасливіший час юності, молодості”, рос. *золотая пора, золотая, золоченая молодёжь, золотое детство, золотоголовое детство, блестящая юность, волосы серебрятся, золотой парень, “Баба, бабушка, золотая сударушка!”*, англ. *a golden girl* “дівчина, що має популярність”, *a golden youth, a golden time* “молоді щасливі роки”;

2. Широко та різноманітно в структурі образного шару даного концепту в масиві укр., рос та англ. мов (20%) представлені АРТЕФАКТНІ (РЕЧОВИННІ СКО), зокрема такі, що актуалізують сферу сенсорного відчуття – візуальної, слухової, одоративної, кінестетичної перцепції, зокрема смакового та нюхового відчуття: укр. *лисий, як макогін, колискова дитина, цяцькова дитина, від (із) сповитка (-очка) / у (в) сповитку* “з віку немовляти / немовлям” (сповиток – те, у що загортають немовля, – пелюшки із сповивачем), *крихітка, малеча, дрібнота, жива енциклопедія, бабин смик* “парубок, що одружився зі старою жінкою”, *не першої свіжості, пройти крізь сито і решето, у старого голова, як решето: багато було, та*

висіялося, від горшка два вершка, що молодше, то й солодше, хто має пасіку, той має мід — хто має діти, той має сморід, старого парубка женити, як старе м'ясо варити, з доброго тіста — смачна паляниця, з гарної дівчини гарна молодиця, рос. кроха, мелюзга, мелкота “маленькі діти”, из (с) пелёнок, укр. шпінгалет, рос. шпингалет (жарт. “підліток”), рос. молодость и ременные гужи рвёт, береги платье снову, а здоровье смолоду, парень-рубаша (живет по правде, не зная страха), молодо — жидко, старо — круто, а середовая пора — одним днем стоит, старый хлеб семена переводит, и стар, да петух, и молод, да протух, пузырь, пеленашка, лялька, барабанная шкура “старий вояка”, карга старая, тертый калач, пунс, пышка, бабушка — щиток, кулак — молото, молодость не кошелек: потеряешь — не найдешь, старая закваска, заплесневелая / свежая старость, горькое, холодное, тяжелое детство, горячая юность, англ. to pass the age, the old school tie “старий шкільний приятель” (tie “зв’язок”), gilded youth, old salt “старий морський вовк”, the salt of youth (вислів У. Шекспіра) “молодий, юнацький запал”, a young thong, young thing “юнак; дівчина”, tailor’s dummy (укр. манекен) “молодий чоловік, франт”, raw youth, weaker vessel (жарт.), pepper and salt “темне волосся, що сивіє”, old pie “слухняна дитина”, bread and butter miss “школярка”, rob the cradle “залицятися до жінки значно молодшої за віком”, bit of jam “вродлива дівчина”, old leaven, piece of goods “жінка, дівчина, дитина” (жарт. діал.), from one’s bottle up “з малечих літ”, from the cradle, till the end of the chapter “до кінця життя”, a bit of fluff “дівчина, молода жінка”, cap and feather days “дитячі роки”, swaddling days, old boat, good sport (sort) “гарний, добрий хлопець”, the pinafore stage of existence “перші роки життя, дитинство”, the pinafores “діти” (pinafore “a sleeveless apron-like garment worn over a young girl’s dress, typically having ties or buttons at the back”), a young thong, an old battle-axe, an old man is a bed of bones.

IV. РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ → ЛЮДИНА. Явища релігійно-церковного життя людини як частини духовного і матеріального світу → віки

життя, вікова характеристика людини, її фізичного стану: укр. *божич* “молодість” (Божич (син Бога) – ритуальний персонаж у південних слов’ян, молодий Бог), *молодий та зелений, як гарбуз у спасівку, Адамові діти* “людський рід”, *Мафусаїлів вік* жарт. “глибока старість”, *сивина в бороду, а чорт (біс) у ребро, ангелятко* (зв.), *перцу паску їсть, чого чорт мудрий – бо старий*, рос. *страшна (и стара), как смертній грех, Христова невеста* (про померлу дівчину), *душой молод, ветхий Адам, божья прибыль* “новонароджений”, *духовные дети (чада)* (паства по відношенню до свого духовника), *райское детство, божий одуванчик* “тихий, старий человек”, *век Мафусаила жить, седина в бороду – бес в ребро, бесенок, пострел* (від рос. *стрел* “нечистий”), англ. *answer to a maiden’s prayer* “заздрісний наречений, гарний чоловік”, *child of shame / sin, Abraham’s children, young angel, little / old devil*.

V. НЕЖИВА ПРИРОДА → ЛЮДИНА: 1) погода, атмосферні (небесні) явища → характеристика віку людини; 2) назва природного середовища → назва людини за віком, вік життя людини, його характеристика: 3) пора року, частина дня → вік людини: укр. *на схилі літ, весна життя, на світанку життя, друге / третє / четверте літо* (про дво- / три- / чотирирічну дитину), *молодий місяць яскраво світить*, рос. *на склоне лет, весна жизни* “юність, молодість”, *осень жизни* “старість”, укр. *бабине літо, снігом вибілені коси*, рос. *утро, рассвет жизни, бабье лето, на заре юности, заря (юность), на закате дней / жизни, лучезарное детство* (устар.), *радужное, светлое детство, хмурое детство, грозный возраст, быстротекущая, непогожая, яркая, жаркая, туманная, безоблачная юность, вихрастое, вешнее детство, молоденький умок, что весенний ледок*, англ. *the May of youth, the spring of life, heyday of one’s youth, springtime, a girl of some 20 summers* (літ.), *Indian / St. Martin’s summer, autumn* “старість”, *the twilight of life, the afternoon of life, storm-and-stress* “підлітковий вік”, *natural infancy* “вік до семи років”.

VI. ДІЯ / ПРОЦЕС (у просторі) → ЛЮДИНА. Фізичні характеристики, фізичні процеси людини → характеристика поведінки та вмінь людини певного віку: 1. дія → назва людини певного вікового етапу: укр. *бігунець, бігунчик* “дитина, що вже бігає”, *брикун, брикунець, повзунок, повзунчик, ковзун* “дитя, що вже повзає”, *стрибун, стрибунчик, сміяка, гуляка, гулячок, плакуха, сидун, дибун, дибунча* (бо стає дибки), *ходун, пискля, джигунець, гультвіса, метунець, жевник* “чотирирічні рухливі, кмітливі, самостійні діти”, *жирун* “дитина, що пустує, забавляється”, *підпасик, підпасочок* “п’ятирічна дитина”, *німиць, мовчун, понура* “похмура, мовчазна дитина”, *брехунець, балакучий* “дитина, що добре розмовляє”, *нишклий* “посидюча дитина”, *шибеник* “дитина, що дуже бешкетує”, *стрижак, стригун, стригунець* (про дворічну дитину, бо має обстрижене волосся), *заморух* “худе, хворобливе дитя”, *бабинець* “дитя, народжене від жінки в старому віці”, *голиборода* (жарт. учень старших класів), *головусий* (ірон. учень старших класів), *крутиус, німичний старець, старий, а не росте* (“дурний”), *аїст круг почоту зробив, рос. пострел (постреленок), за парнями побежатъ* ”стати дорослою дівчиною”, *резвая юность, старая перечница, детский лепет, резвая, глухая юность, трясухая, бессильная старость, резвун, покойная старость*; англ. *old fart* “an expulsion of intestinal gas” (often vulgar): a foolish or contemptible person; Middle English *ferten, farten*; Old High German *ferzanto* “break wind”) (OED), англ. *rising twenty, upcoming generatuion, to knock at death’s door*; 2. просторова характеристика → особливості вікових етапів людини: укр. *далеке дитинство, незворотнє старіння, глибока старість*, рос. *годы идут / ползут, далекое, отдаленное, короткое, невозвратное детство, невозвратимая (невозвратная), недолгая юность, мимолетная юность, глубокая, тягучая старость*, англ. *from little up, a lifelong friend* “друг з самого дитинства”. Прислів’я “Молодому – все дороги, старому – одна тропи” можна розглядати як концептуальну метафору ЖИТТЯ – ШЛЯХ.

VII. ІСТОТА (МІФІЧНИЙ / РИТУАЛЬНИЙ / БІБЛІЙНИЙ / ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРСОНАЖ) → НЕІСТОТА (віковий період) / ІСТОТА (особа за віком) → НЕІСТОТА (назва віку життя людини): 1. почуття, відчуття, характеристика поведінки людини та рис характеру – вік життя людини, його характеристика: рос. *счастливый возраст, радостное, щедрое, голодное, смешное, ласковое детство, печальная, унылая, злая, отважная, гордая, тщеславная, бескорыстная, жизнерадостная юность, живая юность, мудрая, умудренная, придирчивая, ревнивая, безжалостная, безотрадная, беспечальная, беспощадная, жестокая, ворчливая, одинокая, сиротливая старость, несмелые годы*; 2. зовнішність людини – вік життя людини, його характеристика: укр. *дід, дідуган, бабуся* (про дитину, яка не має зубів), рос. *нескладная юность, плюгавая старость*; 3. міфологічні, ритуальні персонажі, давні боги / богині → віки життя людини: рос. *ювента, геба* “юність, молодість”; *Ювента* (лат. *Juventa (-as)*) – давньоримська богиня юності, втілення вічної молодості міста Рима, якій кожного року приносили жертву за парубків і сплачували в її касу при настанні повноліття парубка, *Геба* – грецька богиня юності; *сенектута* “старість”, *Сенектута* (лат. *senectus*) – богиня старості, що, за увленням древніх римлян, жила біля дверей підземного царства поряд з іншими духами, пов’язаними зі смертю, укр., рос *божич* “молодість” (молоде Сонце, що народжується на Різдво) – міфичний і ритуальний персонаж у південних слов’ян, англ. *a harpu, juventa*.

VIII. РІД ЗАНЯТЬ → ЛЮДИНА: укр. *і не мірошникує, а голова борошном припала, у молодого лікаря горбатий цвинтар, козак, то дарма, що був злодій, аби тепер козак*; рос. *старый солдат и старатсья рад, доказать гусара, гусарить, боевая, военная, комсомольская, партизанская, революционная, солдатская, трудовая, фронтовая, преступная юность, отец рыбак и дети в воду смотрят*, англ. *rascal* букв. “злодій”, перен. “неслухняна дитина”, *good sport (sort)* “гарний, добрий хлопець”.

Найтипівішим експресивним засобом індивідуалізації образу віку є прийом асоціативного включення його до об'єктів і реалій, що притаманні даній культурі і представлені у свідомості носія мови стереотипізованими образами для порівняння і зіставлення / протиставлення їх. У різних національних мовах – це одиниці вираження різної структурної складності, в основі яких або порівняння, або зіставлення укр. *як молоко білий, як голуб сивий, молодець, як печений горобець, як бобун зелений* “молодий, недосвідчений”, рос. *какое дерево, такая и груша, тот куст, да не та ягода, каков отец, таков и сын, девка в хоровод, что маков цвет в огород, и велик, да дик, и мал, да удал*, англ. *as old as the hills*.

Асоціативна складова цього компонента реконструйована шляхом аналізу фразем та паремій, у результаті якого визначено 4 універсальні тематичні коди стереотипних метафор, на базі яких у кожній мові утворено ці одиниці: природний (складається з 5 груп), біологічний (складається з 4 груп), соціальний (складається з 6 груп), культурно-історичний (складається з 10 груп) (див. таблиці 4, 5, 6, 7).

Таблиця 4

Асоціативні комплекси фразем природної сфери на позначення віку людини в українській, російській та англійській мовах

Природна	Укр.	Рос.	Англ.
Пора року, доби / нежива природа	+	+	+
Фауна	+	+	+
Флора / Колір	+	+	+
Природні явища	+	+	+
Ландшафти	+	+	+

Кількість груп в укр., рос. та англ. мовах співпадає і дорівнює 5.

Таблиця № 5

Асоціативні комплекси фразем біологічної сфери на позначення віку людини в українській, російській та англійській мовах

Біологічна	Укр.	Рос.	Англ.
Стан здоров'я / зовнішність	+	+	+
Частини тіла	+	+	+
Риси характеру / звички	+	+	+
Їжа / напої	+	+	+

Кількість груп в укр., рос. та англ. мовах співпадає і дорівнює 4.

Таблиця № 6

Асоціативні комплекси фразем соціальної сфери на позначення віку людини в українській, російській та англійській мовах

Соціальна	Укр.	Рос.	Англ.
Родина	+	+	+
Освіта	+	+	+
Професійна діяльність	+	+	+
Правова культура суспільства	—	—	+
Гроші	—	+	+
Морально-етичні настанови	+	+	+

Кількість груп в укр. мові дорівнює 4, рос. – 6, англ. – 7.

Асоціативні комплекси фразем культурно-історичної сфери на позначення віку людини в українській, російській та англійській мовах

Культурно-історична	Укр.	Рос.	Англ.
Історичні події	+	—	+
Релігія	+	+	+
Одяг / взуття	+	+	+
Зброя / знаряддя праці	+	+	+
Посуд	+	+	+
Будівля	+	+	+
Літературний / біблійний персонаж	+	+	+
Власні назви	+	+	+
Традиції / розваги / музичні інструменти	+	+	+
Адміністративно- територіальні одиниці	—	+	+

Культурно-історична сфера представлена найбільшою за чисельністю кількістю груп: в укр. та рос. – 9, англ. – 10.

Для опису віку найпоширенішими виявилися метафори, основу яких складають назви елементів флори і фауни, предметів побутових реалій, літературних героїв, біблійних персонажів. Укр., рос. та англ. ФО є засобом номінації специфічних елементів суспільно-історичної практики: укр.

Мафусаїлів, Аредів вік, бальзаківський вік, уже прийшли яничари (як прийдуть діти і пустують), солом'яна вдова, зіграти в дерев'яний бушлат, вдягнути дерев'яного бушлата, кожна Ганна по-своєму гарна, то дарма, що був злодій, аби тепер козак, рос. былъ молодцу не укор, Фетинья стара, да Федоту мила, бабушка Варвара на мир три года серчала, бальзаковский возраст, Марфино лето, Митрофанушка “великовозрастный неуч”, тургеневская девушка (барышня), молодец с воз, а ума с накопильник нет, русы волосы – сто рублей, смелая голова – тысяча, а всему молодцу и цены нет, какова хата, таков и тын, каков отец, таков и сын, от крапивы крапива и родится, дед жил свиньей, а внук поросенком, умыкали савраску годы да овражки, стар батька, да не везти на погост, англ. girl Friday, Balzac-age / woman / Balzac-aged woman, old as Methuselah, old as Adam, sow one's wild oats, Darby and Joan “стари, люблячи один одного чоловік та жінка” (прізвища героїв балади Г. Вудфолла), one's salad days – юність як пора недосвідченості (шекспірівський вислів), a Miss Nancy – зневажл. “дівчисько” про юнака, dumb Dora / dumb Dora brother “дурна дівчина / хлопець”, Jack and Gill “хлопець та дівчина”, John Trot “незграбний хлопець”, young Tartar “важка, капризна дитина”, war baby “дитина, що народилася під час війни” .

4.1.3 Стереотипи ціннісного компонента концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській, російській та англійській мовах. Серед мовних засобів вираження стереотипів поряд із способами номінації, переносними значеннями, значеннями дериватів, семантичної структури складних речень, експериментальних даних і фольклорних текстів Є. Бартмінський, Л. Крисін виокремлюють паремії. Культурно-національна специфіка приказок та прислів'їв реалізується у здатності інтерпретувати їхнє значення у категоріях національної культури (М. Бердяєв, В . Телія) [203], оскільки вони характеризуються образним мотивуванням, що “безпосередньо пов'язане зі світобаченням народу-носія мови” [203, с. 53].

Все, що може бути інтерпретовано у термінах ціннісних настанов визнається релевантним в аспекті національної культури.

Так, культурно специфічними є ідіоми: укр. *народитися в сорочці*, рос. *родиться в рубашке, народиться під щасливою зіркою (зорею), не родись красна, а родись щасна, не родись у платтячку, а родись у щастячку*, рос. *родиться под щасливой звездой, в рубашке / сорочке*, англ. *to be born with a silver spoon in one's mouth*, у змісті яких відображена стереотипна для української, російської та англійської самосвідомі ціннісно-оцінне уявлення: добре народитися щасливою людиною, якій таланить у житті, зокрема, через долю народитись у заможній родині (у свідомості носіїв англійської мови).

Універсальною ознакою укр., рос. та англ. менталітетів є протиставлення молодості та старості на рівні внутрішньої форми прислів'я з оцінним значенням “добрий / поганий”: укр. *від сердитої жінки постарієш, а від доброї помолоднієш, що молодше, то й солодше, а що старе, то тверде*, рос. *смолоду охотою, под старость неволею, молодому – все дороги, старому – одна тропа, молодость – пташкой, старость – черепашкой, юность – на всех парусах, старость – с веслом на челне, молодому ошибка – улыбка, старому – горькая слеза, молодо – зелено, старо – да гнило*, англ. *youth is nimble, age is lame*. Існує ряд паремій з позитивним оцінним значенням старості внаслідок асоціації “старість – досвід”: укр. *старий говорить, говорить, той на правду виходить, усякому на старість розуму прибавиться, чоловік що день, то мудрохень, не сивий мудрий, а старий, не учися розуму до старості, але до смерті*, рос. *старость опытом богата, молод – на битву / службу, стар – на совет, старую лисицу не травят молодыми собаками, мал да глуп – больше бьют, стар да умен – два угодьа в нем*, англ. *a fool at forty is a fool foreve, the older the fiddle, the sweeter the tune, praise the ripe field, not the green corn*. Паремії наступного типу не містять чіткої оцінки, але побудовані на ситуативному протиставленні сила – мудрість: укр. *якби молодість знала, а старість*

могла, краща б доля була, шукай правди у старих, а сили у молодих, ліпша старого рада, як молодого робота, старе скаже на глум, а ти бери на ум, старий, а як скаже, так прикаже, то й молодий не справиться, рос. *молодой работает – старый ум дает, молодость плечами покрепче, а старость – головою, молодой работает, старый – ум дает, у молодых – дерзанье*, англ. *an old wise man's shadow is better than a young buzzard's sword, the older, the wiser, the man of wisdom is a man of years*.

Окрему групу паремій в укр. та рос. мові складають такі, в яких стереотипні характеристики старості приписуються молодості і навпаки для підсилення оцінної ознаки характеристик вікових періодів: укр. *дарма що малий, а й старого навчить, молоде орля та вище старого літає, старий парубок* “немолодий парубок, який ніколи не був одружений”, *парубоцтво* “літні чоловіки” (жарт.), рос. *и молод, да хил, и стар, да дюж, и стар, да семью кормит, и молод, да по миру ходит, и стар, да удал – за двоих стал, иной седой стоит кудрявчика, мал – да умен, стар – да глуп, и сед, да ума нет, и молод, да дела вершит*, англ. *an old head on young shoulders*.

До основних негативних та позитивних стереотипів за даними фразеологічного та пареміологічного фондів досліджуваних мов ми можемо віднести такі, що є універсальними для трьох лінгвокультур: стереотипні опозиції: “старі – досвідчені, добрі порадики / недосвідчені, дурні”; “старі – фізично слабкі / міцні”, “молоді – активні, міцні, але недосвідчені / і розумні”: укр. *старий та дурний, молодий кінь – до Бога, старий – до гною, які літа – такий розум!, як голова сивіє, то чоловік мудріє, молодець – не згіри старої баби, усякому на старість розуму прибавиться, молода була – дурна була, постарішала – подурнішала, скрипливе дерево два віки живе, скрипуче колесо довше ходить, молодий і молода — ні кава, ні вода*, рос. *старые дураки глупе молодых, молодого – в битву, старого – в совет, молодой – на службу, старий – на совет, стар годами, да молод умён, стар да умён – два угодыя в нём, стар дуб, да корень свеж, у старого козла крепки*

рога, молодость и ременные гужи рвёт, стар – на совет, молодь – на брань, молодой работает, старый ум даёт, что старый, что малый, бывает и на старуху проруха, парень – рубаха живет по правде, не зная страха, англ. *the older and greyer the beard, the sprightlier old adam appeared*; “стари – уперті”: укр. *пізно старого kota гонки вчити*, рос. *стар да упрям, ни людям, ни нам, старого не учат, мертвого не лечат, старо – упрямо, несдружливо, молодо – гуливо, незаботливо*, англ. *you cannot teach old dogs new tricks*.

Аналіз укр., рос. та англ. ФО свідчить про такі ціннісні орієнтири для представників різних вікових етапів:

1. Освіта та виховання: укр. *від п'ятирічної дитини до дорослої людини один крок, а від народженого до п'ятирічного – величезна відстань, гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі, чоловік розуму вчиться цілий вік, учись – на старість буде як знахідка, чого змолоду навчишся, в старості як знайдеш, учись змолоду – пригодиться на старість!*, *розумний батько сина опитати не соромиться, вік живи – вік учись, не той батько, що породив, а той, що до ума довів*, рос. *будь не только сыном своего отца, но и своего народа, хто вчиться змолоду, не зазнає на старість голоду, книга для дітей, що волога для полів, ледача та дитина, котрої батько не вчив, дитину серцем люби, та в руках держи, який талан матці, такий і дитяці*, рос. *смолоду – прорешка, под старость – дыра, родители трудолюбивы – и дети не ленивы, век живи – век учись, кто учится смолоду, не знает на старости голоду, дитячко что тесто: как замесил, так и выросло, смолоду прореха, под старость дыра, береги одежду снова, а разум – смолода, щеголял смолоду, а под старость умирает с голоду, щеня лает, у старых псов слыша, доброе семя, добрый и всход, у доброго батюшки добры и детки, сын отца умнее – радость, брат брата умнее – зависть*, англ. *the tree is bent, the tree is inclined* “характер людини складається в дитинстві”, *knowledge in youth is wisdom in age*.

2. Добрі розумові здібності, винахідливість, дотепність, працездатність, досвід, вдача: укр. *від гніву старієш, від сміху молодієш, молодь багата мудрістю батьків, із сумної двки не буде весела жінка, у парубка одна гадка, а у дівчини десять, хто змолоду працює, той на все годиться, дарма, що малий, а й старого навчить! де старий спотикнеться, там нехай молодий добре напнеться!, маленький, та сміливенький, хоч мале, та завзяте, мале курча, та вже летюче, (здається й) мала пташка, та кігті гострі (має), виріс, а ума не виніс, борода по коліна, а розуму як у дитини, шовкова борідка, та розуму рідко, борода до пояса, а розуму ні волоса, молодий гуляка – старий жебрака, рос. умную голову почитают смолоду, бороду вырастил, а ум выпустил, борода длинна, да не к уму она, борода уму не замена, борода велика, а ума ни на лыко, жизнь измеряется не годами, а трудами, всякому молодцу ремесло к лицу, седина в бороду, ум в голову, мал, да умен, молод телом, да старенок делом, англ. *have an old head on young shoulders, the old man's sayings are seldom untrue, if you wish good advice consult an old man. A lazy youth, a lousy age, an idle youth, a needy age, diligent youth makes easy age, a young idler, an old beggar.**

3. Повага до старших (батьків, членів родини), слухняність (у дітей), наслідування поколінь: укр. *молоденький умок старим розумом кріпиться, годуй діда на печі, бо й сам будеш там, добрі діти доброго слова послухають, а лихі й дрючка не бояться, які мамо й татко, таке й дитячко, добрі діти на ноги поставлять, а лихі і з ніг зваллять, добрі діти – будинку вінець, а лихі – кінець, шануй старих – молоді тебе пошанують, поважай старого, тобі теж бути старим, слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш, рос. дети родителям не судьи, девичье смирение дороже ожерелья, почитай старших – сам будешь стар, старих почитай, младых поучай, без старых не прожить, покорному дитяти все кстати, послушному сыну родительский наказ не ломит спину, родителей*

чти – не собьешься с истинного пути, англ. *children should be seen and not heard*, *old pie* розм. “слухняна дитина”.

4. Здоров'я (добрий фізичний, емоційний стан), здоровий та активний спосіб життя: укр. без діла людина старішає, здоров'я мати – вік біди не знати, бережи і шануй честь змолоду, а здоров'я – під старість, бережи одежу знову, а здоров'я змолоду, до старості баба на базар ходила, а здоров'я так і не купила, старий не той, хто багато літ має, а хто здоров'я шукає, хоч мале, та вузлувате, є ще порох у порохівницях, рос. ни жаль молодца ни бита, ни ранена, жаль молодца похмельного, из молодых, да ранний: петухом кричит, сам стар, а душа молода, и велик, да дик, и мал, да удал, береги платье снову, а здоровье смолоду, и стар, да петух, и молод, да протух, дедушка сед, а смерти на него нет, кто в 20 лет не здоров, в 30 не умен, а в 40 не богат, тому век таким не бывають, стара мельница, а не бездельница, англ. *a sound mind in a sound body, be as tough as old boots*.

5. Дотримання моральних та релігійних норм: укр. дівчина, як квіточка, – з нею рай, а чужої молодиці не займай, болять старі кості за гріхи молодості, розпутне життя в молодості приносить приносить хворобу на старості, бережи плаття знову, а честь змолоду, гріхи молодості, шукай правди у старих, а сили у молодих, хто змолоду балує, той під старість старцює, дерево стало кривим, коли був молодим, рос. грехи молодости, праздная молодость – беспутная старость, в чём молод похвалишься, в том стар покаешься, береги платье снову, а честь смолоду, грех не смерть, когда придёт смерть, и чёрт под старость в монахи пошёл, молодец красив, да на душу крив.

6. Родина, діти, кохання: укр. багато дітей у сім'ї – Божя благодать, рано вставши, молодо ожинившись і рано посіявши, не будеш каятися, біда з такими парубками: ще не підріс свині під хвіст, вже біжить за дівками, ще книжки в сумці, а вже хлопці на думці, ліпше весь вік діувати, як з нелюбим проживати, аби дружинка, дасть Бог і буде дитинка, жінку бери не на рік, а

на вік, красить дівку не вінець, а молодець, жене дівка молодці, а сама до нього тулиться, горе старому в домі самому, чужі діти нікому не потрібні, а крім батька-матері, дитя хоч криво, та батькові, матері мило, людям як болото, а матері, як золото, дитина без матері – що стіл без скатертини, молодим потрібен власний дім, тримайся того порога, перед котрим зістарився, молодих подушка помирить, рос. есть старый (отец) – убил бы его, нет старого – купил бы его, дети, что цветы: уход любят, с детьми дом – садом, без детей – могила, малы детушки, что часты звёздочки: и светят и радуют в темну ноченьку, у кого детки, у того и ягодки, мужик без бабы пуце малых деток сирота, молодость без любви, как утро без солнца, свое дитя и горбато, да мило, птица рада весне, а дитя – матери, жизнь родителей – в детях, двойне – и счастье вдвое, густая каша детей не разгонит, англ. every mother thinks her own gosling a swan, better be an old man's darling, than a young man's slave, puppy (calf) love.

М. Стельмахович зауважує, що функції сім'ї надзвичайно благородні й різноманітні; це відтворення, продовження роду людського, виховання дітей, організація домашнього господарства, споживання та побуту, забезпечення і передача новим поколінням духовних і матеріальних цінностей і життєвого досвіду, трудових умінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя [184, с. 3].

Досвід етносу збережений і відтворений у живому мовленні у вигляді усталених словесних формул, ідіом, зворотів, образів фольклору, символів тощо, збережених для програмування і пояснення життєвих ситуацій, зокрема таких, що пов'язані з віком: “погано старому чоловікові мати молоду дружину, а молодій жінці старого чоловіка”: укр. *“Оддай же мене, моя мамо, та не за старого, оддай мене, моє серце, та за молодого”* (Т. Шевченко), *старому женитися і ніч коротка, старого любить, тільки дні губить, у старого жінка молода – велика біда, рос. у старого мужа молодая жена – чужая корысть, бывает и у девки муж умирает, старого любит – только*

дни губить, у старого жена молода – беда не мала, англ. *child wife, rob the cradle*; “виховувати дітей важка та відповідальна справа”: укр. *малі діти – мале лихо (малий клопіт), від малих дітей голова болить, а від великих – серце, рос. маленькие детки – маленькие бедки, а вырастут велики – большие будут, малые дети тяжелы на коленях, а большие – на сердце, малые дети заснутъ не дают, большие вырастут – сама не спишь, без детей горе, а с детьми вдвое, детей учитъ не лясы точить, it takes a village to raise a child*; “легше виховувати дітей заможній людині”: укр. *багатому й чорт діти (дітей) колише, а бідний і няньки не знайде (а в бідного й няньки нема), рос. богатому и черт ребѣнка качает*; “старі люди потребують спокою, ведуть пасивний спосіб життя”: укр. *сонце заходить – старим радість, рос. молодому жениться рано, а старому поздно, ребѣнку дорог пряник, старцу – покой, юн – с игрушками (пирушками), а стар – с подушками, молод бывал – на крыльях летал, стар стал – на печи сижу, не к лицу бабке девичьи пляски, “досягати успіху треба у молоді роки”: укр. *нагинай гілляку, доки молода, треба змолоду кості гризти, аби на старість м’ясо їсти, старі крутяться, а молоді учаться, рос. плясать смолоду учись – под старость не научишься, ломы дерево – пока молодо, англ. work while you have youth and strength, what youth is used to, age remembers*.*

Ряд ФО демонструють стереотип щодо визначення переваги людей похилого віку над молодими за ознакою “досвід”: рос. *родилось чадушко, старше бабушки (умничают), молод ещѣ стариков учитъ*.

Аналіз змісту приказок та прислів’їв розкриває специфічні ознаки ментальності народу й особливості його світобачення. Це реалізується за рахунок образного переосмислення компонентів ФО, що реалізується в процесі трансформації первісних уявлень у стереотипні оцінні судження: укр. *старий віл борозди не псує, рос. старый волк знает толк, англ. devil knows many things because he is old*. Наведені приклади побудовані за такою схемою (див. рис. 4):

Рис. 4 Утворення прислів'їв та приказок

Такі речення утворені на основі метафоризації універсального поняття (наприклад, “старість”) унаслідок трансформації первісних уявлень “старість досвідчена” в ціннісно-оцінне “стара людини багато знає і вміє”, “стара людина може так застосувати свої знання на практиці, що ніколи не зробить помилки” і ціннісно-образне судження, що містить додаткову інформацію, зокрема культурологічну та образну.

Концептуальний процес трансформації первісного уявлення про вік людини в ціннісно-оцінне уявлення реалізується шляхом стереотипізації, що детермінована натурморфною архетипною метафорою і метафоричною моделлю ДІЯ → ВІК ЛЮДИНИ: укр.: *старого горобця на голові не зловиш*, рос. *старого дятла на гнезде не поймаешь*, англ. м. *old fox understands a trap* (див. рис. 5).

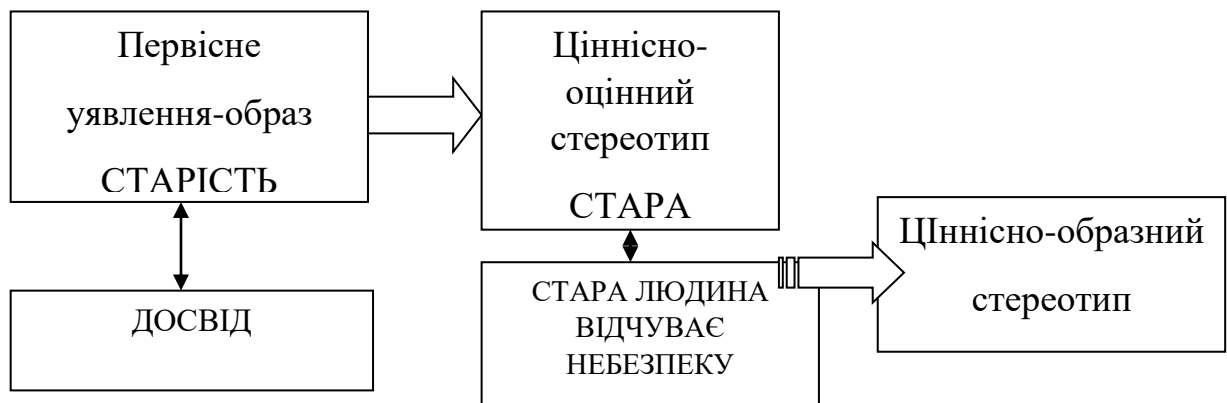

Рис. 5 Утворення прислів'їв та приказок

В укр., рос. та англ. мовах визначені такі позитивні, негативні та нейтральні вікові стереотипи. **ПОЗИТИВНІ ВІКОВІ СТЕРЕОТИПИ: “діти – радість, щастя, кохання, багатство, веселе гомінке життя”**: укр. *хата з дітьми – базар, без дітей – кладовище*, рос. *с прибылью “вагітна жінка”, дети – цветы жизни*, англ. *he that has no children, knows not what is love, happy is he that is happy in his children, kids are a lot of fun*; **“літні люди – розумні, мудрі, досвідчені”**: укр. *інший молод роками, а старий ділами, старого лиса не виманиш з лісу, вибирай жінку оком старця, а коня оком молодця*, рос. *старую кукушку на ястреба не променять, старого воробья на мякине не проведешь, старый волк знает толк*, англ. *the older – the wiser, the essence of age is intellect, there is many a good tune played on an old fiddle*; **“літні люди – віддані, люблячі”**: укр. *баба діду рада, для онука дідусь – розум, а бабуся – душа, за молодим жити весело, а за старим – затишно*, рос. *“Баба, бабушка, золотая сударушка! Бога молишь, хлебом кормишь, дом бережешь, добро стережешь!*,” *Была б моя бабуся – никого не боюсь, бабушка – щиток, кулак – молоток*”, у кого есть дед, у того и обед, стар пес, да верно служит, англ. *nobody loves like an old man, it’s better to be an old man’s sweetheart than a young man’s slave*; **“літні люди – терплячі”**: укр. *сів старий, зажурився, а далі встав, підголився*, англ. *only an old man has patience enough to plant a tree*; **“літні люди – веселі, молоді душею”**: укр. *старі кості захотіли в гості*, рос. *и на старости – не без радости, стар да весел, молод да угрюм, сам стар, а душа молода, голова седая, да душа молодая*, англ. *old boy / girl*; **“молоді – енергійні, веселі, активні, здатні йти на ризик”**: укр. *молоде пиво шумить, вибирай старого лікаря, а молодого адвоката, молода кров кипить, молоде пиво шумить, молодого кров гріє*, рос. *молод бывал – на крыльях летал, молодо – зелено, погулять велено, молод мед, так и сон неймет, пока молод, пока и весел, где песни, там молодость*, англ. *young blood, a brash young fellow, youth must be served*; **“молоді мають надію на майбутнє”**: укр. *надії і мрії люблять молодих*, англ. *a young man*

looks into the future as an old man into the past, youth lives on hope, old age on remembrance, youth is easily deceived because it's quick to hope; “МОЛОДІСТЬ – БЛАГОРОДНА, МОЛОДІ, НЕПОРОЧНІ”: укр. *молодецьке серце не ухильно, молодий літами – гарний і справами*, рос. *молодо – зелено, да молододу честно, молодое серце всегда ближе к правде*, англ. *young saint, babe unborn, age is honorable and youth is noble*; “МОЛОДІ – НЕПРИМХЛИВІ”: укр. *молодому крїпитися – надалі згодиться*, рос. *пока молод – нипочем холод*, англ. *youth doesn't mind where it sets its foot*; “МОЛОДІ МАЮТЬ ДОБРІ РОЗУМОВІ ЗДІБНОСТІ, ПОТЯГ ДО ЗНАНЬ”: укр. *старі крутяться, а молоді учаться*, рос. *мал да не глуп, молод, да старые книги читал, молод годами, да стар умом, молодой да ранний*, англ. *learning acquired in youth is an inscription on the stone*; НЕЙТРАЛЬНІ ВІКОВІ СТЕРЕОТИПИ: “ЖІНКАМ ВЛАСТИВЕ ПРИХОВУВАТИ ВЛАСНИЙ ВІК”: рос. англ. *women only keep quiet about their age, a woman is as old as she looks, a woman over 30 who will tell her exact age, will tell anything, the longest five years in a woman's life is between twenty- nine and thirty, that woman is young that does not look a day older than she says she is*; НЕГАТИВНІ ВІКОВІ СТЕРЕОТИПИ: “ДІТИ – ТЯГАР”: укр. *тоді мама біду знає, коли малу дитину має, до зубів наїсися, а до дітей наспися, дітей годувати, свій вік коротати, горе з дітьми, горе й без дітей, хто дітей не має, той горя не знає, є у мене діти, та де їх подіти, малі діти не дають спати, а великі дихати, мала дитина – мала болячка*, рос. *малое дитя спать не даёт, а при большом и сама не уснёшь, малые дети тяжелы на коленях, а большие – на сердце, маленькие детки – маленькие бедки, без детей горе, а с детьми вдвое, без детей тоскливо, с детьми хлопотно*, англ. *little children – little sorrows, big children – big sorrows, he that has children, all his morsels are not his own*; “СТАРІСТЬ – НЕЩАСТЯ, ЗЛО”: укр. *молодий може вмерти, старий мусить, старість іде і хвороби веде*, рос. *старость – не (в) радость, седина напала – счастье пропало, старость с добром не приходит, от старости зелье – могила*, англ. *old age has its trials, old age is no fun, getting old is no picnic, age breeds aches,*

old age is a heavy burden, old age is a disease that you die from, where old age is evil, youth can learn no good; “стари – дурні; фізично слабкі; працювати не здатні: для суспільства не корисні”: укр. *бачить кіт сало, та сили мало, старі, старі! сидіти б вам на печі, та жувати калачі, старому піч, як малому колиска, молода була – дурна була, стара стала – дурніша стала, з нього (неї) вже пісок (порохня) сиплється, своє вже відспівав,* рос. *старуха – бабушка повируха: из старого ума выжила, нового не прижила, старого учитъ – что мертвого лечитъ, молодых потешитъ – старых перевешать, от старых дураков молодым житья нет, чужой век живешь, пора бы и честь знать, старые много знают, да слушают их плохо,* англ. *age and wedlock bring a man to his nightcap, there is no fool like an old fool, an old man is a bed of bones, when bees are old they yield no honey;* “літні люди (зокрема чоловіки) – порочні, розпусні, нестримані у своїх бажаннях”: укр. *старий кіт, а масло любить, волос сивіє, а голова шаліє, чоловік старіє, а чортяка під бік, і в старій печі дідько топить,* рос. *и старая кобыла до соли лакома, седина в бороду – бес в ребро, стар кот, а масло любит, волосом сед, а совести нет, сам на ладан дышит, а туда же;* англ. *there's no sinner like a hoary sinner, a grey beard, but a lusty heart, young saint, old devil, be old enough to be one's mother / father;* “стари – інтравертні, спрямовані на минуле”: укр. *старий про старе й думає, згадала стара, як молодою була,* рос. *вспоминала бабушка девич вечер да и заплакала, молодые живут мечтами, а старые воспоминаниями,* англ. *youth lives on hope, old age on remembrance, a young man looks into the future as an old man into the past, an old fog(e)y;* “старим властиве згасання інтелектуальних здібностей, дурість, забудькуватість”: укр. *старе, як мале, старе стало й ума не стало, чоловік на віку два рази дурень: як малий і як старий,* рос. *старого учитъ – только портитъ, стар, что мал, молодость не без глупости, старость не без дурости, старый разум проживаем, нового не наживаем, ум бороды не ждет,* англ. *there's no fool like an old fool, young people do not know what age is, old people forget what*

youth was, senior moment; “стари – скупі”: англ. *the older the goose, the harder to pluck, children cry for nuts and apples, old men – for gold and silver; “стари – збіднілі”*: рос. *какие у бабушки денежки – разве всё копеечки, бабушка старенька, а денег у нее маленько, дедушка старенек – немного у него денег, при старости бедность хуже всего, сдружилась старость с убожеством; “стари – балакучі”*(зокрема літні жінки): укр. *баб’ячої брехні не об’їдеш на свині, старому брехати – не ціпом махати*, англ. *an old wives tale*. Приказки та прислів’я цієї групи містять **гендерний аспект**. Так, балакучість є стереотипною поведінкою як всіх літніх людей (англ. *talking is a disease of age*), так і жінок зокрема: рос. *богатому красть, а старому лгать, бабушкины сказки*, англ. *old wives’ tales*. Гендерний аспект містять ФО та паремії, що демонструють стереотип “літні жінки (чоловіки) – сварливі, жінки – плаксиві”: укр. *вітер пошумить, та й утомиться; стара баба як розходиться, то не скоро стане, бабині сльози чим більше спиняй, тим більше вони ллються, всі дівчата – голуб’ята, а де ж ті чортові баби беруться, не клади старому пальця в рот*, рос. *старая баба расходится – не скоро уймешь, старая перечница, бабушка Варвара на мир три года серчала, с тем и умерла, что мир не узнала*, англ. *old cat, old battle-axe*, “літні люди (зокрема жінки) – непривабливі”: укр. *як сорок літ стане – жінка в’яне, як була я молода, то була в мене врода, а тепер на виду і в дзеркалі не знайду, на свіжий цвіток і бджола сідає, а зів’ялий обминає, краса до вінця (до пори, до часу), а розум до кінця, у кого чорний вусок, тому риби шматок; в кого сива борода, тому й юшки шкода*, рос. *сорок лет – бабий век, страшна (и стара), как смертный грех*, англ. *old trout, the hell of a woman is old age, men age like wine, women age like milk, a man is as old as he feels, and a woman is as old as she looks, age before beauty; “молоді – недосвідчені, незрілі, наївні”*: укр. *наївний юнок піддається спокусі, у молодого лікаря горбатий цвинтар*, рос. *парень хорош, а работы ни на грош, парень не промах – мечтает о хоромах, первый парень на деревне, а в деревне один дом, молодо – зелено*,

незрел виноград – невкусен, а молодий человек неукусен, молоко на губах не обсохло, молодой ум, что молодая брага, англ. *young and green, still a greenhorn, the milk hasn't dried on one's lips, he's still wet behind the ears, babes in the wood, youth is easily deceived because it's quick to hope, wet behind the ears*; “молоді – нахабні, розпещені, вибагливі”: укр. *молода, як горіх, так і проситься на гріх, молоде – золоте, а як ляже спати, так не може встати, не всі люди однакові: той любить дівчиці, той молодичці, а той паляниці*, рос. *парень молод, а не люб ему холод*, англ. *a young Tartar, don't teach your granny to suck eggs*; “молодим властивий мінливий характер”: укр. *хлоп'яча любов, як вода в решеті*, рос. *молод місяц – не на всю ночь светит, девичьи думы изменчивы, малый просит, а вырастет – бросит, коротка, что девичья память*; “молоді – бідні”: укр. *хлопець хороший, та без грошей*, рос. *молодой конь, а с ним без хлеба будешь, молод, да по миру ходит, стар, да семью кормит, молод знал голод, отъелся – позабыл, еще молоденок: доживешь до денег.*

4.2 Стереотипізація архетипних бінарних понять *Верх / Низ; Ліво / Право* в етимологічному шарі концепту ВІК ЛЮДИНИ

Константи обертання землі (руху сонця по небосхилу), руху небесних світил, тимчасових природних циклів, фізичні константи людського тіла постають в якості універсальної першооснови для моделювання людиною світу у її свідомості і призвели до виникнення універсального для всіх людських культур протиставлення ВЕРХ / НИЗ, ЛІВО / ПРАВО з різноманітними змістовними інтерпретаціями (релігійними, соціальними, політичними, моральними і, зокрема антропологічними) [103].

Будь-яке існування, зокрема існування людини, можливе лише в формах певної просторової і часової конкретності, зокрема укр. *період часу*, рос. *период времени*, англ. *period of time, year of time* демонструють

осмислення часового поняття і форму його вираження через матеріальне поняття “форма, місткість + вміст” [236, с. 258].

Просторовий архетип ВЕРХ / НИЗ; ПРАВО / ЛІВО є антропоморфним і визначається біологічними причинами: будовою тіла людини. По-перше, у верхній частині тіла розташовані найважливіші органи: голова та серце, що є поясненням синонімічності в рос. мові понять “человек” та “лицо”. Разом із тим, людина є прямоходячою.

Вертикальність тіла людини визначає орієнтаційні метафори з точки зору опозиції ВИСОКИЙ / НИЗЬКИЙ. Даний архетип пов'язаний з іншими архетипами. Так, до фізичних та просторових архетипів можна віднести архетип ПРАВО / ЛІВО, що також є результатом біологічних особливостей людини: права рука (зазвичай) є сильною, ліва – слабкою. Відповідно, високому / правому відповідає Світло, Рай, Душа, Вічність, Життя, Щастя, Право, Чоловік, Центр, Великий, Сухий, Чистота; низькому / лівому – Темрява, Ад, Ліво, Жінка, Тіло, Перехідний, Нещастя, Погано, Мокрий, Маленьке, Бруд (Х. Кафтанджиєв). Отже, зазначені просторові архетипи корелюють з такими опозиціями: ДОБРИЙ / ПОГАНИЙ, ЧОЛОВІК / ЖІНКА, НЕБО / АД, ДУША / ТІЛО, ВІЧНИЙ / ПЕРЕХІДНИЙ, БОЖЕСТВЕННИЙ / ЛЮДСЬКИЙ, ЖИТТЯ / СМЕРТЬ, ЩАСТЯ / НЕЩАСТЯ.

Перетворення часових понять в одиниці виміру простору виявлені в укр., рос. та англ. ЛО та ФО зі значенням “вік людини”. Встановлено, що локальні, горизонтальні та вертикальні форми просторового вираження віку людини є універсальними для укр., рос. та англ. мов. При цьому найчіткіше в укр., рос. та англ. мовах відтворене вертикальне просторове вираження віку із напрямом верх / низ. Доволі симптоматично, що рух спрямований вгору символізує процес зростання, дорослішання, вниз – процес старіння та факт смерті: укр. *виросток, впадати у дитинство, сходити зі світу, лягати в яму, на крайньому порозі життя, глибока старість, молодість пне до зорі, а*

старість гне до землі, рос. подросток, в свет вступать, перешагнуть за 50, выходит из пелёнок, согбенный возраст, входит в разум, под стол пешком ходит, глубокая старость, от колыбели до могилы, англ. be far in years, to get on (along), up in years, under age, over age, totter on the brink of the grave; укр. похилий вік, збавляти віку, дивитися в могилу, на краю прірви стояти, держатися на волосині, стояти однією ногою в могилі, піти до Бога, рос. преклонный, согбенный возраст, впадать в детство, стоят одной ногой в могиле, англ. in the declension of years, the decline of life, declining years, to go down the years, decline into the vale of years, on the downgrade, to go downhill, be bent with years.

Горизонтальне просторове уявлення про вік реалізується у семантиці ФО на позначення процесу старіння та факту смерті. У ряді ФО вік людини переосмислений як рух за прямою лінією. Даний феномен базується на асоціації довгого життя людини з довгим шляхом: укр. *від п'ятирічної дитини до дорослої людини один крок, а від народженого до п'ятирічного – величезна відстань* (народна мудрість), *з літ іти, вже більше минулого, ніж майбутнього, плин / течія життя, життєвий шлях, доходжалий, доходжалість, бути на божій дорозі, переступити на той світ, піти під білу березу, не на ярмарок, а з ярмарку їхати, був кінь, та з'їздився, доконала гнідка дорога нелегка, вступити у вік, роки підходять, рос. годы летят, отправиться в последний путь, годы идут, ход / течение жизни, жизненный путь, беспутная юность, лежат на смертном одре, англ. life course, journey's end, dead-end kid "a youth with no future" (usually a male), be no longer a child, far gone, verge of life (verge – "край дороги"), he has gone forty* (див. додаток 2, рис. 6, 7, 8).

Висновки до розділу 4

Виходячи з того, що значення слова є формою вираження свідомості, у роботі виконано аналіз лексикографічних тлумачень ядерних лексем *вік*,

возраст, age у трьох мовах, в результаті якого виявлено чотири універсальні ЛСГ: 1. Вік людини; 2. Вік тварини; 3. Вік рослини; 4. Вік матеріального предмета.

Ціннісно-поняттєві уявлення про вік людини носіїв трьох мов сформовані на основі 19 інтегральних сем: 1) ‘кількість’, 2) ‘рік’, 3) ‘тривалість’, 4) ‘життя’, 5) ‘період’, 6) ‘ступінь’, 7) ‘ріст’, 8) ‘розвиток’, 9) ‘розум’, 10) ‘зрілість’, 11) ‘духовність’, 12) ‘право’, 13) ‘відповідальність’, 14) ‘циклічність’, 15) ‘динамічність’, 16) ‘локалізація’, 17) ‘послідовність’, 18) ‘покоління’, 19) ‘старість’. На базі цих сем сформувалися 8 спільних типів стереотипно-концептуальних ознак (далі – СКО): 1 – кількісно-часові: укр. *трьох*, рос. *годовалый*, англ. *thirty-something*; 2 – просторові: укр. *вік знижений / підвищений*, рос. *средовик*, англ. *median age*; 3 – процесуальні: укр. *активний вік*, рос. *возраст становления*, англ. *rising twenty*; 4 – предметні: укр. *на літах / порі*, рос. *в / на возрасте*, англ. *be in teens, the under-5s*; 5 – психо- / анатомо-фізіологічні: укр. *вік життєздатності*, рос. *ментальный возраст*, англ. *fertile age*; 6 – соціально-правові: укр. *правоздатність*, рос. *гражданское совершеннолетие*, англ. *legal (drinking) age*; 7 – соціокультурні: укр. *пан(-і), панночка*, рос. *молодой человек*, англ. *master, sir, madam, miss*; 8 – гендерні: укр. *відмолодити / віддіти*, рос. *юноши (парни) / девушки*, англ. *boy- / girl- / man- / womanhood*; укр. *немовля, дитина*, рос. *младенец, ребёнок*, англ. *baby, child*; та 1 відмінна – психофізіологічного типу врівноваженості / неврівноваженості – в англ. мові (*poise* “емоційна врівноваженість”).

Виявлено 16 типів концептуальних зв’язків віку людини з іншими сферами в межах концептосфери ЛЮДИНА, з яких універсальними є: зовнішність; будова тіла; стать; вдача; спосіб життя; розумові здібності; поведінка; сімейний стан; статеві стосунки; ступінь навчання; рід занять; родинні зв’язки; відмінними є: в українській мові: нещастя, вбивство, весілля, життя / смерть; в англійській: соціальний статус. Серед лексем з

метафоричним значенням виявлено такі, що є універсальними та національно-культурними кодами культури: символіка кольорів: *білий* (універсальний символ старості, етноспецифічний символ незрілості (в слов'янській культурі)); *червоний* (універсальний символ життєвої сили), *жовтий*, *золотий* (універсальні солярні символи, *жовтий* – недосвідченості (в слов'янській культурі; в'янення, смерті – в англійській), *золотий* – досконалості, молодості / старості; *срібний* (сріблястий) (символ циклічного оновлення, старості (в слов'янській культурі); *рожевий* (універсальний символ дитинства, зокрема вікового періоду у житті особи жіночої статі); *зелений* (універсальний символ природи, плодючості, ствердження життя, молодості; аніمالістична символіка: ПТАХИ-СИМВОЛИ: універсальні: ворон, горобець, голуб, курка, півень; специфічні для слов'янської культури: сокіл, орел; ТВАРИНИ-СИМВОЛИ: універсальні: кінь, кіт, собака, корова / теля, вовк, крися, ведмідь, черепаха, рись, баран, вівця, етноспецифічний: символ в англійській культурі тощо; універсальна флористична символіка: РОСЛИНИ-СИМВОЛИ: дерево, квітка, плод, сем'я, ягода; універсальна нумерологічна символіка: числа 3, 4, 10, 20.

При вивченні концептуально-семантичних розбіжностей виявлено лексеми-вербалізатори концепту ВІК ЛЮДИНИ, що актуалізують гендерну ознаку віку: 1) дитячого: укр. *хлопчик* / *дівчинка*, рос. *мальчик* / *девочка*, англ. *boy* / *girl*; 2) підліткового та молодого: укр. *парубок* / *дівчина*, *отрок* / *отроковиця*, *парубота* / *дівота*, рос. *юноша*, *парень* / *девушка*, *дивчина*, *отрок* / *отроковица*, *юноши (парни)* / *девушки*, англ. *boyhood* / *girlhood* “the period / the years of being a boy / girl”, *age of consent* (шлюбний вік у жінок); 3) зрілого: укр. *чоловік* / *жінка*, рос. *мужчина* / *женщина*, англ. *man* / *woman*, *manhood* / *womanhood* “state or period of being an adult male / female”); 4) старечого: укр. *старий* / *стара*, рос. *старик* / *старуха*, англ. *an old man* / *woman*, *anility* (про старечий вік у жінок); укр. *відмолодикувати* (про чоловіків) “прожити молоді роки”, *віддівувати* (про жінок), *побабчитися*

“стати старою”, рос. *отцветать, увядать* (про жінок). Укр. *немовля, дитина, маля*, рос. *младенец, ребёнок*, англ. *baby, child*, ам. *kid(-dy), kiddie* “малюк незалежно від статі” демонструють стійкий соціальний стереотип трьох культур про дитину у ранньому дитинстві як безстатеву істоту.

Ціннісно-образні уявлення про вік людини становлять 8 базових метафоричних моделей (А. Баранов, Ю. Кравцова, О. Поліщук, Д. Шмельов та ін.), де цариною мети ВІК ЛЮДИНИ є: РОСЛИНА (укр. *спіла ягода*, рос. *старый гриб / пенёк*, англ. *the fruit of womb*); ТВАРИНА (укр. *старий вовк*, рос. *орел*, англ. *polar beaver*); НЕІСТОТА (*бабин смик*, рос. жарт. *шпингалет*, англ. *the pinafores*); РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ (укр. *Аред*, рос. *Христова невеста*, англ. *answer to a maiden's prayer*); НЕЖИВА ПРИРОДА (укр. *снігом вибілені коси*, рос. *бабье лето*, англ. *the twilight of life*); ДІЯ / ПРОЦЕС (укр. *непосидько, ходульчик*, рос. *резвун, за парнями побежатъ*, англ. *advancing / declining years*); РІД ЗАНЯТЬ (укр. *козак*, рос. *доказать гусара*, англ. *good sport*), а також модель ІСТОТА → НЕІСТОТА (віковий період) / ІСТОТА (особа за віком) (укр. рос. *божич, сенектута*, англ. *a harpy, dame*).

Асоціативна складова цього компонента реконструйована шляхом аналізу фразем та паремій, у результаті якого визначено 4 універсальні тематичні коди стереотипних метафор, на базі яких у кожній мові утворено ці одиниці: (5 груп: пора року, доби / нежива природа, фауна, флора / колір рослини (плоду), природні явища, ландшафти), біологічний (4: стан здоров'я, зовнішність, частини тіла, риси характеру (звички), продукти харчування), соціальний (6: родина, освіта, професійна діяльність, правова культура суспільства, гроші, морально-етичні настанови), культурно-історичний (10: історичні події, релігія, одяг / взуття, зброя / знаряддя праці, посуд, будівля, літературний, біблійний персонаж, власні назви, розваги / музичні інструменти, адміністративно-територіальні одиниці).

Ціннісно-оцінні уявлення носіїв трьох мов про вік людини становлять 6 стійких універсальних аксіологічних домінант: освіта та виховання;

наслідування поколінь; добрі розумові здібності / вдача; слухняність у дітей; здоров'я; наявність дітей; 7 специфічних для слов'янської культури: повага до старших (укр. *слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш*, рос. *почитай старших – сам будеш стар*); здоровий та активний спосіб життя протягом усіх вікових періодів (укр. *старий, старий, але ярий*, рос. *ни жаль молодца ни бита, ни ранена, жаль молодца похмельного*); дотримання моральних та релігійних норм протягом усього життя (укр. *бережи плаття знову, а честь змолоду*, рос. *в чём молод похвалишься, в том стар покаешься*); наявність родини, власного будинку у молодого подружжя; кохання (укр. *молодим потрібен власний дім*, рос. *мужик без бабы пуще малых деток сирота*); 1 етноспецифічна, характерна для свідомості носіїв російської мови: смиренність у молодих жінок (рос. *девичье смирение дороже ожерелья*).

Також *установлено*: 1) універсальний ціннісний орієнтир: “досягати успіху треба у молоді роки”; 2) специфічні ціннісні орієнтири – для слов'янської культури: “легше виховувати дітей заможній людині”, “погано старому чоловікові мати молоду дружину (або взагалі одружуватись), а молодій жінці старого чоловіка”, “старі люди потребують спокою, ведуть пасивний спосіб життя”; 3) універсальні **позитивні** стереотипи: “діти – радість, щастя, кохання, багатство, веселе гомінке життя”, “молоді – енергійні, веселі, активні, здатні йти на ризик”, “молоді – активні, міцні, але недосвідчені / і розумні”, “молодість – благородна, молоді – непорочні”, “молоді мають надію на майбутнє”, “молоді – непримхливі”, “молоді мають добрі розумові здібності, потяг до знань”, “старість – досвід”, “літні люди – віддані, люблячі / терплячі”, “літні люди – веселі, молоді душею”; **нейтральні**: “жінкам властиве приховувати власний вік”; **негативні**: “діти – тягар”, “молоді – недосвідчені, незрілі, наївні”, “виховувати дітей важка та відповідальна справа”, “старі – уперті”, “старість – нещастя, зло, хвороба, незахищеність, смерть”, “старі – дурні, жадібні, фізично слабкі,

непривабливі, працювати не здатні, для суспільства не корисні”, “літні люди – порочні, розпусні”, “старим властиве згасання інтелектуальних здібностей, дурість, забудькуватість”, “літні жінки – балакучі”, “літні жінки – сварливі та плаксиві”, “літні жінки – непривабливі”; 4) негативні стереотипи слов’янської культури: “старі – інтравертні, спрямовані на минуле”; 5) негативні стереотипи російської та англійської культур: “молоді – нахабні, розпещені, вибагливі”; 6) етноспецифічні негативні стереотипи російської культури: “молоді / старі – збіднілі”, “молодим властивий мінливий характер”.

Стереотипні опозиції мають теж як закономірності, так і відмінності у трьох культурах: “молодість (сила) – старість (мудрість)”; “старі – досвідчені, добрі порадики / недосвідчені, дурні”; “старі – фізично слабкі / міцні”; “старість (досвід) – молодість (відсутність досвіду)”; “маленькі діти (малий клопіт) – дорослі діти (великий клопіт)”.

Трьом мовам властивою є просторова метафорика часової впорядкованості, виявлена у лексичних та фразеологічних одиницях із семантикою “вік людини”. Фізичні константи людського тіла (його будова, вертикальність) постають у свідомості як універсальна першооснова для моделювання людиною світу і зумовлюють виникнення універсальних для трьох культур архетипних бінарних опозицій Верх / Низ, Ліво / Право з антропологічними змістовими інтерпретаціями (І. Беженар, О. Тищенко). Встановлено локальні, горизонтальні та вертикальні СКО просторового вираження віку. При цьому, спільними СКО є: 1) рух угору як символ процесу зростання, дорослішання; 2) уздовж / униз як символ старіння, неминучої смерті (укр. *молодість пне до зорі, старість гне до землі*, рос. *молодому – все дороги, старому – одна тропка*, англ. *upcoming generation, bent with years*); відмінною СКО є рух уздовж, що символізує безперспективність у подальшому житті осіб, переважно чоловічої статі,

дитячого / молодого віку в свідомості носіїв англійської мови (англ. *a dead-end kid*).

ВИСНОВКИ

Теоретичне підґрунтя роботи складає комплекс праць з *теорії архетипів та стереотипів* (В. Агеєва, М. Алефіренко, С. Аверінцев, Є. Бартмінський, Л. Белєхова, А. Большакова, О. Вілінбахова, М. Еліаде, О. Іванова, С. Кримський, Е. Мелетинський, Ю. Степанов, О. Шутова, К. Юнг); *питання концептуалізації світу*, відображеної у мові, що теоретично обґрунтовані у працях М. Алефіренка, Ю. Караулова, О. Кубрякової, Д. Лихачова, А. Приходька, З. Попової, Й. Стерніна, В. Телії, Р. Фрумкіної, В. Крофта, Е. Рош, Е. Сміт та ін; *питання вираження оцінки в мові* (Н. Арутюнова, С. Воркачов, Т. Космеда, В. Телія та ін.); з *лінгвокультурології* (А. Вежбицька С. Воркачов, М. Красавський, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов та ін.) з акцентом на розмежуванні поняттєвої, образної та ціннісної інформації у структурі концепту (М. Алефіренко, В. Карасик, Г. Слишкін, Ю. Степанов); з *теорії концептуальної метафори* (А. Баранов, Ю. Кравцова, Дж. Лакофф, М. Джонсон та ін.); *питання структур людської свідомості, мислення та пізнання* (А. Баранов, В. Бехтерєв, М. Болдирєв, А. Вежбицька, Л. Виготський, В. Красних, О. Леонтєв, І. Павлов, І. Сеченов, Р.В. Фрумкіна, Р. Джекендофф, Р. Лангакер, Л. Талмі, Ч. Філмор).

Основними концептуальними засадами дисертації є такі положення: 1) архетипи є константами колективного несвідомого, що складають основу формування загальнолюдських культурно значущих понять; 2) концепт є ментальною структурою, у змісті якої актуалізовано первинне (архетипне) уявлення – аксіологічна домінанта, що сприяла формуванню інваріантного узагальненого образу, стимулювала появу, трансформувались у базові елементи етномовної свідомості, відображені у ціннісно-поняттєвих, ціннісно-образних та ціннісно-оцінних стереотипах.

Безумовним імперативом У сучасній когнітивній лінгвістиці залишається інтерес до організації такого ментального утворення у

свідомості індивіда, як концепт, зокрема лінгвокультурний. Основоположними у дослідженні є сучасні концепції когнітивної лінгвістики щодо дослідження змісту концептів через семантику мовних знаків, які його об'єктивують.

У результаті застосування розробленої комплексної методики реконструкції архетипного і стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов встановлено наявність спільних і відмінних концептуальних уявлень про вікові періоди та статуси, що сформувалось у різних етносів в умовах відповідних географічних та історично-суспільних обставин.

У діахронічному аспекті на матеріалі соціологічних досліджень вікової періодизації різних часів з'ясовано, що поняття вікових особливостей та вікових меж рухливі, мають конкретно-історичний характер і не збігаються у різних соціально-економічних умовах розвитку особистості. В силу змін соціально-економічних умов життя з'являються нові автономні віки життя у періодизації (дитинство, вік немовляти) та вікові поняття (“молоді дорослі”, “підліток”), а також зміни в змісті понять окремих вікових етапів, як-то: період зрілості, що перетворюється з заключного етапу життя на найтриваліший і достатньо активний репродуктивний період, період старості, що в сучасних західних культурах починає характеризуватися позитивно на противагу ранішнім тенденціям “ейджизму”, як “третій вік” – вік продовження активного суспільного життя (в західних культурах). В рос. культурі цей період позначається поняттям “злое начало”, яке демонструє соціальний стереотип – перевагу суспільної значущості особистості порівняно з біологічним життям людини.

Стереотипізація вікових особливостей демонструє збереження універсальних аксіологічних орієнтирів як наслідок трансформації архетипних уявлень. Процес формування усвідомлення людиною власного віку ґрунтується на синкретизмі архетипів ЧАС та ПРОСТІР (РУХ), явищах

анімізму та антропоморфізму, які є основоположними для утворення данного концепту. Стереотипно-концептуальні ознаки ціннісно-поняттєвої, ціннісно-образної, ціннісно-оцінної складових концепту базуються на таких еталонних параметрах: вік людини – часовий / просторовий / психо-/ анатомо-фізіологічний / соціально-правовий орієнтир; об'єкт почуття (естетичні та етичні СКО віку людини) / відчуття (СКО візуальної, кінестетичної, смакової перцепції); об'єкт пізнання / думки (артефактні СКО). Виділені концептуальні ознаки, зокрема процесуальні, психо- / анатомо- фізіологічні та соціально-правові, представлені бінарними опозиціями, що відтворює бінарну природу архетипу і людського мислення загалом.

Застосування компонентного аналізу сприяло встановленню таких універсальних стереотипів вікових періодів у свідомості носіїв української, російської та англійської, як наївність, недосвідченість, безпосередність, правова та психофізіологічна незрілість, відсутність знань та вмінь у дитячому та підлітковому віці; здоров'є, сила, бодьорість, легковажність, недосвідченість в молодості; повнота фізичного та розумового розвитку у зрілому віці; послаблення життєвих сил та розумових здібностей в старості.

Концептосфера ВІК ЛЮДИНИ виявляється багат шаровою сферою, яка репрезентована різними структурами, що містять в своїй семантиці вказівку на інші суміжні поняття та ситуації: зовнішність, стать, розумові здібності, риси характеру, поведінка, спосіб життя, досвід, сімейний стан, сексуально-шлюбні та позашлюбні міжстатеві стосунки, ступінь навчання, рід занять, соціальний статус, титул (в англ. мові), родинні зв'язки. Зокрема, при вивченні мовно-концептуальних вікових розбіжностей особливу увагу привертає поняття гендерної оцінки.

Серед лексем-номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ в українській та російській мовах представлені 7 одиниць на позначення дитячого віку, у змісті яких все ще актуалізована сема “рід занять” і збережена як релікт зниклого локального архетипу НОМО SOVETICUS у пострадянських

культурах, що зафіксована тільки у 3 лексемах-номінаціях віку в англійській мові.

В англійській медичній термінології зафіксовано 4 безеквівалентні терміни для позначення морфологічного віку, що свідчить про більшу значущість вікових фізіологічних змін протягом формування організму у свідомості носіїв англійської мови. Для української та російської наукової термінології характерною є більш розгалужена психолого-педагогічна класифікація віку. Різниця в показниках календарного віку є незначною і не потребує акцентуації, окрім віку повноліття, що сягає в слов'янських культурах 18 років, в англійській – 21.

Основними носіями інформації про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов є символи, декодуючи які, можливим виявилось реконструювати ключові архетипи. Символьну основу номінацій віку людини становлять тварин (тотемів), природних явищ, стихій, ландшафтів, дорогоцінних / напівдорогоцінних металів, фізичних процесів або станів людини / тварини, елементи їжі, питва, одягу, сільськогосподарського знаряддя, зброї; кольорова (білий, чорний, червоний, жовтий, золотий, зелений, срібний, сірий, рожевий) і нумерологічна символіка (числа 3, 4, 10, 20), релікти слов'янських язичницьких вірувань (Бог Род, Коляда, Ярило, Богині Рожаниці, Жива, Мара), міфологічні (Еон, Евум, Кронос / Хронос, Фурія, Мегера, Гарпія, Ювента, Геба, Сенектута, Мокош, Трійця, бик (віл)), християнські образи (Божич, птах, Христос, Трійця) та мотиви (прядіння на веретені, створення Всесвіту).

Стереотипно-концептуальні ознаки ціннісно-поняттєвої, ціннісно-образної та ціннісно-оцінної складових концепту як результату трансформації архетипних уявлень характеризуються образним переосмисленням, основу якого складає натурморфна архетипна метафора. Фітоморфні та зооморфні (зокрема орнітологічні, іхтіологічні, ентомологічні) СКО є значущими для семантичної реконструкції концепту ВІК ЛЮДИНИ і

складають основу 30 % номінацій віку людини у зіставлюваних мовах. Ці ознаки визначено як такі, що належать до архетипу ТВАРИНИ та ДЕРЕВА ЖИТТЯ (КВІТКИ).

Також реконструйовано інші ключові архетипи: фізичні (Світло / Темрява, Кольоровий / Білий), просторові (Верх / Низ, Право / Ліво, Центр / Периферія), біологічні (Молодий / Старий, Здоровий / Хворий, Сильний / Слабкий), психологічні (Чесний / Злодій), соціальні (Багатий / Бідний), культурні (Рай / Ад), гендерно обумовлені та соціально-категоріальні (Чоловік / Жінка, Батьки / Діти, Старший / Молодший (у віковому значенні), Життя / Смерть), часові (Літо / Зима, День / Ніч); архетип Дитини, архетип Молодого / Старого, Мудрого Старого / Старої. Характеристика дитини як одного з архетипів етнічної культури українців, росіян та англійців демонструє, що вона забезпечує інтегруючу функцію міжпоколінних зв'язків.

Пов'язані з концептом ВІК ЛЮДИНИ архетипні образи ДИТИНИ, ЧОЛОВІКА / ЖІНКИ, МУДРОГО СТАРОГО-СТАРОЇ, БАТЬКА-МАТИ і стереотипи (старої діви, нероби, людини похилого віку як безстатевої істоти, дитини до 3 років як безстатевої істоти, вікових норм поведінки людини, непривабливості людей (зокрема жінок) похилого та старечого віку, с. старих людей як “жертв” суспільства) утворюють особливу концептосферу в кожній з трьох мов.

Типові ментальні та культурні архетипно-символьні образи та нейтральні, позитивні й негативні стереотипи / стереотипні опозиції знаходять своє відображення у фразеологічній і пареміологічній системах трьох мов, утворюючи ціннісно-оцінний компонент концепту ВІК ЛЮДИНИ: стійкі вербалізовані ролі, норми, цінності, що закріплені у суспільстві за особами жіночої та чоловічої статі різних вікових груп і відображені в різних образних ситуативних інтерпретаціях, зумовлених середовищем проживання та особливостями історичного розвитку носіїв української, російської й англійської мов.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у можливості проведення вільного асоціативного експерименту з носіями трьох досліджуваних мов із метою виявлення соціально-психологічних (індивідуальних) уявлень про ключові вікові періоди їхнього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С. Порядок космоса и порядок истории // Поэтика ранневизантийской литературы. СПб.: Азбука-Классика, 2004. С. 89–114.
2. Агеева В. А. Стереотипная символика огня и ее отражение в инвариантных лексемах английского и украинского языков. *Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии*: сб. статей / отв. ред. М. А. Васинович. М.: Изд-во “Международный центр науки и образования”, 2014. № 1 (20). С. 149–155.
3. Агеева В. О. Архетип та його витлумачення від К. Г. Юнга – психоаналітика до лінгвокогнітивної сучасності. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2013. Вип. 11. С. 18–26.
4. Алефиренко Н. Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта. *Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2004. №2. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/human/2004/02/alefirenko.pdf> (дата звернення: 15.11.2018)
5. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. М.: Наука, 2005. 256 с.
6. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. Волгоград: Перемена, 1999. 274 с.
7. Алефиренко Н. Ф. Фразеологические логоэпистемы: Архетипы и символы. *Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки*. 2014, № 13. С. 7–13.
8. Аманбаева Г. Ю. О метадискрипциях термина “концепт”. *Язык. Этнос. Картина мира*: сборник научных трудов / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово, Комплекс “Графика”, 2003. С. 23–28.
9. Андреева И. В. Педагогика и психология. СПб.: Издательский дом “Нева”, 2004. 256 с.

10. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. Т. 1. 348 с.
11. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. М.: Наука, 1991. 180 с.
12. Арутюнов С. А. Силуэты этничности на цивилизационном фоне. М.: ИНФРА-М, 2012. 416 с. (Научная мысль).
13. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Яновская. М.: Индрик, 1997. С. 51–62.
14. Арутюнова Н. Д. От редактора. Понятие судьбы в контексте разных культур. М.: Наука, 1994. 128 с.
15. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: “Языки русской культуры”, 1999. 896 с.
16. Архетип самость – возможность жить из центра себя. URL: <https://www.b17.ru/article/47011/> (дата звернения: 15.06.2018)
17. Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при старом порядке. Екатеринбург. Изд-во Урал. ун-та, 1999. С. 26–43.
18. Арьес Ф. Возрасты жизни. URL: <http://ec-dejavu.ru/Age.htm/> (дата звернения: 4.09.2018)
19. Аскин Я.Ф. Проблема времени: ее философское истолкование. М.: Мысль, 1966. 200 с.
20. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность: от теории словесности к структуре текста*: Антология. М.: Academia, 1997. С. 267–269.
21. Афанасьев А. Н. Мифы древних славян. М.: РИПОЛ, 2014. URL: <http://fictionbook.ru/static/trials/08/88/30/08883040.a4.pdf>. (дата звернения: 14.11.2018)
22. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с

мифическими сказаниями других родственных народов. В 3 т. М.: Современный писатель, 1995. 416 с.

23. Баранов А. Н. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика). *Вопросы языкознания*. № 3. 1989. С. 74–89.

24. Барляева Е. А. Архетип “Дерево” в картине мира современного человека (на материале английского языка) URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/arhetip-derevo-v-kartine-mira-sovremennogo-cheloveka-na-materiale-angliyskogo-yazyuka> (дата звернення: 19.10.2018)

25. Бартминьський Е. Етноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. *Славяноведение*. 1997. № 1. С. 12–24.

26. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики. К.: Вид. дім “Академія”, 2004. 344 с.

27. Башкеева В. В. Возрастные парадигмы в русском художественном мышлении первой трети XIX века. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. М.: Издательство “Индрик”, 1999. С. 387–394.

28. Белая Е. Н. Лингвокультурологический аспект интерпретации языковых репрезентаций базовых эмоций человека. URL: <http://study-english.info/article086.php> (дата звернення: 21.10.2018)

29. Бердяев Н. А. Смысл истории. М.: Мысль, 1990.

30. Бехтерев В. М. Избранные работы по социальной психологии. М.: Наука, 1994. 400 с. (Памятники психологической мысли). URL: http://elib.gnpbu.ru/text/behterev_izbrannye-sotsyalnoy-psihologii_1994/go,4;fs,1/ (дата звернення: 15.01.2018).

31. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): монографія. Херсон: Атлант, 2002. 148 с.

32. Белехова Л. І. Архетип, архетипний смисл, архетипний браз у лінгвокогнітивному висвітлені (на матеріалі віршованих текстів

американської поезії). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. Мовознавство. 2015. № 3. С. 6–16

33. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 2001. С. 25–36.

34. Болдырев Р.В. Чому це так зветься? (про походження і значення слів літо, дощ). URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine16-7.pdf> (дата звернення: 04.02.2019)

35. Болтарович Є. Традиції сімейного виховання. *Народна творчість та етнографія*. 1993. № 2. С. 16–11.

36. Большакова А. Ю. Архетип – концепт – культура. *Вопросы философии*. М.: Наука; Российская академия наук. 2010. № 12. С. 48–56.

37. Большакова А. Ю. Архетип в теоретической мысли XX века. *Теоретико-литературные итоги XX века*. М., 2003. Т. 2. Художественный текст и контекст культуры. С. 284-319.

38. Большакова А. Ю. Гендер и архетип: “Первозданная Женщина” в современном мире. *Общественные науки и современность*. 2010. № 2. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2011/11/28/1270196672/ONS_N2.-Vol%27schakova.pdf (дата звернення: 10.02.2019)

39. Большакова А.Ю. Теория архетипа и концептология. URL: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/109.html&j_id=9 (дата звернення: 16.10.2019)

40. Бороздина Л. В., Молчанова О. Н. Самооценка в возрасте второй зрелости. *Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология*. 1997. № 1. С. 27–43.

41. Бриняк О. Рослинна символіка христинної поезії українців. *Народознавчі зошити*. 2015. № 3 (123). С. 632–638.

42. Брутян Г. А. Языковая картина мира и ее роль в познании // *Методологические проблемы анализа языка*: [сб. науч. тр. / отв. ред. Г. А. Брутян]. Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1976. С. 57–64.
43. Будур Н. Викинги. Пираты севера. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 319 с.
44. Булатов М. А. Категории философии и категории культуры. Киев: Наукова думка, 1983. 343 с.
45. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование. Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2001. 281 с.
46. Вашкевич В. Наука як динамічна система знань: монографія. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2014. 252 с.
47. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. 283 с.
48. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: [пер. с англ.]. М.: Языки русской культуры, 1999. 780 с.
49. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996. 416 с.
50. Веселова Р. И. Воля. *Антология концептов*: Т. 3 / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Волгоград: Парадигма, 2006. С. 67–84.
51. Виноградов В. В. Из истории слова “личность” в русском языке до XIX века. *История слов*. М.: Толк, 1994. 1138 с.
52. Вікові стереотипи як різновид соціальних стереотипів. URL: <http://psiukrearth.ru/psihologichne-manipuljuvannja/5588-vikovi-stereotipi-jak-riznovid-socialnih.html> (дата звернення: 08.07. 2018)
53. Вилинбахова Е. Стереотип в лингвистике: объект или инструмент исследования? // *Проблемы языка*: сб. науч. статей: материалы Первой конференции-школы “Проблемы языка: взгляд молодых ученых”, 20–22 сентября 2012 г. М.: ИЯз РАН. С. 19–28

54. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 335 с.
55. Возрастные стереотипы женщин. URL: http://www.ksu.ru/fil/knl/win/kn1_28.Htm www.durov.com/study/referat-278. Doc (дата звернення: 29.05. 2018)
56. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 664 с.
57. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М.: Наука, 1985. 228 с.
58. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
59. Воропай О. Звичаї українського народу. К.: Школа, 2006. 384 с.
60. Выготский Л. С. Искусство и психоанализ // Психология художественного творчества. Сост. Сельченко К. М.: Прогресс, 1997. 297 с.
61. Гак В. Г. Пространство времени. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. М.: Издательство “Индрик”, 1997. 352 с.
62. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. М.: Международные отношения, 1977. 264 с.
63. Галушко К. Ю. Час історичний // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 487.
64. Гальперин И.Р. Относительно употребления терминов “значение”, “смысл”, “содержание” в лингвистических работах. *Филологические науки*. № 51. 1982, С. 34–43.
65. Гидденс Э. Социология М.: Едиториал УРСС, 1999. 704 с.
66. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1989. 252 с.

67. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. К.: Київський університет, 2002. 293 с.
68. Григорів Н. М. Зв'язок між когнітивними поняттями прототип, концепт, стереотип. URL: <http://intkonf.org/grigoriv-nm-zvyazok-mizh-kognitivnimi-ponyattyami-prototip-kontsept-stereotip/> (дата звернення: 20.05. 2018)
69. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. М. : Прогресс, 2001. 397 с.
70. Гура В. В. Концепт архетипа как культурологического понятия. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kontsept-arhetipa-kak-kulturologicheskoe-ponyatie> (дата звернення: 10.05. 2018)
71. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1972. С. 5–138.
72. Гуреев В. А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания. *Вопросы языкознания*. 2004. № 2. С. 57– 67.
73. Демьянков В. З. “Концепт” в философии языка и в когнитивной лингвистике. *Концептуальный анализ языка: современные направления исследования*: сб. науч. тр. М.; Калуга: ИП Кошелев А. Б., Изд-во “Эйдос”, 2007. С. 26–33.
74. Дженкова Е. А., Дженкова С. В. Этимологический анализ имени концепта как один из методов лингвокультурологического исследования. *Антропологическая лингвистика: изучение культурных концептов и гендер*. Вып. 1. Сб. науч. тр. / под. ред. проф. Н. А. Красавського, проф. В. П. Московина. Волоград: “Колледж”, 2003. С. 48–53.
75. Дитина як архетип етнічної культури українців URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5028.html> (дата звернення: 18.09. 2018)
76. Добродум О. В. Світове Дерево як культурний символ єдності в різноманітті. URL:

<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Culturology/uvuk/WorldTree.html> (дата звернення: 13.08. 2018)

77. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності). *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 170–181.

78. Жаборюк Е. А. К проблеме взаимоотношения языка и мышления (некоторые аспекты). *Язык и культура*. 2-я междунар. конф. Тезисы. Ч. 1. Киев: Изд-во Киевского ун-та, 1993. С. 24–25.

79. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный поход // Типы знаний и проблема их классификации. М.–Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. ун-та, 2008. С. 64–71.

80. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703с.

81. Жертвоприношение: Ритуал в культуре и искусстве от древности до наших дней / науч. ред. Л. И. Акимова, А. Г. Кифишин. М.: Языки русской культуры, 2000. 536 с.

82. Живіцька І. Концепт “Beauty / Краса” в пареміологічному уявленні (на матеріалі англійських та українських прислів’їв). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету*: зб. наук. праць. Вип. 9. Ч. 2 / редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін. Кривий Ріг, 2013. С. 50–58.

83. Звездова Г. В. Русская именная темпоральность в историческом и функциональном аспектах. Воронеж: Издательство: Воронежский университет, 1996. 144 с.

84. Зеленько А. С. Ізоморфізм, когнітивна лінгвістика, синергетика (Про необхідність використання поняття категорії концепту, моделі світу, фрейму). *Культура народів Причорномор'я*: науч. журн. 2008. № 142. Т. 1. С. 283–289.

85. Иванов В. В. Верх и низ // Мифы народов мира. 1980. Т. 1. С. 233–234.
86. Иванова М. Г. Культурные архетипы как объект историко-философского анализа: дисс. ...канд. философ. наук: 09.00.03. М., 2017. 197 с.
87. Иванова М. Г. Национальные архетипы России. *Евразийский Союз: во-просы международных отношений*. 2016. № 2 (16). С. 83–95.
88. Иванова М. Г. Социально-философский анализ национальных архетипов России. *Философская мысль*. 2017. №10 (22). С. 9–17.
89. Иващенко В. Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору: научное издание. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 54–61.
90. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків. Клуб сімейного дозвілля. 2016. 221 с.
91. Калита Инна (Усти над Лабой) Феноменология архетипичного. URL:https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/125514/2_Novaja_Rusistika_5-2012-2_6.pdf (дата звернення: 12.06. 2018)
92. Калюжная И. А. Концепт “детство” в немецкой и русской лингвокультурах: дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.19. Волгоград, 2007. 229 с.
93. Карасик В. И. Архетипические концепты в общении. *Прямая и непрямая коммуникация*: сб. науч. статей. Саратов: Изд-во ГосУнЦ “Колледж”, 2003. С. 43.
94. Карасик В. И. Концепты в функции философских основоположений. *Язык. Этнос. Картина мира*: сборник научных трудов / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово: Комплекс “Графика”. 185 с.
95. Карасик В. И. Определение и типология концептов. *Этнокультурная концептология*: межвуз. сб. науч. тр. Вып. 1. Волгоград : Элиста, 2006. С. 14–20.

96. Карасик В. И., Прохвачева О. Г. Иная ментальность. М.: Гнозис, 2005. 352 с.
97. Карасик В. И. Концепт как категория лингвокультурологии. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия "Филологические науки"*. №1, 2002. С. 14–23.
98. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 264 с.
99. Карпенко М. А. Энциклопедические словари разных типов как лингвокультурологический источник. *Язык и культура. 3-я междунар. конф. Доклады и тезисы докладов*. К.: 1994. С. 48–58.
100. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 325 с.
101. Кассирер Э. Философия символических форм: в 3 т. / пер. с нем. Э. Кассирер. М.; СПб.: Унив. кн., 2002. Т. 1-3. 272 с.
102. Категории пространства и времени в социально-гуманитарном познании. URL: <http://www.kimkarus.ru/all-articles/57-philosophy/189-2012-05-16-15-12-17> (дата звернення: 10.06. 2018)
103. Кафтанджиев Х. Мифологические архетипы в коммуникации. Х.: Изд-во "Гуманитарный центр", 2016. 268 с.
104. Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу. *Вопросы языкознания*. 1994. № 5. С. 126–138.
105. Колесникова Л. Л. Міфологічні витоки символічної одиниці "Дерево". *Лінгвістика: зб. наук. пр. Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ : Альма-Матер, 2010. № 3 (21). С. 228–232.
106. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. М. : Едиториал УРСС, 2005. 128 с.
107. Компанцева Л. Ф. Концепт и концептуальный анализ. Аналитическая палитра (сосоставительный анализ славянских (рус. и укр.) и

теорій і положень філософської школи Бернарда Лоренгана). Наукові записки Луган. Нац. пед. ун-ту: зб. наук. пр. *Концептологія: Світ – мова – особистість*: зб. наук. пр. Вип. 6. Луганськ: Альма – матер, 2005. С. 68–97.

108. Кон И. С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. 255 с.

109. Кон И. Возрастной символизм и образ детства. URL: http://www/gumer/info/bibliotek_buks/psihol/I_Kons_ps/13/php (дата звернення: 09.04.2018)

110. Кон И. С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива). М.: Наука, 1988. 272 с.

111. Кононенко А. А. Энциклопедия славянской культуры, письменности и мифологии. URL: <https://history.wikireading.ru/406141> (дата звернення: 2.01.2019)

112. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 248 с.

113. Коринфский А. Народная Русь . М.: Белый город, 2007. 592

114. Королёва Гуля Феномен возраста: веб-сайт. URL: www.krugosvet.ru/articles/119/1011927/1011927/ (дата звернення: 20.10.2018)

115. Корольова А. В. Діахронічний вектор дослідження когнітивних структур свідомості й одиниць мислення. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія* / гол. ред. А. В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. Т. 14. № 1. С. 76–85.

116. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики. *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. статей / відп. ред. А. В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. Вип. 11. С. 9–15.

117. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 130–166.

118. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. М.: Златоуст, 1999. С. 51–54.
119. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивный анализ. К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. 320 с.
120. Красавский Н. А. Немецкая и русская концептосферы эмоций: Результаты лингвокультурологического анализа. *Антропологическая лингвистика: изучение культурных концептов и гендер*. Вып. 1. Сб. науч. тр. / под. ред. проф. Н. А. Красавського, проф. В. П. Московина. Волоград: “Колледж”, 2003. С. 3–24.
121. Красных В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору). *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. М. : МАКС Пресс, 2001. Вып. 19. С. 5–19.
122. Красных В. В. Национальный дискурс и коммуникация. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций. Москва: ИТДГК „Гнозис”, 2002. 284 с
123. Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. М.: Издательство “Индрик”, 1997. С. 62–73.
124. Крымский С. Б. Архетипы украинской культуры. *Вісник Національної Академії наук*. 1998. № 7–8. С. 74–87.
125. Крымский С.Б. Эпистемология культуры. Введение в обобщенную теорию познания. К.: Наукова думка, 1993. 216 с.
126. Крючкова Н. В. Взаимодействие концептов как основа их варьирования. *Известия ВГПУ. Новое в науке о языке*. 2008. С. 21–25.
127. Крючкова Н. В. Концепт “молодость” в политическом дискурсе. *III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртенэ и Современные проблемы теоретического и прикладного языкознания*. 23 – 25

мая. 2006 / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. Т. 1. С. 86–88.

128. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.

129. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. М.: Наука, 1981. 200 с.

130. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

131. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира. *Филология и культура* : материалы II Межд. науч. конф. 12-14 мая. 1999. Тамбов: Изд-во ТГУ им Г. Р. Державина, 1999. Ч. 3. С. 6–13.

132. Куликова Ю. Н. Способы формирования коннотативных значений. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-formirovaniya-konnotativnyh-znacheniy-kontsepta-russie-vo-frantsuzskoy-presse-na-materiale-gazet-le-monde-i-le-figaro> (дата звернения: 23.07.2018)

133. Культурная картина мира. URL: http://revolution.allbest.ru/culture/000012202_0.html (дата звернения: 27.10.2018)

134. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой. СПб.: Питер, 2016. 352 с.

135. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. М.: Языки славянской культуры, 2004. 792

136. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М.: Педагогика-Пресс, 1994. 608 с.

137. Леви-Стросс К. Мифология: в 4 т. М.: ЦГНИИ ИНИОН РАН: СПб: Универ. Книга, 2000. Т.1. 398 с.

138. Леви-Стросс К. Тотемизм сегодня // Первобытное мышление. М. : Республика, 1994. 384с.

139. Левицкий В. В., Стернин И. А. Экспериментальные методы в семасиологии. Воронеж: Уzd-во ВГУ, 1989. 192 с.
140. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: Монография. М. : Гнозис, 2005. 352с.
141. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира. *Язык и сознание: парадоксальная рациональность*. М.: Институт языкознания, 1993. С. 16–21.
142. Леонтьев А. Н. Деятельность и сознание. *Вопросы философии*. 1972. № 12. С. 124–134.
143. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл; Академия, 2004. 352 с.
144. Лингвоконцептология : перспективные направления: монография / Левицкий А. Э. и др. / под. ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайнова. Луганск : Изд-во ГУ “ЛНУ имени Тараса Шевченко”, 2013. 624 с.
145. Листвина Н. И. “Социальное время” как философская категория // Категории философии и развитие научного познания. Саратов: Изд-во: Саратов. ун-та, 2001 . С. 120–121.
146. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // *Известия РАН. Серия литература и язык*. 1993. Т. 52. № 1. С. 3–9.
147. Лихачев Д. С. Русская культура. М.: “Искусство”, 2000. 440 с.
148. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. К.: Український письменник. 2004. 222 с.
149. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А.Ф. Лосев. М: Мысль, 2001. 560 с.
150. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / под ред. А.А. Тахо-Годи, И.И. Маханькова. М.: Мысль, 1993. 959 с.
151. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. М.: Искус-ство, 1976. 367 с.

152. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. Москва: Изд-во Московского университета, 1982. 480 с.
153. Лосев А. Ф. Мифы греков и римлян. М.: Мысль, 1996, 975 с.
154. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры Избр. ст.: в 3 т. Таллинн: Александра. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры, 1992. 472 с.
155. Лотман Ю. М. Избранные статьи в трёх томах. Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллин: Александра, 1992. 472 с.
156. Лурия А. Р. Язык и сознание. М.: Изд-во Московск. ун-та, 1979. 320 с.
157. Любина И. М. Аксиология концепта "возраст" в русской, британской и американской лингвокультурах : дисс... канд. филол. наук: 10.02.19. Краснодар, 2006. 205 с.
158. Маковский М. М. Язык-Миф-Культура. Символы жизни и жизнь символов. М.: Русские словари, 1996. 330 с.
159. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке. М.: Языки русской культуры, 1997. 224 с.
160. Мамычева Д. И. Детство – метаморфозы культурного взгляда. Таганрог, 2013. 148 с.
161. Манакин В. Н. Языковые картины мира в перспективах контрастивной лингвистики. *Язык и культура*. Вторая международная конференция. Доклады / сост. С. Б.Бураго. Киев, 1993. С.77–83.
162. Маслиева О. В. Генезис категории причинности [Текст] : (На материале истории яз.): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук : (09.00.01) / ЛГУ им. В.А. Жданова. Филос. фак. Ленинград : [б. и.], 1978. 18 с.
163. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / Валентина Аврамовна Маслова. М.: Флинта, 2007. 294 с.

164. Маслова В. А. Лингвокультурология. М. : Академия, 2001. 204 с.
165. Медведева Н. В. Теорія архетипів К.Г. Юнга та дослідження творчого сприймання. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/7567/1/K-03.05.14-Medvedeva%20N.V.Юнг.pdf> (дата звернення: 05.06.2018)
166. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов. *Вопросы философии*. 1991. №10. С. 41–48.
167. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. М.: РГГУ, 1994. – 136 с. (Чтения по истории и теории культуры. Вып. 4)
168. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Рос. акад. наук, Ин-т мировой лит. 4-е изд., репр. М.: Вост. лит., 2006. 407 с.
169. Миллер Дж. Образы и модели, употребления и метафоры // Теория метафоры / под ред. Н. Д. Арутюновой. М.: Прогресс, 1990. С. 236–284.
170. Михальчук И. П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие "закон") / И. П. Михальчук // ИАН СЛЯ. 1997. Т. 56. № 4. С. 29–39.
171. Мурашова Л.П. Лексико-семантическое содержание лексемы “WOMAN”: этимологический и дефиниционный анализ. *Язык и культура*. 2015. № 1. С. 23–30
172. Народні символи України: тварини і птахи. URL: <http://blog.i.ua/user/6104721/1532197/> (дата звернення: 10.03. 2019)
173. Нефедова Л.К. Архетип ребенка как онтологический прототип и энергийно-смысловая форма конструирования понимания детства в искусстве слова. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/arhetip-rebenka-kak-ontologicheskij-prototip-i-energiyno-smyslovaya-forma-konstruirovaniya-ponimaniya-detstva-v-iskusstve-slova> (дата звернення: 15.03. 2019)

174. Овца и баран в мифологии – Мифы и символы. URL: <http://mar4586.narod.ru/animals/mammals/sheep.html> (дата звернення: 10.03.2019)
175. Ольсен Г. О циклической и линейной концепциях времени в трактовке античной и раннесредневековой истории цивилизации. Вып. 2. М.: Наука.1993. 237 с.
176. Орлова Э. А. Введение в социальную и культурную антропологию. М.: МГИК, 1994. 336 с.
177. Павиленис Р. И. Философия языка: проблема смысла. *Вопросы философии*. 1976. № 3. 106–112.
178. Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка. М.: Мысль,1983. 286 с.
179. Панасенко Н. И. Когнитивно-ономасиологическое исследование лексики (Опыт сопоставительного анализа названий лекарственных растений): автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. 10.02.19. М.: Институт языкознания РАН, 2000. 49 с.
180. Петрова Л.А. Информационное декодирование концептуальных структур в художественной картине мира. *Филология в пространстве культуры*. ДонНУ Филологический факультет. Донецк: ООО Юго-Восток, Лтд, 2007. С. 261–267.
181. Петрова Н. Е. Внутренняя форма и мотивированность слова: проблемы дифференциации и взаимодействия. *Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии*: межвуз. сб. науч. статей. Вып. I. Тамбов: ТОГУП “Тамбовполиграфиздат”, 2006. С. 397–400.
182. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. СПб. : Союз, 1997. 254 с
183. Пименова М. В. Метаязык описания способов категоризации эмоций в языке. *Исследование познавательных процессов в языке*: сборник научных трудов. М.: ИЯ РАН, Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. С. 177–187.

184. Пименова М. В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник КемГУ*. 2013. № 2(54). Т. 2. С. 127–131.
185. Пинтова А. А. Концепты OLD / YOUNG и СТАРЫЙ / МОЛОДОЙ в английской и русской языковых картинах мира: дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.20. СПб, 2009. 215 с.
186. Попова З. Д., Стернин И. А. “Слабые места” публикаций по когнитивной лингвистике. *Язык. Этнос. Картина мира*. Вып. 1. Кемерово, 2003. С. 16–23.
187. Попова З. Д. Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. Воронеж: Истоки, 2002. 61 с.
188. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. 314 с.
189. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. 30 с.
190. Потапчук С. С. Семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.17. Київ, 2008. 30 с.
191. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре. М.: Лабиринт, 2000. 479 с.
192. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976. 614 с.
193. Почепцов Г. Г. Языковая ментальность: способы представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.
194. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
195. Приходько А. Н. Концепт как трехмерное ментальное образование. *Вісник Харківського національного університету. Серія: Романо-германська філологія*. Харків: Константа, 2006. № 726. С. 20–25.

196. Проблемы онтологии и гносеологии. Пространство и время как формы бытия материи. URL: http://prog10.narod.ru/glava2_6.htm (дата звернення: 24.05. 2017)
197. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1963. 143 с.
198. Птахи-символи. URL: <http://about-ukraine.com/category/simvolika/ptahi-simvoli/> (дата звернення: 10.03. 2019)
199. Радзиевская Т. В. О некоторых словах времени в украинском языке. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. М.: Издательство “Индрик”, 1997. С. 36–43.
200. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: монографія. К.: ДП “Інформ.-аналіт. Агенство”, 2010. 491 с.
201. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. М.: Русские словари, 2000. 416 с.
202. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / под. ред. А. А. Кибрика и др. Изд. 2-, испр. и доп. М.: Едиториал УРСС, 2002. С. 370–389.
203. Рогозина В. И. Возможности имени собственного в реализации концепта “ВРЕМЯ” (на материале поэзии В.Брюсова). *Филология в пространстве культуры*. ДонНУ. Филологический факультет. Донецк : ООО “Юго-Восток», Лтд, 2007. С. 284–295.
204. Розвод Е. “Роль стереотипів у формуванні та реалізації лінгвокультурних концептів” (на прикладі концепту “SUN”). *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2015, № 2. С. 172–178.
205. Рябцева Н. К. Аксиологические модели времени. *Логический анализ языка. Язык и время*. М.: Индик, 1997. С. 78–95.

206. Салеева Д. А. Учёт стереотипов как условие повышения эффективности межкультурной коммуникации. URL: http://www.ksu.ru/fil/knl/win/kn1_28.Htm (дата звернення: 18.08. 2018)
207. Свиридов О. Ф. Символіка замовлянь у східнослов'янському і британському магічному фольклорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15. Одеса, 1996. 18 с.
208. Свицова А. А. Лингвокультурная доминанта “Дом-Родина-Чужби-на” в русских и английских пословицах; АКД - Ижевск, 2005. 21 с.
209. Северинова М. Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі. URL: <http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/137404> (дата звернення: 15.12. 2018)
210. Селиванова Е. А. Когнитивные модели синтаксических структур с образно-метафорическим компонентом. *Межкультурная коммуникация: пространство и время*. М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2004. С. 55–59.
211. Селіванова О. О. Концептуалізація *свого* й *чужого* в українських пареміях. *Наукові записки Луганського нац. пед. ун-ту*. Луганськ: Альма-матер, 2004. Вип. 5. С. 214–231.
212. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
213. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
214. Семашко Т. Лінгвістична аргументація розмежування понять “стереотип” і “прототип”. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 1 (25), 2014. С. 31–33. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/literaturoznavstvo_movoznavstvo_folklorystyka/articles/semashko-t-linguistic-argumentation-differentiation-concepts-stereotype-and-p_24937.pdf (дата звернення: 10.12. 2018)

215. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Прогресс, 1993. 656 с.
216. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление. М. : Наука, 1988. 242 с.
217. Символіка кольорів. URL: <http://about-ukraine.com/simvolika-koloriv/> (дата звернення: 10.07. 2019)
218. Символы и знаки / ред.группа: Т. Каширина, Т. Евсеева и др. М.: Мир энциклопедий Аванта+, Астрель, 2010. 213 с.
219. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка. СПб.: Наука, 1993. 150 с.
220. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій. Дніпро. 1995. № 9 – 10. С.124-135.
221. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 382 с.
222. Слухай Н. В. “Світове дерево” східних слов’ян і відображення уявлень про нього в лексиці та фразеології російської та української мов. *Мова та історія*: зб. наук. праць. К., 2004. Вип. 72. С. 6–17.
223. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов. М. : Academia, 2000. 141 с.
224. Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1994. 688 с.
225. Смирнов С. Культурный возраст человека. URL: http://old.iprd.ru/bibl/pedagog_gazvitie/p.4_p003. Doc (дата звернення: 08.04. 2018)
226. Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. М.: изд-во МГУ, 1985. 231 с.
227. Смирнов Ю. И. Противопоставление “свой-чужой” и множественность форм самосознания. *Этническое и языковое самосознание*. М., 1995. С. 133–194.
228. Смолькин А. А. Социокультурная динамика отношения к старости. Дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. Саратов, 2004. 19 с.

229. Снитко Т. Н. Предельные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах. Пятигорск: Изд-во Пятиг. гос. лингвист. ун-та, 1999. 156 с.
230. Современное зарубежное языкознание: вопросы теории и методологии / отв. ред. А. С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1983. 207 с.
231. Сокіл Г. Хрестинні пісні в системі обрядової поезії українців // Хрестинні пісні / збрала та упоряд. Ганна Сокіл. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 202 с.
232. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. М.: Политиздат, 1992. 393 с.
233. Стадній А. Взаємозв'язок конотативного та денотативного компонентів у лексичному значенні дієслів. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 18 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк, ДонДУ, 2009. С. 119–123.
234. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.
235. Степанов Ю. С. Изменчивый “образ языка” в конце XX века // Язык и наука конца XX века. М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 1995. С. 7–35.
236. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. 3-е изд. М.: Академический Проект, 2004. 992 с.
237. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. 4-е изд., стер. М.: Едиториал УРСС, 2003. 311 с.
238. Степанов Ю. С. Семиотика концептов // Семиотика: Антология. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. С. 603–612.
239. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия. М.: Наука, 1993. 158 с.
240. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. М.: Языки русской культуры, 1998. 784 с.

241. Степин В. С., Кузнецов Л. Ф. Научная картина мира в культуре техногенных цивилизаций. М.: ИФРАН, 1994. 274 с.
242. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепты // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский гос. университет, 2001. С. 58–65.
243. Стернин И. А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике / отв. ред. Н. Н. Болдырев. В 2 ч. Ч. 2. Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. С. 13–17.
244. Стернин И. А. Проблема анализа структуры значения слова. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. 156 с.
245. Стернин И. А. Отношения между значением и концептом. URL: http://sternin.adeptis.ru/articles2_rus.html. (дата звернення: 22.01. 2018)
246. Таємниця християнських символів. URL: <https://propovidnyk.com.ua/tayemny-tsya-hry-sty-yans-ky-h-sy-mvoliv/>(дата звернення: 06.08. 2018)
247. Таукчи Е. Ф. Лингвистическая модель времени в представлении носителей неблизкородственных языков. *Культура народов Причерноморья*, 2006. № 89. С. 87–89.
248. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986. 141 с.
249. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М. : Наука, 1988. С. 173–204.
250. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Шк. “Языки русской культуры”, 1996. 284 с.
251. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. 624 с.

252. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі: монографія. К.: Вид. центр. КДЛУ, 2000. 236 с.
253. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). К. : Грамота, 2006. 240 с.
254. Токарев Г. В. Лингвокультурологическая интерпретация концепта. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2010. № 2. С. 51–61.
255. Толстой Н. И. Времени магический круг (по представлениям славян). *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. М.: Издательство “Индрик”, 1997. С. 17–27.
256. Толстой Н. И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава. *Вопросы языкознания*, 1963. № 1. С. 29–46.
257. Топоров В. Н. К реконструкции мифа о мировом яйце // Труды по знаковым системам. Тарту, 1967. С. 81–100.
258. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. М.: Прогресс, 1995. 624 с.
259. Топоров В. Н. Об антропоцентризме древнегерманского космогонического мифа. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и язык*. М.: Индрик, 1999. С. 252–261.
260. Топоров В. Н., Иванов В. В. Исследования в области славянских древностей. М.: “Наука”, 1974. 340 с.
261. Три и четыре. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/1022173/28/Edinger_-_Ego_i_Arhetip.html (дата звернення: 26.02. 2019)
262. Трофимова А. В. Концепт ОГОНЬ в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. М., 2005. 212 с.
263. Трубочёв О. Н. Мысли о дохристианской религии славян в свете славянского языкознания. *Вопросы языкознания*. 1994. № 6. С. 3–15.
264. Трубочев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. Том 1. М.: Языки славянской культуры, 2004. 800 с.

265. Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. С. 82–109.
266. Урысон Е. В. Языковая картина мира VS. обиходные представления (модель восприятия в русском языке). *Вопросы языкознания*. 1998. № 2. С. 3–21.
267. Усик Л. М. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та англійській мовах): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.17. К.: Вид-во “Науковий світ”, 2017. 20 с.
268. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики. М.: Наука, 1986. 240 с.
269. Форми соціалізації поколінь, звичаї й обряди повноліття в українській культурі. URL: https://pidruchniki.com/15890315/kulturologiya/formi_sotsializatsiyi_pokolin_zvichayi_obryadi_povnolittya_ukrayinskiy_kulturi(дата звернення: 10.09. 2018)
270. Фрейд З. Я и Оно // Хрестоматия по истории психологии / под. ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Жадан. М.: Изд-во МГУ, 1980. С. 184–188.
271. Фромм Э. Душа человека. М.: АСТ: Транзиткнига, 2004. 576 с.
272. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика. М.: Academia, 2001. 320 с.
273. Фрумкина Р.М. Концептаульний аналіз с точки зрення лінгвіста и психолога (концепт, категория, прототип). *Научно-техническая информация*. 1992. Сер. 2. №3. С. 1–8.
274. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. М.: Наука, 1984. 186 с.
275. Хитрич А. Архетипи української культури. URL: http://anculture.blogspot.com/2013/03/blog-post_7598.html (дата звернення: 28. 06. 2018)
276. Цветы и травы (символ). URL: [https://megabook.ru/article/Цветы%20и%20травы%20\(символ\)](https://megabook.ru/article/Цветы%20и%20травы%20(символ)) (дата звернення: 20. 08. 2018)

277. Цивьян Т. В. Лингвистические основы Балканской модели мира. М.: “Наука”, 1990. С. 5–8.
278. Чаюк Т. А. Концепт НОМЕ в світобаченні дитини і дорослої мовної особистості. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. пр.. К.: Київський університет, 2004. Вип. 12. Ч. 2. С. 338–343.
279. Чаюк Т. А. Концепт PLAY як ціннісний елемент дитячої картини. *Мовні і концептуальні картини світу світу*: зб. наук. пр. К. : Київський університет, 2017. Вип. 57. С. 410–417.
280. Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / отв. ред. Т. В. Булыгина. М.: Наука, 1992. 281 с.
281. Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. посіб. К.: Т-во “Знання”, КОО, 2008. 460 с.
282. Чжоу Ша Бо Номінації відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: автореф. дис. ...канд. філол. наук. Донецький національний університет. Донецьк, 2003. 19 с.
283. Число Семь – символ тайны. URL: <http://utahch.blogspot.com/2011/10/7.html>] (дата звернення: 20. 06. 2018)
284. Чупрына О. Г. Представление о времени в древнем языке и сознании: (На материале древнеанглийского языка). М.: Изд-во МПГУ, 2000. 152 с.
285. Шамаєва Ю.Ю. Когнітивна структура концепту “Радість” (на матеріалі англійської мови): аАвтореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04.: Харків, 2004. 21 с.
286. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике. *Вопросы языкознания*. 2007. № 2. С. 3–17.
287. Шахнарович А. М., Голод В. И. Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности. *Вопросы языкознания*, 1986. № 2. С. 52–56.

288. Шварц Ш. Культурные ценностные ориентации: природа и следствия национальных различий. *Психология. Журнал высшей школы экономики*. 2008. Т. 5. № 2. С. 36–67.
289. Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность. М.: Языки славянской культуры, 2002. 496 с. (Язык. Семиотика. Культура.).
290. Шмелев Д. Н. Введение // Способы номинации в современном русском языке. М.: Наука, 1982. С. 3–44.
291. Шутова М.О. Етнокультурні стереотипи в англійській та українській мовах: реконструкція та типологія: дис. ... док. філ. наук: 10.02.17. Київ, 2016. 433 с.
292. Элиаде М. Аспекты мифа. М.: Академический проект; Парадигма, 2005. 224 с.
293. Элиаде М. Тайные общества. Обряды инициации и посвящения. М.; СПб., Университетская книга, 1998. 356 с.
294. Элиаде М. Трактат по истории религий (в 2-х т.) / пер. с франц. А. А. Васильева. СПб. Алетейя, 2000. Т. 2. 414 с. (Серия “Миф, религия, культура”).
295. Юнг К. Г. Аналитическая психология. Тавистокские лекции. М.: Азбука-классика, 2007. 360 с.
296. Юнг К. Г. Архетип и символ М.: Ренессанс, 1991. 343 с.
297. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / пер. с англ. К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
298. Юнг К. Г. Критика психоанализа / пер. с нем. и англ. под общ. ред. В. Зеленского]. СПб.: Гуманитарное агентство “Академический проект”. 2000, 304 с.
299. Юнг К. Г. Об архетипах человеческого бессознательного / К. Г. Юнг // Вопросы философии. 1988. № 1. С. 131–138.
300. Юнг К. Г. Отношения между Я и бессознательным / К. Г. Юнг // Психология бессознательного. М.: АСТ; Канон+, 2001/

301. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / пер. с нем. В. Баскуева. Изд. 2-е. М.: Академический прехт, 2009. 188 с.
302. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации. М.: Наука, 1996. 267 с.
303. Юнг К. Г. Человек и его символы / пер. В. А. Зеленский. СПб.: “Б.С.К.”, 1996. 456 с.
304. Яворская Г. М. “Время” и “случай”: фрагмент семантического поля времени в славянских языках. *Логический анализ языка. Язык и время* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. М.: Издательство “Индрик”, 1997. 352 с.
305. Ядов В. Социальный стереотип // *Философская энциклопедия*. М.: Сов. энцикл., 1970. С. 134.
306. Як називали дитину сто років тому URL: <http://ninnananna.com.ua/yak-nazivali-ditinu-100-rokiv-potomu> (дата звернення: 20. 10. 2018)
307. Яковлева Е. Л. Баба-Яга как архетип русской женщины. *Психология и психотехника*. 2014. № 8. С. 838–845.
308. Яковлева Е. С. Языковое отражение циклической модели времени. *Вопросы языкознания*. 1992. № 4. С. 73–83.
309. Яшин В. Н. Архетипические ключевые слова современной российской политической речи. Материалы XVI Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых “Ломоносов”. Секция : “Филология”. М. : МАКС Пресс, 2009. С. 98–100.
310. Aries P. Centuries of Childhood: A Social History of Family Life / Philippe Aries ; trans. by Robert Baldick. London: Random House USA Inc., 1962. 447 p.
311. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku: Studia etnolingwistyczne / J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 360 s.

312. Bartlett F. Ch. Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology. Cambridge: The U-ty Press, 1932. 216 p.
313. Barton D.G. Jung and the Indigenous Psyche: Two Encounters. *International Journal of Jungian Studies*. Vol. 8. 2016. Issue 2. P. 75–84.
314. Brown C. H. A Survey of Category Types in Natural Language. *Meaning and Prototypes: Studies in Linguistic Categorization*. Cornwall : T. J. Press, 1990. P. 17–48.
315. Campbell J. The Inner Reaches of Outer Space. Metaphor as Myth and as Religion. New York, Philadelphia, et al.: Harper and Row Publishers, 1986. 158 p.
316. Rosch E., Mervis C. Categories. *Cognitive Psychology*, 1975. Vol. 7.t1. P. 573–605.
317. Cockerham William C. The Global Society. An Introduction to Sociology. Oxford: Blackwell Publishing, 2005. – 218 pp.
318. Croft W. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
319. Cunningham H. Children and Childhood in Western Society Since 1500. New York: Longman, 1995. 224 p.
320. Dacey John S., Travers John F. Human Development across the lifespan. McGraw-Hill College, 2003. 337 p.
321. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburg, 2007. URL: <http://www.vyvevans.net/GLOSSARY>. 232 p. (дата звернення: 30. 04. 2018)
322. Filipcovo B., Filipec J. Society and concepts of time. ATbid. P. 19–32.
323. Fillmore Ch. J. Some thought on the boundaries and components of linguistics. *Talking minds: The study of language in cognitive science*. Cambridge (Mass.), 1984. P. 73–108.
324. Fodor J.A. The Language of Thought. New York, 1975.

325. Gibbs R. *The Poetics of Mind: Figurative thought, language and understanding*. Cambridge: Cambridge Univer. Press, 1999, 122 p
326. Gillen J. *The Language of children*. London and New York : Rourledge, 2003. 98 p.
327. Gurvich G. *The spectrum of social time*. Dordrecht: D.Reidel, 1964 - XXVI, 152 p.
328. Heidegger M. *An Introduction to Metaphysics*. Motilal Banarsidass Publishe, 1999. 214 p.
329. Herzen W. *Deutsche Wortbildung*. Türingen, 1957. 177 s.
330. *Historical Cognitive Linguistics* / Eds. M. E. Winters, H. Tissari, K. Allan. Berlin; New York: De Gruyter Mouton, 2010. 365 p.
331. Hoffman E. Ethnostereotype in der Businesskommunikation. *Junge Slawistik in Österreich*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, 2000. S. 13–45.
332. Jackendoff R. *Semantics and Cognition*. Cambridge: The MIT Press, 1984. 284 p.
333. Johnson M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Reason and Imagination*. Chicago: Chicago University Press, 1987. 227 p.
334. Knowles J. The language of thought and natural language understanding. *Analysis*. Oxford. 1998. Vol. 58. № 4. P. 264–272.
335. Lahey Benjamin B. *Psychology: an introduction*. 7- th ed., p. 676, 273 p.
336. Lakoff G. Contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. by Andrew Ortony. 2nd edition. Cambridge University Press, 1993. P. 202 – 251.
337. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. N.Y.: Basic Books, 1999. 624 p.
338. Lakoff G. *What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: L.: The University of Chicago Press, 1987. 614 p.

339. Lippman W. Public Opinion. N.Y. : W. W. Norton, 1950. 427 p.
340. Mackery E. How to split concepts: A reply to Piccinini and Scott. / E. Mackery. Philosophy of Science. Chicago: The University of Chicago Press, 2009. P. 410–418
341. Macnamara, J. Logic and cognition. *The logical foundations of cognition* / ed. by J. Macnamara and G. E. Reyes. New York: Oxford University Press, 1994. P. 11–34.
342. Maines D. The significance of temporality for development of sociological theory. *Sociol. quart.* L., 1987. Vol. 28, №3. P. 303–311.
343. Miller G. A. Language and Perception / G. A. Miller, P. N. Johnson-Laird. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979. 760 p.
344. Mussolf A. Metaphor and Discourse. London: Palgrave Macmillan, 2009. 269 p.
345. Nida E. A. Componential Analysis of Meaning. The Hague, 1979. 272 p.
346. Palmer F. R. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 222 p.
347. Philosophy in body, culture, and time: Selected Studies in phenomenology and existential philosophy. Vol. 26 / ed. by Brogan W. A. *Philosophy today*. Chicago, 2000. Vol. 44, P. 1–186.
348. Proskurin S. G. Essays on current semiotics: the textbook to the course of “Semiotics”. Novosibirsk: Novosibirsk State University, 2007. 76 p.
349. Putnam H. Logic and psychology: Comment on 'Logic and cognition. *The logical foundations of cognition* / ed. by J. Macnamara and G. E. Reyes. New York: Oxford University Press, 1994. P. 32–45.
350. Rosch E. H. Principles of Categorization. *Cognition and Categorization*. Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1978. P. 27–48.
351. Rosch E. H. Cognitive Representation of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol. 104, № 3. 1975. P. 192–233.

352. Rosch E., Lloyd B. Principles of Categorization. *Cognition and Categorization*. New Jersey: Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates, 1978. P. 27–47.
353. Rustin M. Narratives of Love and Loss: Studies in Modern Children's Fiction. London: Verso, 1987. 298 p.
354. Schaefer Richard T., Lamm Robert. P Sociology. New York: McGraw-Hill. Companies, Inc, 1995. 677 p.
355. Smith E. Categories and Concepts. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1981. 203 p.
356. Smith, Barry D. Psychology: Science & Understanding. 1st ed., 700 p., p. 269
357. Talmy L. Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms. *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 3: Grammatical Categories and the Lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 57–149.
358. Taylor J. R. Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory. Oxford: Clarendon Press, 1995. 312 p.
359. The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience / Varela F. J., Thompson E., Rosch E. Cambridge – L.: The MIT Press, 1991. 308 p.
360. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / Ed. by D. Geeraerts, H. Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, 2007. 1334 p.
361. Tobin Y. Semiotics and linguistics. London and New York: Longman, 1990. 290 p.
362. Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics. London – New York: Longman, 1996. 305 p.
363. Whorf B.L. Language, Thought, and Reality // Selected writings of B.L. Whorf. Cambridge, 1965.
364. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. Berlin– New York : Mouton de Gruyter, 1999. 502 p.

365. Wierzbicka A. *Semantic Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 500 p.
366. Wierzbicka *Lexicography and conceptual analysis*. Ann Arbor, 1985
367. Wierzbicka A. *Lingua Mentalis*. Sydney etc., 1980. 367 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

368. Абрамов. Н. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. 8-е изд. М., Русские словари, 2006. 431 с.
369. Аверинцев С. *Архетипы . Мифы народов мира: Энциклопедия*. В 2 т. М.: Советская энциклопедия. Т.1. 1980. 671 с.
370. *Академический толковый словарь русского языка*. Т. 2: Вина-Гяур / отв. ред. Л. П. Крысин; авт.-сост. О. М. Грунченко и др. Москва: ЯСК, 2016, 680 с.
371. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/vik> (дата звернення: 03.03.20109).
372. *Англо-український фразеологічний словник: близько 30 000 фразеологічних виразів / уклад. К. Т. Баранцев*. К.: Знання, 2005. 1056 с.
373. Апресян Ю. Д. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. М.; Вена: Языки славянской культуры, 2004. 1417 с.
374. *Биологический энциклопедический словарь / гл. ред. М. С. Галяров*. М.: Сов. Энциклопедия, 1986. 831 с.
375. *Большой англо-русский словарь: в 2-х т. / под общ. рук. проф. И. Р. Гальперина*. М.: Рус. яз., Т.1 А–L. 1979. 824 с.
376. *Большой толковый социологический словарь (Collins)*. М.: Вече-Аст, 2001. 544 с.
377. *Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова*. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.

378. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / упоряд. А. П. Загнітко. Донецьк: Вид. "Бао", 2008. 704 с.
379. Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів. Х.: Прапор, 2000. 804 с.
380. Всемирная энциклопедия: Философия / гл. науч. ред. сост. А. А. Грицанов. М.: АСТ, Мн. Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
381. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Близько 250 тисяч слів і словосполучень / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ Перун. 2001, 2005.
382. Горбачевич К. С. Словарь эпитетов русского литературного языка. СПб.: Норинт, 2001. 224 с.
383. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Владимир Даль. М.: Рус. яз., 1998. Т. 1. А–З. 1998. 699 с.
384. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наук. думка, Т. 1: А – Г 1982. 632 с.
385. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т.1. А–Д. / за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег: Т-во "Волинь". 1979. 365 с.
386. Из истории русских слов: Словарь-пособие. М.: Школа-Пресс, 1983. 224 с.
387. Ильяхов А. Г. Этимологический словарь. Античные корни русского языка. Ростов н/Д: Феникс, 2006. 320 с.
388. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2-х т. М.: Русский язык, 1993. 560 с.
389. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови, близько 15000 синонімічних рядів. К.: СП "Кобза", 1993. 472 с.
390. Караулов Ю. Н., Молчанов В. И., Афанасьев В. А., Михалев Н. В. Русский семантический словарь: Опыт автомат. построения тезауруса: от понятия к слову / отв. ред. С. Г. Бархударов. М.: Наука, 1983. 566 с.

391. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. М.: Политиздат, 1998. 479 с.
392. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / лит. ред. М. Д. Литвинова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Русский язык, 1984. 944 с.
393. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков: в 2-х т. Винница: Нова книга, 2010. 616 с.
394. Литвинов П. П. Словарь синонимов английского языка. М.: АСТ: Астрель; 2010. 366 с.
395. Лопатин В. В. Толковый словарь современного русского языка. М.: Эксмо, 2013. 928 с.
396. Маковский М. М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. М.: Изд-во “Диалог”, 2000. 112 с.
397. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образы мира и миры образов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. 416 с.
398. Мартінек С. Український асоціативний словник: В 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів. Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 25 с.
399. Михайлова Р. В. Энциклопедия символов. URL: <https://info.wikireading.ru/13536> (дата звернення: 04.01.2019)
400. Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. М.: Сов. энциклопедия, 1990. 672 с.
401. Мокиенко В. М, Никитина Т. Г. Большой словарь русских народных сравнений. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. 800 с.
402. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. М., 2007. 785 с.
403. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. 53 000 слов. 23-стереотип. М.: “Русский язык”, 1992. 844 с.
404. Немов Р. С. Психологический словарь. М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 560 с.

405. Никошкова Е. В. Англо-русский словарь по психологии. Ок. 20 000 терминов. 2-е изд. Стереотип. М.: Руссо, 2001. 352 с,
406. Новый украинско-русский и русско-украинский словарь / сост. А. Ю. Петраковский. Харьков: ЧП “Див”, 2009. 576 с.
407. Общая и социальная психология / под. ред. М. И. Еникеева. М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА. М, 1999. 624 с.
408. Павлович Н. В. Словарь поэтических образов: На материале русской художественной литературы XVIII-XX вв.: В 2 т. М., 1999.
409. Пазяк М. М. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток. Українська народна творчість. К.: Наукова думка. 2002. 392 с.
410. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. М.: Большая рос. энцикл., 2002. 528 с.
411. Полюга М. М. Словник антонімів української мови: понад 2000 антонімічних пар. Київ: Рад. школа, 1987. 172 с.
412. Попов Є. Ф., Балла М. І. Великий українсько-англійський словник. Понад 175 000 слів та словосполучень. 5-е стереотип. вид. К.: Чумацький шлях, 2007. 704 с.
413. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка В 2х т. Сост. А. Г. Преображенский, Т. 1. А–О, с. 717, Т. 2. П–Я с. 1093
414. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. М.: Педагогика, 1983. 448 с.
415. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М: Политизд, 1990. 464 с.
416. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав. 2006. 424 с.
417. Психологічний тлумачний словник / уклад. Шапар В. Б. Х.: Прапор, 2004. 640 с.

418. Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. М.: Большая Рос. энцикл., 1993–1999. Т.1: А–М. 607с.
419. Русские половицы и поговорки / под. ред. В. Аникина. М.: Худож. Лит., 1988. 431 с.
420. Русский ассоциативный словарь. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. В 3-х частях, 6-ти книгах / Ю. Н. Караулов и др. М., 1994. 202 с.
421. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам значений и слов. / под общей ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Азбуковник, 1998. 952 с.
422. Садохин А.. П. Этнология: Учебный словарь. М.: Гвардиарики, 2002. 208 с.
423. Северинюк В. М. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 176 с.
424. Словари английских синонимов и антонимов. URL: <http://uchiyaziki.ru/slovvari-angliyskih-sinonimov-i-antonimov> (дата звернення 20.02.2019)
425. Словарь образных выражений русского языка / под ред. В. Н. Телия. М.: Отечество, 1995. 368 с.
426. Словарь фразеологических синонимов русского языка / под ред. В. П. Жукова. М.: Русский язык, 1987. 448 с.
427. Словник символів / під ред. М. Дмитренка, О. Потапенка та ін. К.: Вид-во часопису “Народознавство”, 1997. 156 с.
428. Словник української мови / під ред. В. В. Жайворонок. Київ: Просвіта, 2012. 1320 с.
429. Социологический энциклопедический словарь на русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-

координатор академик РАН Г. В. Осипов. М.: Издательство НОРМА, 2000. 488с.

430. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В. І. Волович. К.: Український Центр духовної культури, 1998. 736 с.

431. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. М.: Изд-во. Эксмо, 2005. 672 с.

432. СУМ – Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. І. К. Білодід. К.: Наукова думка, 1970–1980.

433. Толково-понятийный словарь русского языка: 605 семантических групп: Более 16500 слов и устойчивых выражений / А. А. Шушков. М.: ООО “Издательство Астрель”: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Транзиткнига”, 2003. 768 с.

434. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.. 4-е изд. доп. М.: ООО “А темп”, 2006. 944 с.

435. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. М.: Республика, 2001. 719 с.

436. Фразеологічний словник української мови. У 2-х кн. / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. К.: Наук. Думка, 1993. 984 с.

437. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. М.: АСТ, 2006. 512 с.

438. Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х томах. Около 60 000 терминов / гл. ред. Б. В. Петровский. М.: Советская энциклопедия. Т. 1, А-Йореса способ. 1982. 464 с.

439. Энциклопедия **Кругосвет**. веб-сайт. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/nauka_i_tehnika/biologiya/VOZRAS.html (дата звернення 04.12.2018)

440. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / авт. сост. В. Андреева. М.: ООО “Издательство Астрель” : “Миф”, 2001. 576 с.
441. Энциклопедия мифологии. URL: <http://godsbay.ru/antique/yanus.html> (дата звернення 25.12.2018)
442. Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. А. М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 607 с.
443. Этимологический словарь русского языка / Семенов А. В. М.: ЮНВЕС, 2003. 704 с.
444. Этимологический словарь русского языка / Шанский Н. М., Боброва Т. А. М.: Прозерпина, 1994. 400 с.
445. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов / Цыганенко Г. П. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Рад. Шк., 1989. 511 с.
446. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / М. Фасмер / пер. и доп. О. Н. Трубочёва. 4-е изд., стереотип. М.: Астрель-АСТ, 2004.
447. Юридична енциклопедія: В 6 т. / гол ред. Ю. С. Шемшученко. К.: “Укр. енцикл.”Т. 1: А–Г, 1998. 744 с.
448. An Analytical Dictionary of English Etymology: an introduction / Anatoly Liberman; with the assistance of J. Lawrence Mitchell. Minneapolis; London. University of Minnesota Press. 2007. 412 p.
449. An Etymological Dictionary of Modern English / Ernest Weekley, M. A. London. Cambridge University. 1961. 864 p.
450. British English Dictionary and Thesaurus – Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (дата звернення 18. 09..2018)
451. Cambridge International Dictionary of Idioms / Aerts Marc, Molenberghs Geert, M. Ryan Louise, Geys Helena. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 608 p.
452. Cambridge Phrasal Verbs Dictionary / by K. Virginia. Cambridge University Press, 2006. 428 p.

453. Collins Cobuild Dictionary of Idioms. HarperCollins Publishers, 1997. 493 p.
454. Dictionary of Epithets and Terms of Address / Dunkling Leslie . Taylor and Francis Routledge, 1990. 270 p.
455. Encyclopedia Britannica. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/601284/toy> (дата звернення: 27. 05. 2018)
456. Encyclopedia of Aging URL: <http://www.encyclopedia.com/topic/Age.aspx>140 (дата звернення 02. 07.2018)
457. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/flounce> (дата звернення 13. 09..2018)
458. English Synonyms and Antonyms / Fernald James Champlin. URL: <http://www.gutenberg.org/files/28900/28900-h/28900-h.htm> (дата звернення 03.03.2019)
459. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com> (дата звернення 13.09.2018)
460. Merriam-Webster's Online Dictionary. URL: <http://www.merriam-webster.com> (дата звернення 17.08.2018)
461. Monaghan P. The encyclopedia of Celtic mythology and folklore / Patricia Monaghan. N. Y.: Infobase Publishing, 2004. 512 p.
462. Online Etymology Dictionary. URL: [www. Etymonline. Com.](http://www.etymonline.com) (дата звернення 17.08.2018)
463. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / by A. S. Hornby, A. P. Cowie. 4th edition. Oxford University Press, 1989. 1598 p.
464. Oxford Dictionary of Phrasal Verbs / by A. P. Cowie, R. Mackin. Oxford University Press. 1993. 536 p.
465. The Cambridge International Dictionary of Idioms / Aerts Marc, Molenberghs Geert, M. Ryan Louise, Geys Helena. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 608 p.

Ознаки вікових етапів у різні історичні періоди

Вік життя або вікове поняття	Ознака поняття у традиційному суспільстві	Ознака поняття у сучасному суспільстві	Соціальні (інші) умови зміни ознаки поняття
Вік	<p style="text-align: center;">Статусна характеристика</p> <p>У первісному суспільстві вік був основним критерієм поділу здобичі, розділу праці.</p>	<p>Статусна, хронологічна, біологічна та психологічна характеристика</p>	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток еволюційної теорії, генетики, фізіології; – посилення уваги до розвитку особистості; – зміни у соціальній структурі суспільства; – зміни у віковому розподілі праці, правах та обов'язках.

<i>Вік немовля (-ти)</i>	_____	<p>Один з ключових соціально-біологічних віків життя сучасної людини, що характеризується забезпеченням правильного фізіологічного виховання та навчанням основних реакцій життя в соціальному середовищі.</p> <ul style="list-style-type: none"> – дітоцентричне (англ. child-centered); діти – “Божа благодать”. – період первинної соціалізації особистості; – тенденція до зникнення специфічного характеру дитинства 	<p>– розвиток психолого-педагогічних наук;</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначення цього періоду фахівцями (психотерапевтами) основним етапом набуття необхідного досвіду для подальшого існування; – охорона материнства у родинній традиції, медицині та законодавстві
--------------------------	-------	--	--

<i>Дитинство</i>	<p>В архаїчних культурах діти були виключені з соціального життя і складали групу із специфічним статусом “маленькі дорослі”.</p>	<p>– дітоцентричне (англ. child-centered); діти – “Божа благодать”.</p> <p>– період первинної соціалізації особистості;</p> <p>– тенденція до зникнення специфічного характеру дитинства</p>	<p>– розширення прав дітей (заборона дитячої праці та поширення обов’язкової освіти, поява неповної та повної середньої школи;</p> <p>– надмірна опіка дорослих, що призвело до появи нового соціального типу – “лабораторні діти”;</p> <p>– раннє знайомство зі світом “дорослого життя” через вільний доступ до засобів масової інформації.</p>
------------------	---	--	---

Підліток	До 18 ст. відсутнє, підлітковий період та юність були періодами дитинства	період біологічних змін, що пов'язані зі статевою зрілістю.	– ускладнення процесу психосексуального розвитку внаслідок зникнення вікових обрядів (ініціацій); – соціальні (навчання у середній школі, індустріально-економічні зміни.
Юність / молодість (як етап юності)	Період фізичної сили, військової мужності та безперечної покірності й шанобливого ставлення до старших	період неприборкності, волі, інтелектуальної незрілості, надмірної веселості, самовизначення, пошуку власного стилю життя, залучання до суспільної праці.	– прискорення темпу суспільного розвитку; – послаблення батьківського впливу; – розширення діапазону індивідуального вибору професії та стилю життя у цілому.
“Молоді дорослі”	_____	Особлива стадія особистісного та сексуального розвитку (зокрема у західних суспільствах)	Подовження періоду навчання

<i>Зрілість</i>	заключний період у житті людини у зв'язку з високим рівнем смертності від невиліковних хвороб та озброєних конфліктів	<ul style="list-style-type: none"> – найбільш тривалий період життя; – період розквіту фізичних, духовних сил та інтелекту особистості; – активний репродуктивний вік життя; – “криза середини життя” 	<ul style="list-style-type: none"> – покращення умов життя та охорони здоров'я; – втрата перспектив кар'єрного та соціального росту.
<i>Старість</i>	Показник високого статусу у суспільстві (“старійшини”, “геронти”), поважне ставлення до людей старечого віку	<ul style="list-style-type: none"> – неповажне ставлення до старих через їх безпорадність та некорисність (“ейджизм”, англ. Ageism), в деяких суспільствах вбивство старих (англ. senilicide), конфлікт “батьків та дітей” (англ. generation gap); – “третій” вік (новий період навчання та отримання освіти; ам. “золотий вік”; рос. “злое начало”. 	<ul style="list-style-type: none"> – криза традиційної системи внутрішньородинних та суспільних відносин; – ринкові відносини; – послаблення релігійних вірувань

Аскриптивні вікові ознаки

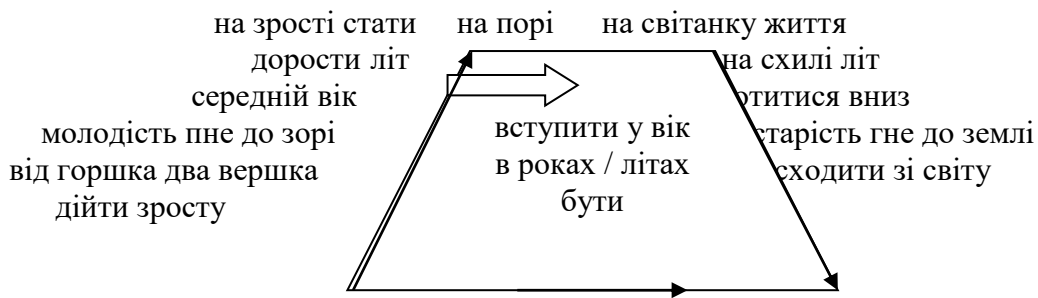
Віковий період	Фази вікового періоду	Аскриптивні вікові ознаки		
		Біологічні	Психологічні	Соціальні
<p><i>Дитинство</i> – етап від народження до початку статевого дозрівання. Вікові межі цього періоду залежать від офіційно прийнятого в країні строку навчання, юридичної системи.</p>	<p>В. немовляти (три етапи: новонароджений, перше півріччя, друге півріччя), ранне Д. (перше Д., друге Д.), дошкільний В., молодший шкільний В. (соціальне конструювання віку).</p>	<p>Інтенсивний фізіологічний розвиток, біологічна незрілість</p>	<p>Сенсорне збагачення психіки, інтенсивний розумовий розвиток, нестійка увага, недостатній самоконтроль, послаблена здатність керувати власною поведінкою</p>	<p>залежність від дорослих, системне засвоєння первинних основ людського знання та досягнень культури, Основною соціальною функцією Д. є соціалізація.</p>
<p><i>Підлітковий</i> (пубертатний) <i>період</i> – період</p>		<p>Статеве дозрівання (рос. половое</p>	<p>“кризовий, критичний” період:</p>	<p>потяг до вікових групоутво</p>

<p>переходу від дитинства до юності. Період закінчується з настанням повноліття.</p>	<p>_____</p>	<p>созревание, англ. puberty), інтенсивне формування організму, соматичні зміни: порушення пропорцій тіла (акселерати, ретарданти), дисгармонія рухів.</p>	<p>перебудова нейрогуморальних співвідношень як наслідок: неврівноваженість, дратливість, періодична млявість, апатія, різка зміна настрою, знижена працездатність</p>	<p>рень (вікова субкультура “емо кідз”, англ. “emotional kids”, моди, англ. mods, тедді-бой, англ. teddy-boy, рокери, англ. rocks, яппі, англ. uurpie, бітники, хіппі, скінхеди (скіни), англ. skinheads, стиляги (молодіжна субкультура в СРСР).</p>
<p>Юність – період розвитку людини, що передує періоду зрілості.</p>	<p>– рання Ю. (старший шк. В.), пізня Ю. містить три фази: – препубертатни</p>	<p>завершення фізичного формування, період інтенсивного статевого дозрівання</p>	<p>високий рівень розвитку вольових якостей: витримки, наполегливост</p>	<p>– період становлення дорослої людини, – основний період за З. Фройдом і</p>

	й (підготовчий період); – власне пубертатний; постпубертатний (період повної біологічної зрілості).		і, ініціативності, самостійності	Ж. Піаже, оскільки завершує стадію розвитку особистості; – період визначення громадської позиції; – період суспільної активності; – період зміни колективних та групових форм спілкування на індивідуальні.
Дорослість (зрілість – найбільш тривалий період онтогенеза, що характеризується повним,	– перший період зрілості (молодість); – другий період зрілості.	найвищий розвиток фізичних (фізіологічних) сил: фізіологічна зрілість (рос. физиологическ	період найвищого розвитку духовних, вольових, моральних (З. емоційна, англ.	– здатність до родинних стосунків та здійснення батьківських функцій; – гостре відчуття

<p>завершеним розвитком особистості.</p>		<p>ая З., англ. physiological maturity), статева З. (рос. половая З., англ. sexual maturity)</p>	<p>emotional maturity), світоглядних, інтелектуальних сил людини (З. ментальна (розумова, інтелектуальна (англ. intellectual maturity)); основних психічних процесів (психічна З., англ. psychological / mental maturity) сформованість провідних мотивів життєдіяльності.</p>	<p>соціальної відповідальності (З. соціальна, англ. social maturity); – ціннісна спрямованість особистості.</p>
--	--	--	--	---

<p>Старість – період життя людини від втрати здатності організму до продовження роду і до смерті.</p>	<p>С. поділяється на похилий В., старечий В. та В. довгожителів а. С. виступає результатом переходу людини від похилого до старечого В.</p>	<p>– зміни на молекулярно-генетичному рівні, що веде до зниження адаптаційних можливостей і посилює ймовірність смерті; – послаблення фізичних сил (дряхління) внаслідок біологічних змін (primary aging) та супровідних факторів (хронічних хвороб, шкідливих звичок і т.д. (secondary aging)</p>	<p>психічні деформації: зміни у галузі інтелекту, пам'яті, критична переоцінка свого життєвого шляху та цінностей, досвідченість, умиротворення</p>	<p>відхід від особистої участі у продуктивному житті суспільства</p>
--	---	--	---	--

топтати ряст / літа йшли – минали / не на ярмарок, а з ярмарку їхати / бути у дійшлomu віці

Рис. 6 Форми просторового вираження віку людини в семантиці українських ЛО та ФО

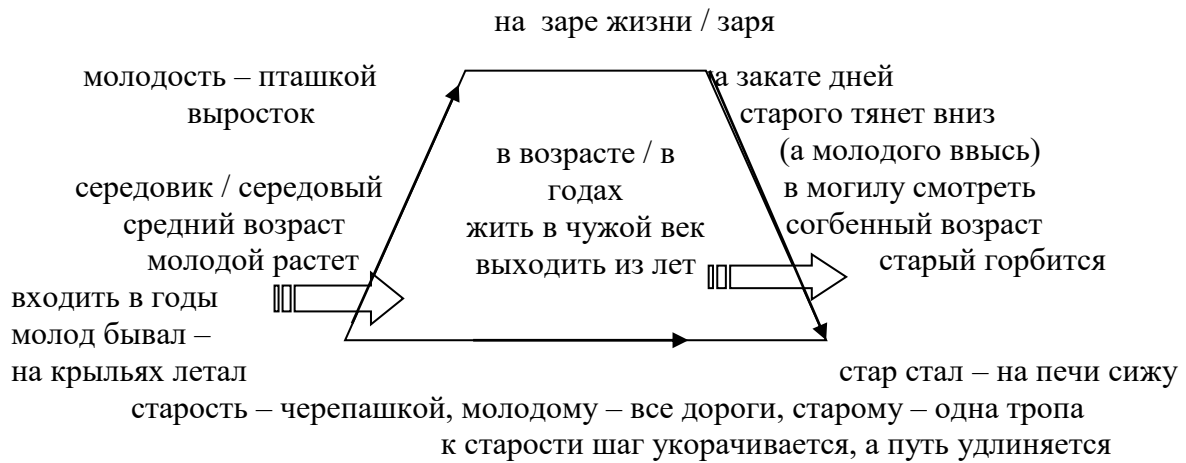

Рис. 7 Форми просторового вираження віку людини в семантиці російських ЛО та ФО

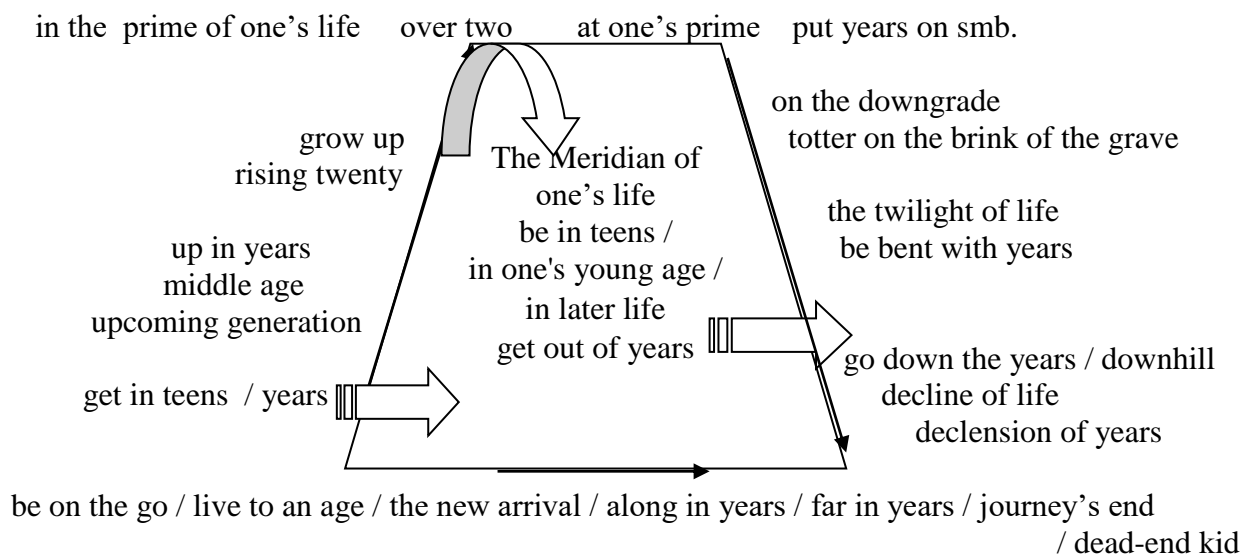

Рис. 8 Форми просторового вираження віку людини в семантиці англійських ЛО та ФО